

JIHOČESKÁ UNIVERSITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH

PEDAGOGICKÁ FAKULTA

A

VYSOKÁ ŠKOLA EKONOMICKÁ V PRAZE

FAKULTA MANAGEMENTU V JINDŘICHOVĚ HRADCI

Bakalářská práce

2010

autor: Přemysl Novotný

JIHOČESKÁ UNIVERSITA V ČESKÝCH BUDĚJOVICÍCH

PEDAGOGICKÁ FAKULTA

A

VYSOKÁ ŠKOLA EKONOMICKÁ V PRAZE

FAKULTA MANAGEMENTU V JINDŘICHOVĚ HRADCI

Bezdomovectví jako sociální fenomén

Autor: Přemysl Novotný

Vedoucí práce: Mgr. Eliška Novotná, PhD

Studijní program sociální pedagogika, specializace B7507

Datum odevzdání: 30.6.2010

Prohlášení

Prohlašuji, že bakalářskou práci na téma

Bezdomovectví jako sociální fenomén

jsem zpracoval samostatně a že jsem vyznačil prameny, z nichž jsem ve své práci
čerpал zůsbem pro zpracovávání bakalářských prací obvyklým

V Českých Budějovicích dne 22.5. 2010

.....

Anotace

Cílem práce je podrobně popsat a analyzovat několik případů bezdomovectví v Českých Budějovicích a výsledky této analýzy jednotlivých případů porovnat jednak mezi sebou a jednak se současným teoretickým sociologickým poznáním v oblasti sociálních skupin, struktury společnosti, sociální mobility, třídní reprodukce, sociální kontroly, marginalizace a sociálního vyloučení. Práce je rozdělená na teoretickou a praktickou část. V teoretické části reflektuje sociologické poznatky v oboru, praktickou část tvoří pět případových studií bezdomovců se kterými jsem v Českých Budějovicích pracoval, rozbor těchto studií a porovnání výsledků rozboru s teorií. Mezi klíčová témata práce patří marginalizace, která tvoří předstupeň sociálního vyloučení. Práce se proto snaží za pomoci literatury popsat dílčí mechanismy, které se na marginalizaci podílejí a které ve svém důsledku vedou k bezdomovectví. Výrazným marginalizujícím mechanismem je sociální kontrola. Jedná se o nástroje, kterých využívá společnost k tomu, aby se zbavila či vytlačila na okraj a vyloučila ty, kteří se nechtějí, neumějí nebo nemohou přizpůsobit obecně platným společenským či skupinovým normám. Sociální stratifikace je dalším pojmem, který charakterizuje rozvrstvení společnosti na základě bohatství a chudoby, z něhož následně plynou nerovnosti v přístupu ke zdrojům a sociálním odměnám. Se sociální stratifikací souvisí sociální mobilita a třídní reprodukce. Tato část práce se zabývá společenským pohybem. Všímá si i příčin tohoto pohybu, vedoucího nakonec v případě bezdomovců ke změně sociálního statusu, na němž závisí jejich sociální status. Sociální vyloučení je pak tradičním označením řady mechanismů, jimiž se odsouvají jednotlivé osoby či skupiny mimo většinovou společnost. Sociální vyloučení je završením procesu sociální kontroly, která zajišťuje konformitu skupiny a posiluje její identitu, vnitřní kohezi a integritu. Sociální vyloučení primárně souvisí s nerovnostmi, popsanou klasickými stratifikačními teoriemi, objevují se však i mechanismy nové, založené na genderu a etnické, náboženské či kulturní odlišnosti. Sociální vyloučení se dnes stále více chápe nejen jako ohrožení identity a integrity určité skupiny, ale stále více se do středu pozornosti dostává jedinec. V tomto smyslu je sociální vyloučení procesem, který zbavuje jedince práv a povinností, plynoucích z jeho příslušnosti ke společnosti. Kapitola dále popisuje sociální vyloučení jako selhání společnosti, rozměry sociálního vyloučení, současné příčiny a projevy sociálního vyloučení a oběťmi sociálního vyloučení. Tato kapitola úzce souvisí s jevem bezdomovectví, většina zde uvedených mechanismů se bezdomovců bezprostředně týká, většina z nich je těmito jevy postižená.

Další část práce se zabývá vlastním bezdomovectvím. Popisuje nejprve problematiku bezdomovectví v zrcadle evropského kontextu, stěžejní je však popis situace v České republice. Hledá definici bezdomovectví, všímá si přístupu české většinové společnosti k bezdomovcům, zabývá se typologií bezdomovců a příčinami a druhy jejich sociálního vyloučení. Z hlediska použitých metod je práce zaměřená na detailní kvalitativní popis vybraných případových studií. Základními metodami výzkumu jsou metody autobiografická a heterobiografická, rozhovor, analýza dokumentů, komparace zjištěných výsledků mezi respondenty navzájem a nakonec porovnání těchto výsledků s popisem problematiky v odborné literatuře. Práce by mohla zajímat pracovníky příslušných odborů veřejné správy, stejně jako pracovníky neziskových organizací, zabývajících se problematikou marginalizovaných a sociálně vyloučených. dále příslušníky státní a obecní policie, případně část zdravotníků, která přichází s bezdomovci bezprostředně do styku.

Poděkování

Děkuji paní magistře Elišce Novotné, PhD za nezměrnou trpělivost, kterou se mnou měla po dobu zpracovávání mé bakalářské práce a za cenné rady, které mi v jeho průběhu ochotně poskytovala.

OBSAH

I. Úvod	1
II. Teoreticko-metodologická východiska	6
1. Metodologické přístupy	6
1.1. Metody získávání dat	6
2. Marginalizace	7
2.1. Vývoj od marga k marginalizaci	7
2.2. Uzavřená a otevřená marginalita	8
2.3. Marginalizace jako důsledek chudoby	9
2.4. Nová chudoba jako důsledek mizející práce	9
2.5. Mizející práce a socializace	10
3. Sociální kontrola	11
3.1. Násilí jako nástroj sociální kontroly	11
3.2. Další nástroje sociální kontroly	12
3.3. Morální nátlak jako sociální kontrola	12
3.4. Moderní prostředky sociální kontroly	13
3.5. Suburbanizace jako další prostředek sociální kontroly	10
3.6. Vyloučení ze vzdělání a sociální kontrola	13
4. Sociální stratifikace	15
4.1. Sociální nerovnost jako příčina stratifikace	15
4.2. Typy nerovností	16
4.3. Dělení společnosti podle tříd	17
4.4. Třídní stratifikace a postmoderní společnost	17
4.4.1. Vyšší třída	18
4.4.2. Střední třída	18
4.4.3. Třída pracujících	19
5. Sociální mobilita a třídní reprodukce	19
5.1. Horizontální sociální mobilita	19

5.2. Vertikální sociální mobilita	20
5.2.1. Typy vertikální sociální mobility	20
5.3. Třídní reprodukce	20
5.4. Mobilitní strategie	22
6. Sociální vyloučení	22
6.1. Sociální vyloučení jako selhání společnosti	23
6.1.1. Sociální soudržnost jako protiklad vyloučení	23
6.1.2. Boj o zdroje a příležitosti mezi sociálně nerovnými skupinami	24
6.2. Sociální vyloučení jako výsledek střetu sociálních skupin	24
6.3. Dimenze vyloučení	25
6.4. Postižení sociálním vyloučením	26
6.5. Současné příčiny sociálního vyloučení	27
6.6. Exkluzivní a inkluzivní model společnosti	28
7. Bezdomovectví	29
7.1. Definice bezdomovectví	29
7.2. Bezdomovci	30
7.3. Evropský kontext	31
7.4. Přístup české společnosti k bezdomovcům	32
7.5. Typologie bezdomovectví	32
7.6. Druhy vyloučení bezdomovců	33
7.7. Příčiny bezdomovectví	35
7.8. Faktory, přispívající k bezdomovectví	36
8. Skupinová kultura	37
8.1. Kultura bídy	38
8.2. Underserving a deserving poverty	39
8.3. Typologie subkultur	40
III. Praktická část	42
1. Metody získávání dat	42

1.1.	Anamnestický rozhovor	42
1.1.1.	Rodinná anamnéza	42
1.1.2.	Školní anamnéza	42
1.1.3.	Zaměstnání	43
1.1.4.	Volný čas	43
1.1.5.	Partnerství	43
1.1.6.	Inventarizace aktuálních problémů	43
2.	Analýza dokumentů	43
2.1.	Plán sociálního rozvoje města České Budějovice 2002-2005	43
2.2.	Dokumenty Městské charity České Budějovice	44
2.2.1.	Věkové složení bezdomovců, využívajících služeb azylového domu v Českých Budějovicích 2000-2006	44
2.2.2.	Vybrané údaje o stavu bezdomovectví v Českých Budějovicích v roce 2008	46
3.	Bezdomovci v Českých Budějovicích a protizákonná činnost	46
IV.	Případové studie	47
1.	Jindřich	47
2.	Marta	52
3.	David	42
4.	Ondřej	46
5.	Petr	52
V.	Závěr	77
VI.	Použité zdroje	84
VII.	Přílohy	98

I. Úvod

Bezdomovectví se jako společenský fenomén začalo profilovat v České/Československé republice po roce 1989 jako důsledek změn politických a společenských poměrů. Do roku 1989 bylo bezdomovectví jevem skrytým; i tehdy existovaly určité společenské skupiny, jejichž příslušníci fakticky byli bez domova. Byli to především rozvedení a svobodní muži a osamělé ženy, kteří ve větší či menší míře využívali služeb firemních ubytoven, protože ve zmiňovaném období byl velký nedostatek bytů. Další sociální skupina, u které se projevovaly sklony k životu bez domova, byla vinou svého závadového způsobu života, jako například příživnictví nebo absence trvalého bydliště v nápravně výchovných zařízeních a po návratu na svobodu se jejich situace reprodukovala. Bezdomovectví se v současné době dostává do středu zájmu společnosti kampaňovitě, většinou v souvislosti s útoky na bezdomovce ze strany některých radikalizovaných skupin, případně v souvislosti s trestnou či jinou závadovou činností, kterou bezdomovci většinou páchají proti cizímu majetku či proti sobě navzájem. Bezdomovectví jako sociální fenomén v celé šíři problematiky, od teoretických východisek k přímé sociální práci popisuje v České republice řada autorů. Z pohledu konkrétní sociální práce v praxi se sociálně vyloučenými jsou to například I. a V. Hradečtí, M. Barták, skupina autorů z Vysoké školy báňské v Ostravě, kteří se zaměřují na praktickou činnost a přímou sociální práci. V oblasti teorie sociální práce je to pak především O. Matoušek. Sociologové z Masarykovy university v Brně - P. Mareš, T. Sirovátka a J. Keller - se zaměřují na sociologické a sociální příčiny nerovnosti ve společnosti, jejichž důsledkem může být i bezdomovectví: na chudobu, marginalizaci a sociální vyloučení. Z pohledu praktické teologie a pastorační činnosti se pak problematiky bezdomovectví dotýká v některých svých pracích, například ve studii *Pastorace v postmoderní společnosti* přední český praktický teolog A. Opatrný. Z dalších autorů, jejichž práce jsou v České republice

běžně dostupné, se jedná například o S. Fitzpatrickovou, J. Gaburu, J. Pružinskou, R. Dahrendorfa, R. Girtlera, J. O. Henriksena a některých dalších.

Bezdomovectvím se rovněž zabývají i některé bakalářské práce posluchačů Teologické fakulty Jihočeské university. Jednou z nich je například práce „Analýza důvodů umístění mužů v azylovém domě svatého Pavla v Českých Budějovicích,“ autorka Petra Chmelařová, „Problematika péče o lidi bez přístřeší v Českých Budějovicích v letech 1924 a 2004“ autorka Lenka Čurdová či práce „Propuštění z výkonu trestu odnětí svobody jako spouštěcí mechanismus bezdomovectví,“ autor práce Ondřej Bílý.

S analýzou samotného fenoménu bezdomovectví z pohledu sociologie se však v české odborné literatuře setkáme sporadicky. I to byl jeden z důvodů, proč jsem se ve své práci pokusil popsat tento společenský jev právě za použití sociologických přístupů.

A konečně posledním důvodem, proč jsem se toto téma rozhodl se ve své bakalářské práci zpracovat, byla skutečnost, že jsem určitou část svého profesního života pracoval jako terénní sociální pracovník v organizaci, jejíž cílovou skupinou byli právě lidé sociálně vyloučení anebo sociálním vyloučením bezprostředně ohrožení. Vzhledem ke své náplni práce jsem s těmito lidmi byl doslova sedm dní a mnohdy i nocí v týdnu. Bezprostřední důvody pro výběr tématu tak byly dva: jednak jsem chtěl využít poznatky, získané přímými kontakty s bezdomovci, jednak jsem své praktické zkušenosti chtěl opřít o pevný teoretický základ. Tato práce, hlavně její praktická část, by mohla zajímat pracovníky příslušných odborů veřejné správy, stejně jako pracovníky neziskových organizací, zabývajících se problematikou marginalizovaných a sociálně vyloučených, dále příslušníky státní a obecní policie, případně část zdravotníků, která přichází s bezdomovci bezprostředně do styku.

Cílem práce je analyzovat několik případů bezdomovectví v Českých Budějovicích a porovnat je se současným sociologickým poznáním v oblasti sociálních skupin, struktury společnosti, sociální mobility, třídní reprodukce, sociální kontroly, marginalizace a sociálního vyloučení. Na základě srovnání popsaných případů potom provedu analýzu zjištěných dat a budu interpretovat popsané případy na stav bezdomovectví v Českých Budějovicích. Práce si naopak neklade za cíl navrhnout řešení této problematiky.

Struktura práce

Práci je rozdělena na teoretickou a praktickou část. V teoretické části reflektuje teoretické sociologické poznatky, týkající se problematiky marginalizace a sociální exkluze, praktickou část tvoří pět případových studií bezdomovců, se kterými jsem v Českých Budějovicích pracoval, dále rozbor těchto studií a porovnání výsledků rozboru s teorií.

Teoretická část je členěna následovně:

Marginalizace

Marginalizace patří mezi klíčová témata práce. Tvoří předstupeň sociálního vyloučení. Práce se proto snaží za pomoci literatury popsat dílčí mechanismy, které se na marginalizaci podílejí a které ve svém důsledku vedou k bezdomovectví.

Kapitola se dále člení na podkapitoly „Vývoj od marga k marginalizaci“, „Uzavřená a otevřená marginalizace“, „Marginalizace jako důsledek chudoby“, „Nová chudoba jako důsledek mizející práce“ a „Mizející práce a socializace“. Toto členění umožňuje preciznější popis tématu, včetně podchycení mechanismů, které se podílejí na marginalizaci a sociálním vyloučení bezdomovců.

Sociální kontrola

Tato kapitola popisuje mechanismy, kterých využívá společnost k tomu, aby vytlačila na okraj a vyloučila ty, kteří se nechtějí, neumějí nebo nemohou přizpůsobit obecně platným společenským normám. Využívá k tomu jednak násilí prostřednictvím působení společenských silových složek, dále morální nátlak či například vyloučení nepohodlné skupiny ze vzdělání tím, že nastavená kritéria k získání vyššího vzdělání jsou pro určitou sociální skupinu nesplnitelná. Většinová společnost tak rozhoduje o tom, komu vzdělání poskytne a koho z něho vyloučí bez ohledu na předpoklady uchazečů o vzdělání. Významným prvkem sociální kontroly je například i proces suburbanizace, kdy určitá společenská vrstva využívá svého majetkového a politického vlivu k tomu, že v podstatě rozhoduje o územních plánech ve městech a tím výrazně rozhoduje i o tom, kdo v jaké lokalitě bude žít. Tímto způsobem dochází k vylučování méně majetných skupin obyvatel z důstojného bydlení. V původní zástavbě zůstává totiž obyvatelstvo, které nevyprodukuje dostatek zdrojů k její revitalizaci a tak se tyto městské části postupně mění v gheta marginalizovaných a sociálně vyloučených. Na tomto způsobu bydlení se pak podílejí i

bezdomovci, kteří si v postupně opouštěných či vybydlených bytech hledají místa k přenocování či krátkodobému přebývání.

Sociální stratifikace

Tato kapitola vychází z klasické teorie strukturálního funkcionalismu (např. Max Weber, in: Keller, J., Dějiny klasické sociologie, SLON, Praha 2005 ,), jenž dělil společnost na čtyři třídy, které jsou charakterizované stejnou ekonomickou situací , ve které jsou základními prvky rozvrstvení společnosti bohatství a chudoba. Z majetkového postavení pak vycházejí sociální pozice jednotlivců a jejich přístup ke zdrojům a sociálním odměnám. Stratifikace je pak prezentovaná jako nerovnost v přístupu ke společenským zdrojům. Dále se tato část práce zabývá některými typy nerovností, dělením společnosti podle tříd a problematikou stratifikace v postmoderní společnosti. Je zřejmé, že společenský status marginalizovaných a sociálně vyloučených je velmi nízký. Tito lidé jsou tak výrazně omezeni ve svém přístupu ke zdrojům, privilegiím a podílu na moci. Za určitých podmínek však společenský vzestup není vyloučený, pokud jsou k dispozici sociální programy, podílející se na začleňování vyloučených a jejich silná motivace k této činnosti.

Sociální mobilita a třídní reprodukce

Tato kapitola se zabývá společenským pohybem, který je jednou z příčin toho, že určité sociální skupiny a jednotlivci jsou vytěšňováni na okraj společnosti, případně ze společnosti vyloučení. Všimá si i příčin tohoto pohybu, vedoucího nakonec v případě bezdomovců ke změně sociálního statusu, na němž závisí přístup ke zdrojům a odměnám. Podle některých autorů existují možnosti vzestupné vertikální sociální mobility v rozsahu řádu. V třídním pojetí společnosti se tímto výrazem označuje mezigenerační přenos třídních nerovností. Mezi významné faktory zakonzervování mezigeneračního sociálního postavení patří vzdělání. Vzdělání je předpokladem vzestupné sociální mobility. Jeho absence, případně nízká úroveň má výrazný podíl na sociální reprodukci. Pokud mohu posoudit, v české odborné literatuře, týkající se bezdomovectví, dosud neexistují studie, zkoumající vzdělání jako jednu z příčin sociální reprodukce u bezdomovců. Lze se ale domnívat, že v případě bezdomovectví matek mohou být děti jevem sociální reprodukce výrazně ohroženy.

Sociální vyloučení

Sociální vyloučení je tradiční označení řady mechanismů, jimiž se odsouvají jednotlivé osoby či skupiny mimo většinovou společnost. Sociální vyloučení je završením procesu sociální

kontroly, která zajišťuje konformitu skupiny a posiluje její identitu, vnitřní kohezi a integritu. Sociální vyloučení primárně souvisí s nerovností, popsanou klasickými stratifikačními teoriemi, objevují se však i mechanismy nové, založené na genderu a etnické, náboženské či kulturní odlišnosti. Sociální vyloučení se dnes stále více chápe nejen jako ohrožení identity a integrity určité skupiny, ale stále více se do středu pozornosti dostává jedinec. V tomto smyslu je sociální vyloučení procesem, který zbavuje jedince práv a povinností, plynoucích z jeho příslušnosti ke společnosti. Kapitola dále popisuje sociální vyloučení jako selhání společnosti, rozměry sociálního vyloučení, současné příčiny a projevy sociálního vyloučení a jeho oběti. Tato kapitola úzce souvisí s jevem bezdomovectví, většina zde uvedených mechanismů se bezdomovců bezprostředně týká, většina z nich je těmito jevy postižená

Bezdomovectví

Tato část práce začíná popisem problematiky bezdomovectví v zrcadle evropského kontextu. Stěžejní je popis situace v České republice. Hledá definici bezdomovectví a zabývá se sociálně vyloučenými - bezdomovci. Všímá si přístupu české většinové společnosti k bezdomovcům, zabývá se typologií bezdomovců a příčinami a druhy jejich sociálního vyloučení a konečně rozebírá faktory, které k bezdomovectví ať již obecně, nebo bezprostředně vedou.

Skupinová subkultura

Bezdomovci se vyznačují specifickou skupinovou subkulturou. Nacházejí v okrajové subkultuře nástroj, potřebný k přežití jako například skupinové páchání závadové činnosti, vzájemné krytí a poskytování podpory a ochranu před sociální realitou.

II. Teoreticko metodologická východiska

1. Metodologické přístupy

Pro téma bezdomovectví jsem se ve své bakalářské práci rozhodl - jak je uvedeno v této práci výše - především proto, že jsem určitou část svého profesního života pracoval jako terénní sociální pracovník v organizaci, jejíž cílovou skupinou byli lidé sociálně vyloučení anebo sociálním vyloučením bezprostředně ohrožení.

Bezdomovectví není masovým společenským jevem. V některých městech se počty bezdomovců pouze odhadují, například zodpovědní úředníci města České Budějovice nemají v tomto ohledu přehled o situaci ve městě [1]. Přesto je ale bezdomovectví něčím, co nepatří do dvacátého prvního století. Ponižuje lidskou důstojnost, devastuje osobnost, nutí žít člověka v nelidských podmínkách, je neslučitelné s idejemi moderní demokratické společnosti.

V České republice je řešení problematiky bezdomovectví v teoretické rovině na začátku cesty. Samozřejmě existuje literatura, která se bezdomovectvím zabývá, daří se i práce s bezdomovci na praktické úrovni. Zde je však podle mého názoru rozhodující část činnosti přesunuta na neziskové organizace. To, pochopitelně, neznamená nižší úroveň práce s bezdomovci, chybí však větší podíl veřejné správy na řešení problému. Chybí i multidisciplinární přístup k bezdomovectví, především však chybí legislativa, která by problematiku bezdomovectví pomohla opřít o zákonná pravidla.

Problematika bezdomovectví je tedy nesmírně rozsáhlá, je velké množství příčin sociálního vyloučení, stejně tak i jeho forem, rozsáhlá je i typologie bezdomovců. Z těchto důvodů jsem proto zvolil rámec, který umožňuje i na malém vzorku popsat typické situace a jevy, které bezdomovectví charakterizují.

1.1. Metodody získávání dat.

Ve své práci jsem zvolil kvalitativní metodu - na malém vzorku respondentů jsem se pokusil získat co největší možné množství dat. Výběr z populace byl dán tématem práce. Jednalo se o bezdomovce, pohybující se a přežívající na území města České Budějovice. Jako základní výzkumnou metodu jsem volil metodu biografickou - auto a heteroanamnestické rozhovory, při kterých jsem se na základě předem připravených okruhů otázek snažil získat co nejvíce

dat o životě respondentů. Další metodou bylo přímé pozorování respondentů v situacích jejich běžného, každodenního života. Data jsem získával i rozborem dokumentů, poskytnutých Městskou charitou české Budějovice, komunikací s ředitelkou II.základní školy Máj v Českých Budějovicích a s koordinátorem sociálního odboru Magistrátu města České Budějovice.

2. Marginalizace.

Marginalizací se dnes obecně rozumí odsouvání určitých osob nebo skupin na okraj společnosti. Toto odsouvání patřilo a patří k účinným mechanismům sociální kontroly, které společnosti zajišťovaly a zajišťují konformitu jejich členů. Marginalizovaní však nebyli a nejsou pouze ti, kdo integritu konformních sociálních skupin ohrožovali či ohrožují přímo svým jednáním a narušováním psaných norem či tabu, ale i myšlením: zpochybňováním norem, střetem idejí a hodnot a nakonec i pouhou odlišností své ve své existenci. Mezi nejvýraznější představitele této skupiny patří odpadlíci, poslední spravedliví, heretici, perfekcionista, kacíři, příslušníci jiného etnika, či jinověrci. V tomto případě jde o konfrontaci jistot s ohrožením pouhou existencí jinakosti [2].

Möller [3] chápe marginalitu jako protiklad k participaci. (srovnej - dtto, str. 10). Marginalizace je tak podle něho nedostatek participace jednotlivců a skupin v určitých oblastech. Pro charakteristiku marginalizace užívá Möller tři klíčové znaky, které jsou ve vzájemné interakci:

1. normativní rámec
2. objektivní zdroje, zahrnující všechny podmínky, potřebné k tomu, aby participace byla efektivně možná, především vzdělání, zaměstnání, finanční zdroje
3. osobní vlastnosti lidí, jako například vývoj individuální kapacity a vůle k naplnění normativních požadavků [dtto, str. 11].

Marginalizace tedy ve svých důsledcích obecně znamená, že „ *lidé mají malý či omezený přístup k převládajícím službám, infrastruktuře a informacím*“.[dtto, str. 11]

2.1. Vývoj od marga k marginalizaci

Margo znamenalo původně v obecném smyslu hranici. Koncept marginality ve smyslu dělení společnosti na základě společenského statusu a jemu přiřazené kultury zavedl do

sociologie ve dvacátých letech minulého století E. Park. Sociologie chápala výraz margo v původní podobě jako „*hranici, oddělující různé kulturní světy*“. [4]. V této souvislosti se objevuje i termín marginál. Marginál byl jedinec, který se postupně v těchto kulturních světech objevoval a participoval na nich. Marginálem je však pouze v oné kultuře, ve které se cítí nepřírodně. Pohybuje se tedy jak ve světě, ze kterého pochází a ve kterém se socializoval, tak současně i ve světě, ve kterém žije nyní. E. Park pak tohoto člověka pokládá za kulturního hybrida, který je postižen rozporů mezi oběma kulturami: mezi kulturou, ze které vyšel a kulturou, ve které se právě nachází. [dtto, str. 26]. Z dnešního pohledu lze tuto situaci hodnotit jako nezakotvenost a dezintegraci, tedy jako jevy, které mohou spolehlivě vést k marginalizaci.

2. 2. Uzavřená a otevřená marginalita

S Parkovým modelem marginality pak v padesátých letech minulého století pracoval D. Riesmann. Ten rozdělil do té doby užívaný výraz marginalita na dva výrazy, označující rozdílné jevy: Původní význam slova označil za marginalitu otevřenou, aby dokázal na jejím podkladě popsat marginalitu kvalitativně odlišnou, takzvanou marginalitu skrytou. První forma zahrnuje do sebe lidi, kteří jsou zakotveni v obou kulturách [dtto, str. 26], přičemž z jedné kultury pocházejí a do druhé se včleňují. Druhý výraz, výraz „skrytý marginál“ pak souvisí s nesouladem mezi tím, v jaké kultuře se jedinec nachází a tím, do které by chtěl patřit. V sedmdesátých letech pak dochází v konceptu marginality k dvojí proměně:

1. původně kulturně založený koncept soudržnosti společnosti se mění na ekonomický
2. margo již není chápáno jako hranice, ale jako okraj. Marginalita se pak mění na marginalizaci, z pasivního děje přechází na aktivní, kdy společnost, založená na konformitě, aktivně vytlačuje nekonformního na kraj. Aktivní je v tomto případě společnost, člověk je odsouván na okraj procesem, který ve společnosti probíhá bez jeho vlastního vlivu a často i proti jeho vůli. [dtto, str. 27]

Vlivem společenských podmínek tedy dochází k etymologickému i významovému splnutí obou výrazů. Marginalita a marginalizace ve svém významu splývají. Podle nového přístupu to tedy není jedinec, kdo je výhradně zodpovědný za své odsouvání „na okraj“, ale společnost. Marginalizovaný se pak, aniž by o to usiloval a mohl situaci ovlivnit, dostává tam, kde těžko nachází novou identitu. Dá se říci, že ačkoli by s tím souhlasil či mohl jakkoli svou situaci ovlivnit, nepatří nikam. Toto paradigma se tak stává důležitým

východiskem pro posuzování bezdomovectví. Přinejmenším koriguje pohled těch příslušníků většinové společnosti, kteří s bezdomovci přicházejí profesně do styku: ve veřejnostech převládá dosud názor, že bezdomovci si svou situaci zavinili sami a jen oni sami ji mohou změnit.

2. 3. Marginalizace jako důsledek chudoby

V sedmdesátých letech minulého století se v evropské ekonomice a společnosti začíná objevovat nový fenomén - takzvaná. nová chudoba. Jedná se o skutečnost, kdy se ani ve fázi prosperity nepodařilo zajistit práci pro všechny, kteří pracovat chtěli a mohli. Nejprve se předpokládalo, že se společnost nevyrovnala s důsledky ropné krize z počátku sedmdesátých let, na kterou plynule navazovala restriktivní sociální opatření konzervativních vlád Velké Británie (rozbití stávky horníků dovozem polského uhlí) a Spojených států s „ničivými“ škrty v sociálních výdajích. Později se ale ukázalo, že ani bohatá osmdesátá léta nedokázala zachovat sociální integritu společnosti, původně založenou na placené práci. [4]. V sociologii se tak objevuje nový jev, tak zvaná nová chudoba, která je důsledkem dlouhodobého a/nebo opakovaného vyloučení z trhu práce. [5]. Tomuto procesu podléhají zvláštním způsobem i bezdomovci - dopadá na ně pravidelně se opakující cyklus „bez domova - bez práce“. Tento neblahý cyklus má kořeny, vyrůstající z životních podmínek bezdomovců. Protože jsou bez prostředků, nemohou si v mnoha případech dovolit souvisle pracovat. Musí totiž čas, obvykle zasvěcený zaměstnání, věnovat dennímu shánění obživy. Z existenčních důvodů jednoduše nemohou pracovat dvacet dní bez mzdy, kterou obdrží v lepším případě ve výplatním termínu následující měsíc. Kromě toho se „z ulice“ do řádného zaměstnání pravidelně chodit nedá.

2. 4. Nová chudoba jako důsledek mizející práce

Fenomén nové chudoby, vynořivší se tedy na scéně evropských států koncem sedmdesátých let minulého století, narušil do té doby panující představu o tom, že tržní ekonomika a trh práce dokáží společnost integrovat. Ukázalo se však, že ani zvyšující se výkonnost ekonomiky a akumulace bohatství bez účinné sociální politiky státu nedokáží zabránit narůstajícímu počtu lidí na okraji společnosti. Dochází k výrazné proměně role placené práce. Klasická podoba práce byla po dvě století základním stavebním kamenem společnosti. Práce nasměrovala lidskou společnost k vyspělé demokracii a tržní ekonomice a zůstává i nadále významným integrujícím prvkem. To pak ale při ztrátě zaměstnání znamená v konečném důsledku nejen ekonomickou chudobu, ale i dezintegraci,

marginalizaci a mnohdy i sociální vyloučení.

Podle Dahrendorfa [6] už nikdy nebude dostatek práce pro všechny. Svě tvrzení opírá autor o následující zjištění: zatímco HDP ve Spolkové republice Německo vzrostl ze sta procent v roce 1950 na čtyři sta procent v roce 1986, množství práce na obyvatele klesalo ze sta procent v roce 1950 až na šedesát šest procent v roce 1986. Není to nic překvapivého, pokud si uvědomíme bouřlivý rozvoj technologií, výrazně šetřící a omezující jednoduchou a nekvalifikovanou lidskou práci. Oproti předpokladům se však nevytvořil dostatek pracovních míst ani v terciérní sféře. Nedostatek práce je způsoben jednak nízkou poptávkou po pracovní síle, kterou současná ekonomika nahrazuje již zmíněnými novými technologiemi a rovněž novými pracovními postupy a zvyšováním produktivity práce. Další hrozbou pro trh práce ve vyspělých ekonomikách je přesouvání výroby do míst s levnou pracovní silou. Placená práce se přitom v naší kultuře pokládá za jeden ze základních pilířů vzniku a rozvoje civilizace. Její absenci si dosud ještě v plném rozsahu společnost nedokáže představit a není na ni ani připravena. S mizející prací totiž mizejí i odvody do sociálních systémů a tím se v podstatě blíží k nule schopnost národních států řešit sociální otázky.

2. 5. Mizející práce a socializace

Současně je však práce jedním ze základních prvků socializace člověka, po rodině zřejmě nejdůležitější a je nezastupitelnou složkou v systému rozvoje jeho osobnosti. A jde v tomto případě jak o práci, která je neoddelitelnou součástí individuálního a společenského rozvoje, tak i o práci výhradně z pohledu jednotlivce, kdy mu zajišťuje prostředky k životu i společenský status. Je zřejmé, že nedostatek placené práce se stává nebezpečným trendem. Mizí práce, typická pro 20. století, koncentrovaná do jednoho místa, s typickými pracovními operacemi, ve kterých jsou na sobě jednotliví pracovníci závislí a konečný produkt je většinou výsledkem práce určitého počtu lidí. Práce se atomizuje, atomizovaná je i potřeba pracovní síly. Namísto stabilních zaměstnanců, pracujících na plný úvazek, se uplatňují zaměstnanci agenturní, či lidé, pracující na částečný úvazek. Prosazuje se práce z domova či práce u více firem najednou. Tyto druhy zaměstnání vyžadují určitou úroveň znalostí, schopností, kvalifikace, flexibilitu a i dovednosti, které lze u bezdomovců jen těžko očekávat. Nadále rostou nároky na kvalifikaci, mnohem větší cenu však mají i informace. Přístup k nim bude limitující zejména pro ty, kteří k nim nebudou mít přístup. Marginalizovaní či sociálně vyloučení, mezi něž nepochybně bezdomovci

patří, nedostatkem relevantních informací bezprostředně ohrožení budou. Pokud budeme pokládat smysluplnou práci za skutečně významný prostředek resocializace vyloučených, je její absence v životním režimu vyloučených limitující i v této oblasti. Jedinec přestává v řadě případů být součástí pracovního týmu. Stává se osamělým jedincem v individualizované říší práce, který k výkonu své profese již konkrétního spolupracovníka nepotřebuje. V pracovním procesu tak chybějí přirozené sociální vazby, případně dochází k jejich narušení, což je v rozporu s obecně uznávanými socializačními teoriemi. Výše uvedený stav, sice neplatí absolutně, stává se však trendem. V důsledku fenoménu mizející práce se objevuje ještě jeden problém, který je třeba mít neustále na paměti: při mezigeneračním přenosu se bude zřejmě vytrácet to, co tvořilo v tradiční společnosti jeden z pilířů socializace, kdy dítě vědělo, jakou konkrétní práci vykonávají jeho rodiče. Podobná situace se, i když v jiných parametrech, již vyskytuje u romského etnika: většina romských dětí nikdy neviděla pracovat své rodiče, řada z nich pak ani prarodiče. Marginalizace tak generuje další marginalizaci, dochází k třídní reprodukci nezaměstnanosti, chudoby a ohrožení sociálním vyloučením. V případě bezdomovectví zatím neexistuje v České republice výzkum, který by sociální reprodukci bezdomovectví potvrdil. Autor této práce se však již s několika případy reprodukce bezdomovectví setkal. Jednalo se jak o mladé muže, tak o mladé ženy. Bylo to v případě, kdy se obětí sociálního vyloučení stala vedle otce i matka

3. Sociální kontrola

3.1. Násilí jako nástroj sociální kontroly

Marginalitu lze chápat i jako výsledek a součást sociální kontroly. Sociální kontrola představuje řadu postupů, přístupů, způsobů, kterými skupina (nezáleží na její velikosti) udržuje a chrání svou identitu a integritu. V případě absence sociální kontroly hrozí rozpad skupin či zánik určitého společenství. Jako nejstarší a poslední prostředek sociální kontroly se například uvádí násilí fyzické. [7] Toto násilí je ve většině společností institucionalizované a společností tolerované, respektované, mnohdy vykonávané silovými složkami státu. Oficiální násilí tak tvoří základ každého politického systému. V této souvislosti lze uvést i „legendární“ Leninův výrok, kterým se pohotově zaštiťovaly vládnoucí garnitury v totalitních režimech sovětského typu, že stát je organizované násilí jedné třídy na druhou. Násilí pochopitelně nelze používat v systému sociální kontroly neustále, nelze je ale ani stupňovat do extrémních hodnot, neboť postupně v probíhajícím

čas ztrácí svou účinnost. I uvnitř represivních složek se vytvářejí skupiny, které - přes veškerou svou formalizaci - nakonec pochopí, že i fyzické násilí jako společenská kontrola má své hranice. Nic to však nemění na tom, že společnost (stát) disponuje mocnými prostředky sociální kontroly vůči obyvatelstvu. I demokratické politické systémy používají moc jako zcela přirozený prostředek sociální kontroly: Zatěžují občany daněmi, aniž by si vyžádaly jejich souhlas, muže odvádějí proti jejich vůli do armády, stavějí před občany povinnost podřizovat se různým zákonům a předpisům

3. 2. Další nástroje sociální kontroly

Obzvláště v malých skupinách pak po použití případného násilí vůči nepřízpůsobivým předcházejí jiné, mírnější kontrolní a korektivní mechanismy: napomínání, domluvy, přesvědčování, ale i výsměch, pomluvy, potupa, ponižování, šikana. Jednotlivci pod vlivem těchto „jemnějších“ prostředků pak své jednání, chování, názory a postoje modifikují. Lidé, kdysi nepřízpůsobiví, se přizpůsobují normě dané skupiny, „*kteřá odpovídá druhu aritmetického průměru všech názorů, zastoupených ve skupině*“ [7, str. 67]. Tito jedinci se tak v průběhu určitého období stávají konformními se skupinovými normami. Je ale pochopitelné, že se takto nechovají všichni. Vliv v konformním „zařazování se“ hraje věk, sociální postavení, třídní příslušnost. Účinnými prostředky sociální kontroly ve skupině jsou pak ostarkizace, výsměch a pomluva

3. 3. Morální nátlak jako sociální kontrola

Vedle těchto nástrojů se s úspěchem využívá ještě morální nátlak. Je zcela zřejmé, že nemorální chování, výstřednost či nevychovanost nelze tolerovat. V tomto případě nastupují další mechanismy sociální kontroly. Nemorálnost se trestá ztrátou zaměstnání, výstřednost pak ztrátou naděje najít práci novou [8], tzv. špatné chování způsobuje, že je člověk nezvaný do skupin a je v nich nevíтанý [dtto, str 69]. Tento přístup ze strany většinové společnosti se bezdomovců bezprostředně týká. Extrémní vzdor vůči společenským mravům pak může vést k dalším důsledkům. Nepřízpůsobivý je například prohlášený za nemocného. Mnoho „nepřízpůsobivých“ občanů zemí bývalého sovětského bloku by mohlo vyprávět o svých zážitcích z psychiatrických léčení, do nichž je režim umísťoval právě z důvodů jejich nepřízpůsobivosti. Tito lidé narušovali pracujícím jejich úsilí, zaměřené na budování socialismu. Osobně jsem pracoval s jedním klientem, který tímto procesem prošel. Paradoxně mu to přineslo jeden nečekaný, vysoce kladný efekt: Když si protrpěl péči psychiatrických léčení a odolal nástrahám odvodního a přezkumného

řízení, byl nakonec ze zdravotních důvodů uznán neschopným výkonu základní vojenské služby, což v reálném socialismu představovalo pro jedince významnou výhodu.

Ani tento společenský kontrolní mechanismus zdaleka není vlastní pouze totalitním režimům, s úspěchem ho používají všechny společenské systémy a skupiny. Patří mezi velmi účinné měkké způsoby, jak se nepohodlného zbavit. Doporučení k psychiatrickému vyšetření dokáže člověka zdiskreditovat natolik, že minimálně on sám si ve svém vědomí nese toto stigma po velmi dlouhou dobu, mnohdy pocelý život. Tak například "deviantní" zaměstnanci již nejsou ze zaměstnání „vyhazováni“ přímo. Cestou ven je pro ně právě ono případné psychiatrické vyšetření. Tyto osoby jsou tak marginalizované na pracovním trhu, ztrácejí i své společenské pozice, vazby a vztahy. Člověk v této situaci je pokládán za nevěrohodného, nečitelného, za takového, který nepatří do okruhu zodpovědných a důvěryhodných. Cestou k nápravě je pak sebezpytování. Výsledkem pak bývá jedincova rezignace a odchod ze společenství, vytěsnění na okraj, případně vyloučení. [dtto, str 70].

3. 4. Moderní prostředky sociální kontroly

Dnešní společnost má k dispozici propracovaný systém sociální kontroly. Jde jednak o vysokou institucionalizaci společenského systému, včetně modelování skutečnosti, což velmi zjednodušuje činnosti, nutné k rutinnímu řízení společnosti. Posiluje se kontrolní aparát jako celek a zvláštní význam v oblasti sociální kontroly nabývají ty části společnosti, které nejsou pod přímou kontrolou politicko správního systému. V tomto případě se jedná o sociální kontrolu, která se uplatňuje ve všech sociálních skupinách. Člověk je tak podroben široké škále kontroly, počínaje školou, přes skupiny mládeže a řadu kontrolních mechanismů i v dospělém životě. Už volba povolání vrhá jedince do kontrolního systému. Do lidské činnosti zasahují různé úřady, vydávající povolení k výkonu rozličných činností: povinné členství v profesních komorách, odbory, zaměstnavatelé. Stejně důležitá je pak neformální kontrola spoluzaměstnanců. V pracovním procesu se přitom vytvářejí základy pro mnoho dalších sociálních prvků. Člověk získává práci prostředky pro svou existenci, navazuje důležité společenské vazby, práce formuje i jeho volný čas, poskytuje i možnost prostřednictvím přátel vstoupit do různých zájmových sdružení. Dalším silným kontrolním mechanismem je tlak společenské morálky, představovaný souhrnem zvyků, obyčejů, tabu, které nejsou právně vymahatelné, přesto působí na jedince velmi silně. [9]

3. 5. Suburbanizace jako další prostředek sociální kontroly

Společenská pozice určuje i místo a úroveň bydlení. I zde funguje systém sociální kontroly a bylo by „*chybou předpokládat, že tento systém je ze všech nejslabší proto, že nemá formální prostředky donucení podobně jako některé jiné systémy kontroly. Právě v oblasti bydlení má jednotlivec normálně své nejdůležitější sociální vazby*“. [dtto, str. 71]. Jak již bylo uvedeno na jiném místě této práce, nesouhlas, ztráta prestiže a pohrdání diskvalifikují postiženého z většiny žádoucích společenských rolí. [10]. Dalším, typicky moderním a vysoce účinným nástrojem sociální kontroly je suburbanizace. Ta představuje nový společenský fenomén - výstavbu měst mimo města, jejich rozšiřování ven, do přírody. A to i za cenu zabírání zemědělské půdy, přičemž se jedná výhradně o výstavbu bytových objektů bez občanské vybavenosti a, pochopitelně, i bez sociálních bytů. Dá se říci, že tento způsob bydlení vytváří nový životní styl a vyostřuje hranice mezi společenskými vrstvami. Protože obyvatelé těchto suburbů disponují mnohdy značným majetkem významným ekonomickým a díky tomu i politickým vlivem, dokáží komunální politiky vmanipulovat do jednání, které je výhodné pro ně a nevýhodné pro případné původní obyvatele. Vzniká tak nový typ osídlení, kdy bylení určité vrstvy obyvatelstva je přísně oddělené od bydlení většinové společnosti . Nově vytvořený stav se snaží obyvatelé suburbů zachovat. Mají i dostatečnou sílu k tomu, aby tlakem na komunální politiky dokázali ve svůj prospěch upravovat územní plány. Upevňují tak status lokality, ze které je vyloučeno sociální bydlení, které by společenský status snižovalo a současně by se tak zvyšovala rizika sociálně patologických jevů. *“Dochází tak k zakonzervování a a posílení sociální separace komunity od nižších společenských vrstev , jež jsou segregovány v rozpadajících se částech měst či sídlišť“* [dtto, str. 230]. Zanedbané městské části vinou nedostatku financí či ztrátou zájmu o jejich rozvoj se stávají ještě zanedbanějšími, chudé části pak ještě chudšími. Dochází k segregaci obyvatelstva, na městské úrovni, přestává fungovat přirozená mobilita mezi sociálními vrstvami. V původní lokalitě klesá kvalita života, rostou a zvýrazňují se sociálně patologické jevy. Výrazně se prohlubuje polarita mezi vnitřním městem a a příměstskou zónou. V konečné fázi dochází k segregaci staré městské části s chudým obyvatelstvem od většinové společnosti s vyšším společenským statutem. Na mikroúrovni pak dochází k rozpadu původních komunit, které se běžně a organicky podílely na integraci různých sociálních vrstev v původní lokalitě, jako například sídliště Luník v Košicích, Janov či Chánov v severních Čechách, sídliště velkých francouzských měst, osídlená imigranty z bývalých francouzských severoafrických kolonií, kterým může jako odstrašující příklad vévodit Lyonn . [11]. Sociální kontrolu tedy můžeme popsat jako soubor činností, které slouží k zachování společenského řádu. V padesátých letech minulého století Parsons

charakterizuje sociální kontrolu jako souhrn pozitivních a negativních mechanismů, které společnost využívá k tomu, aby přinutila své členy chovat se konformně. Sociální kontrola udržuje sociální stabilitu.

3. 6. Vyloučení ze vzdělání a sociální kontrola

Jako příklad vyloučení z kvalitního vzdělání, zaviněného zejména etnickou příslušností, lze uvést jednu českobudějovickou veřejnou, ze společenských zdrojů financovanou základní školu, která se zaměřuje na výchovu nadaných dětí. Ve škole jsou dnes již čtyři věkové ročníky. V každé třídě je maximálně šestnáct dětí. Děti mají k výchově vytvořeny ve srovnání s běžnými základními školami vysoce nadstandartní podmínky. Ať se jedná o počet žáků ve třídě, který je oproti nevyběrovým školám poloviční, vybavení učeben - každé dítě má k dispozici osobní počítač, počet žáků na pedagoga - v jedné třídě běžně působí dva pedagogové, to vše vytváří velmi příznivé podmínky pro mimořádně vysokou efektivitu výchovného procesu. Mezi žáky této školy však není ani jedno romské dítě. Děti do této školy vybíraly učitelky mateřských škol. Vybrané děti se podrobily údajně před nástupem na školu psychologickému testování. Na jeho základě byly do projektu následně zařazené. Avšak ani psychologové nedokáží s naprostou jistotou určit, nakolik se na úspěšnosti testovaných dětí podílí talent dítěte a nakolik na podněty bohaté a harmonické rodinné prostředí. V tomto případě školský systém provádí selekci ve prospěch výše a lépe společensky postavených jedinců a marginalizuje či vylučuje ze vzdělání ty, kteří svou situaci nemohou nijak ovlivnit. Vzdělávací systém je v tomto případě „nastaven“ na úroveň kulturního prostředí, ze kterého pocházejí ony úspěšné a nadané děti. Děti z nižších společenských vrstev nejsou méně talentované, ale je to výchovný systém, který je za netalentované označuje. U vybraných dětí tedy jasný příklad vzestupné sociální mobility, založené na sociálním původu s bohatým kulturním zázemím, v případě „netalentovaných“ příklad třídní reprodukce. Nejen v tomto případě je jedna skupina obyvatelstva vyloučená za pomoci sociální kontroly v přístupu k veřejnému statku [12]. Neméně křiklavý případ, tentokrát ale z opačného úhlu pohledu, řešila v nedávné době radnice ve Valašském Meziříčí. Vedení jedné tamní základní školy se rozhodlo segregovat romské žáky do jedné třídy bez žáků z většinové společnosti, údajně proto, aby jim vytvořilo lepší podmínky ve výuce. Samozřejmě, že není účelem těchto slov volat po tom, aby se všem dětem, bez ohledu na jejich schopnosti, dostalo stejného vzdělání. Jedná se ale o vytvoření rovných příležitostí, aby se co nejvíce dětí mohlo vzdělávat kvalitně, přiměřeně ke svým schopnostem, což je ostatně i součástí školského zákona.

4. Sociální stratifikace

4. 1. Sociální nerovnost jako příčina stratifikace

Klasická teorie stratifikace společnosti je odvozená ze strukturálního funkcionalismu [13], ve kterém jsou základními prvky vrstvení společnosti bohatství a chudoba. Jedná se o kategorie sociálních pozic, které jsou spojeny s otázkou sociálních odměn a přístupu ke zdrojům .Koncept sociální nerovnosti je pak chápán jako nerovnost v distribuci zdrojů a privilegií. Právě sociální pozice má na distribuci zásadní vliv. Pozice tedy rozhodují o rovnosti či nerovnosti v přístupu k oněm zdrojům a privilegiím, které jedince činí bohatým, anebo naopak chudým. Kdo nebo co ale rozhoduje o tom, na jakých pozicích jednotlivý konkrétní člen společnosti stojí? Podle Parsonse jsou sociální rozdíly a nerovnost chápány jako výsledek společenského hodnocení jednotlivých pozic podle jejich důležitosti a přínosu pro společnost. Každá sociální pozice má pro společnost různou hodnotu a podle této společností určené hodnoty stanovuje společnost i míru nároku na zdroje a privilegia [14]. V této teorii lze nalézt jisté motivační prvky: jednatel má možnost vlastní činností svou pozici změnit a zvýšit tak svůj podíl na zdrojích a privilegiích. Podle jiných koncepcí je pak nerovnost nezbytnou podmínkou existence společnosti a jejího rozvoje. Rozdíly mezi jedinci jsou přirozené a neodstranitelné a rozpory mezi pozicemi plodí sociální konflikt, který je nezbytným předpokladem společenského pokroku.

Podle Becka [15] je pro postmoderní společnost charakteristická individualizace lidského osudu. Atomizují se tradiční společenské kategorie, jako jsou třídy, sociální vrstvy, rodina. *„Lidé byli vytrženi z tradičních třídních vazeb, ztratili podporu svých tradičních sociálních sítí, musejí se spoléhat sami na sebe, musejí náhle plánovat svůj život v nových podmínkách se všemi riziky, ale i příležitostmi, rozpory, bez opory v širších sociálních skupinách“* [dtto, str. 26].

Sociální status, který je tak důležitý pro přístup ke zdrojům a privilegiím, vycházel jednak z majetku, který jedinec vlastnil, jednak z postavení jedince na trhu práce. Proto každé ohrožení jedince na trhu práce, zejména všechny turbulence, které se zde projevují, mají klíčový vliv na jeho společenský status. Z tohoto hlediska se pro spuštění procesu marginalizace či sociálního vyloučení jako velmi závažná jeví skutečnost, že řada mladých lidí nemá možnost začít řádně pracovat. Vyloučení z trhu práce a dlouhodobá či opakovaná nezaměstnanost jsou tedy podstatným prvkem vzniku nerovnosti. Takto postižený jedinec ztrácí svůj původní sociální status a dostává se do pasti chudoby.

4. 2. Typy nerovností

V literatuře se objevuje celá řada teorií, které se týkají typů nerovností. Nejčastěji se uvádějí následující: teorie kvality lidského kapitálu - nerovnost příjmová, v bohatství, ve schopnostech, na trhu práce, nerovnost ve vzdělání a přístupu k němu, což se označuje jako teorie kulturního kapitálu a konečně nerovnost statusová v privilegích a v rozdělení vlivu, což se označuje jako teorie politického kapitálu. Extrémním vyjádřením sociální nerovnosti jsou pak pojmy bohatství a chudoba. Chudoba i bohatství jsou jako sociální jevy měřitelné. Existují metody, podle kterých se dají chudoba i bohatství ohodnotit a zařadit do širšího společenského kontextu. [16] Přesto jsou oba pojmy relativní, Neměli bychom nikdy zapomínat na to, že z našeho pohledu chudý český bezdomovec může být ve srovnání s některými bydlícími občany Monrovie, či Johanesburgu velmi bohatý

4. 3. Dělení společnosti podle tříd

Každá společnost je tvořena určitými úrovněmi, vrstvami. Tyto vrstvy jsou mezi sebou spojeny vztahy podřízenosti a nadřazenosti, přičemž *„je to takové pojetí sociální struktury, která vychází ze sociální nerovnosti, chápané především jako nerovnost v rozdělování materiálních zdrojů, moci a prestiže“* [17]. Existují různé modely společenské stratifikace, první pokus o sociologický pohled na rozdělení společnosti na základě nerovnosti jejích členů se přisuzuje Marxovi a jeho teorii třídní společnosti, kdy jsou jednotlivé třídy vůči sobě v antagonistickém vztahu. Veškerý společenský pohyb se odehrává uvnitř společenských tříd a v interakci mezi nimi. [18]. Příslušnost jedince ke třídě je pak dána jeho vztahem k výrobním prostředkům. Tato klasická teorie společenského dělení na třídy se pokládá za překonanou, i když někteří sociologové pracují s třídami ve společnosti neustále, byť v modifikované formě. Weber definoval třídu v termínech životních očekávání, která může jedinec oprávněně a odůvodněně mít. [19]. Třídní postavení jednotlivce poskytuje určité pravděpodobnosti, které se vzhledem k jeho postavení mohou naskytnout. Třídní postavení jedince pak z podstatné části určuje například úroveň vzdělání, kterého se dostane jeho potomkům, úroveň lékařské péče a možností pracovního zařazení jeho dětí.

4. 4. Třídní stratifikace v postmoderní společnosti

Jak již bylo zmíněno výše, v poslední době se mezi sociology vedou diskuse o tom, zda platí v dnešní společnosti ještě klasický třídní model stratifikace. (Post)moderní společnost je charakteristická tím, že dochází k oddělení vlastnictví výrobních prostředků od jejich řízení.

[20]. Každá společnost má svůj způsob rozvrstvení; některá vrstva se řadí výše, jiná níž. Různé společnosti se značně liší v kritériích, podle nichž jsou jednotlivci přiřazováni do různých úrovní. Většina autorů se shoduje na třech základních znacích sociálního postavení, které přiřazují jednotlivce do příslušných společenských vrstev. Jedná se:

1) o podíl na moci,

2) o vlastnictví určitých privilegií a

3) o určitou úroveň prestiže. Klasická sociologie pracuje s různými systémy, které patří do éry klasické moderní společnosti. Éru klasické kapitalistické ekonomiky poloviny minulého století charakterizuje tzv. klasický stratifikační model, který dělí společnost několik vrstev, kterými jsou vyšší horní, nižší horní, vyšší střední, nižší střední, vyšší dolní a nižší dolní vrstva. Mezi stratifikační kritéria patří například osobní příjmy, vzdělání, kvalifikace, povolání, bydlení. [21]

4. 4. 1. Vyšší třída

V postmoderní společnosti dochází k odlišné stratifikaci. V průběhu manažerské revoluce koncem padesátých let minulého století se vytváří třída manažerů mimo tradiční vrstvu vlastníků, která se ale fragmentizuje na jednotlivé držitele akcií. Vzniká vyšší třída, kterou charakterizuje postavení manažerů. Manažer působí „na dvě strany“, jak směrem k vlastníkům firmy, tak směrem k zákazníkům. Hlavním kritériem úspěšnosti manažera je úspěšnost firmy. Manažerská podtřída však není jednotná, člení se podle různých oborů činnosti, které jsou specifické a přes určité společné znaky jedinečné. Dochází tak ke členění na elity finanční, obchodní, průmyslové, některé zdroje uvádějí i elity interlektuální. Je zřejmé, že tyto skupiny nemohou mít ve společnosti jede stejný zájem, vyšší třída je již příliš rozsáhlá a i vnitřně strukturovaná. [22] V této společenské vrstvě funguje sociální mobilita, vzdělání se pokládá za jeden nejdůležitějších prvků sociální mobility.

4. 4. 2. Střední třída

Střední třída vznikla jako i třída servisní a charakterizuje nárůst terciárního sektoru., za jehož představitele se pokládá. Vznikají nová povolání, která jsou založena na znalostech [23]. Vznik střední třídy v podobě, v jaké ji známe dnes, provázal společenský pohyb, kdy se jednak vytvářela nová povolání, založená na vysoké kvalifikaci a jejichž nositelé se připojili k třídě vyšší, na druhou stranu došlo k proletarizaci bývalé klasické střední třídy.

Rutinní úřednická práce klesla na úroveň práce manuální. Střední třída byla vždy obtížně identifikovatelná, neustále docházelo k vzestupné či sestupné mobilitě jejích příslušníků. Právě pro tuto skupinu je typická vertikální mobilita. I v této společenské vrstvě je vzdělání pokládáno za velmi významný předpoklad sociální mobility. I v České republice se volá po posílení střední třídy. Většina politických stran se na ně obrací ve svých volebních programech a většina stran zdůrazňuje její význam. Tyto jevy jsou příznačné - svědčí o nezakotvenosti, nevyhraněnosti a nerozhodnosti příslušníků střední třídy v politické orientaci. Střední třída v sobě nese jak prvky proletariátu, tak prvky třídy vyšší. Keller připomíná [24], že střední vrstvy byly vždy tak nesourodou kategorií, „ její skupiny měly odlišné, až protikladné zájmy“ [dtto, str. 98]. Přitom je to právě střední třída, která nese paradoxně na svých bedrech značnou zátěž - především daně, protože levicové strany ji pokládají za bohatou a pravicové strany naopak za závislou na práci, tedy na vrstvu, která není prvotně jich cílovou skupinou a to přes všechny předvolební proklamace.

4. 4. 3. Třída pracujících

Třída pracujících rovněž doznala oproti klasické éře hlubokých změn. I uvnitř této sociální vrstvy dochází k značnému pohybu a polarizaci. Vznikají, podobně jako ve střední vrstvě, nové profese, vyžadující určitý podíl intelektuálních schopností a kvalifikace, naproti tomu však existují i jednoduché obslužné profese, které nevyžadují kvalifikaci téměř žádnou, mnohdy stačí zaučení ve smyslu podnět - reakce. Právě pracující, vykonávající tyto profese, jsou ohroženi marginalizací na pracovním trhu. Klesá totiž poptávka po tomto typu pracovní síly. Jednak ji lze nahradit novými technologiemi a pracovními postupy, jednak se výroba přesunuje do oblastí s levnější pracovní silou. Z pohledu změny statusu v této společenské vrstvě je vhodnější než o sociální mobilitě hovořit o třídní reprodukci

5. Sociální mobilita a třídní reprodukce

Sociální mobilita tedy znamená společenský pohyb (pohyb ve společenském řádu) buď horizontální (v rámci stejné sociální vrstvy) anebo vertikální, mezi sociálními vrstvami. Pojem sociální mobilita se objevil v sociologii poprvé ve dvacátých letech minulého století (Sorokin). K rozvoji výzkumu tohoto společenského fenoménu pak dochází v šedesátých a sedmdesátých letech. Sorokin definoval mobilitu jako „transmisi jedinců, sociálních objektů nebo hodnot z jedné sociální pozice do jiné“ [25]. Podle téhož autora lze „identifikovat dvě hlavní příčiny sociální mobility a třídní reprodukce. Jednak jsou to změny v podobě třídní struktury, jednak velikost zdrojů a omezení, které představitelé jednotlivých třídních pozic

mají k dispozici a které mohou ve svém jednání zužitkovat“ [dtto, str. 183]

5. 1. Horizontální sociální mobilita

Horizontální sociální mobilita představuje pohyb v rámci stejné společenské vrstvy. Obvykle se jedná o pohyb za účelem změny pracovní pozice či bydlení. Nebývá bez komplikací, i když si jedinec udrží původní společenský status. [26]

5. 2. Vertikální sociální mobilita

Vertikální sociální mobilita představuje pohyb mezi různými společenskými vrstvami. *„Výsledkem tohoto pohybu je vždy změna sociální pozice [dtto, str. 93].* V rozporu s některými představami však společenské vrstvy nejsou prostupné ideálně. Sociální mobilita vertikální ať vzestupná či sestupná totiž nezáleží pouze na úsilí jedince, na jeho schopnostech, motivaci, kvalifikaci. V praxi existují oba směry sociální mobility. P. Berger uvádí, že v sestupná mobilita je častější, než sestupná, sestupná však většinou znamená pro člověka velkou nepříjemnost [27]. Berger dále uvádí, že *„se ukazuje, že tak, jak se jedincům z neprivilegovaných sociálních vrstev, the outs, v důsledku vzestupné sociální mobility nabízejí skutečné příležitosti, tak sestupná mobilita ukazuje, že jedinci na pozicích - the ins - nemají nijak garantované udržení pozic“.* [dtto, str.99]. V tomto případě hraje podstatnou úlohu postavení rodičů či jiných blízkých vlivných příbuzných a hlavně pak široké kulturní společenské prostředí. Převážná část vertikální sociální mobility se odehrává mezi nejbližšími, sousedícími sociálními vrstvami, představovanými například profesními kategoriemi. Ve stabilní rodině je více obvyklé, že syn nízkokvalifikovaného dělníka se stane dělníkem s vyšší kvalifikací než otec spíše, než například vysoce vzdělaným odborníkem

5. 3. Typy vertikální sociální mobility

Vertikální sociální mobilitu lze rozdělit podle typu stratifikace a podle kritérií, jimiž ve společnosti lidí rozdělujeme. Existuje tak pohyb zaměstnanecký, třídní, příjmový, politický, etnický, vzdělanostní, regionální [28]. Tento pohyb - vzestup či sestup - se mohou odehrávat v individuální nebo kolektivní rovině. Mobilita nemusí nutně se stratifikací souviset. Společnost může být stratifikovaná, přesto v ní mobilita existovat nemusí. . Není nijak mimořádné, pokud jedinec prožije svůj život ve téže společenské vrstvě jako jeho rodiče. Jednou z příčin tohoto jevu může být to, že *„hranice mezi třídami jsou vysoké a nepřekonatelné, třídy jsou od sebe velmi vzdálené a neexistují žádné mobilitní kanály a*

sociální vazby a solidarita se odehrávají v jedné sociální vrstvě“ [dtto, str. 165]

5. 4. Třídní reprodukce

Dalším pojmem, charakterizujícím stratifikaci společnosti je třídní reprodukce. Podle Katrňáka jsou sociální mobilita a třídní reprodukce dvě strany téže mince. V třídní struktuře společnosti se výrazem třídní reprodukce označuje transgenerační opakování společenských jevů. Zejména jde v tomto smyslu o mezigenerační přenos třídních nerovností. Podle téhož autora patří mezi důležitý prvek zakonzervování mezigeneračního sociálního postavení vzdělávací soustava. Ta je předpokladem sociální mobility a podílí se i na třídní reprodukci [29]. V případě sociální mobility příslušníci vyšší třídy vyhovují požadavkům vzdělávací soustavy. Ta se během svého vývoje nastavila na určitou úroveň a počítá s jistými kulturně společenskými vzorci. Ty si do vzdělávacího systému přinášejí právě děti z vyšších společenských vrstev. V těchto vrstvách jsou zcela běžné takové kulturní vzorce chování, které se v nejnižší vrstvě neobjevují. Ve vyšších sociálních vrstvách je formální vzdělání velkou hodnotou a rodina je proto samozřejmě ochotná obětovat tomuto cíli zcela samozřejmě i značné finanční prostředky, kterými ale nejnižší vrstva nedisponuje. V případě třídní reprodukce mezi nižšími sociálními třídami naopak výchovná soustava vytváří sociální nerovnosti. Děti z této vrstvy nemají stejné kulturní vybavení jako děti z vyšších společenských tříd a jsou ve vzdělávacím procesu diskvalifikované a diskriminované. Školní selekce je tak příčinou toho, že děti z nižších sociálních vrstev končí nakonec ve stejném sociálním postavení jako rodiče. [30]. Škola provádí selekci ve prospěch výše a lépe postavených sociálních tříd, „*vybírá již předem vybrané*“. [dtto, str. 167]

V případě dětí z nižších společenských vrstev dochází ve škole k jejich defavorizaci. Ve vzdělávacím systému jsou utvrzeny v tom, že jejich schopnosti stačí pouze na to, aby mohly vykonávat taková povolání, jako jejich rodiče. „*Problémem přitom není to, že by děti , pocházející z nižších třídních pozic neměly talent*“, a dále ... „*problém je v tom, že jsou to právě děti z nižších sociálních tříd, které škola podle svých standardů označuje jako děti bez talentu*“ [dtto, str. 173]. Naopak škola oceňuje děti talentované a nadané bez rozlišení, jednali se o skutečný talent, nebo děti zvyčhodněné harmonickým a podnětným rodinným prostředím. Tyto děti v budoucnu získávají kvalifikaci lékařů, právníků. Děti méně talentované, mnohdy však pouze handicapované nepříznivým rodinným prostředím škola podceňuje a ty pak končí v povoláních méně prestižních. [31].

Berger uvádí, že i nadále hraje důležitou roli původ. ale více podle něho záleží na dosaženém

vzdělání rodičů. Dřívější výzkumy nacházely vysokou míru korelace mezi původem a stupněm dosaženého vzdělání, čili se na první pohled vše nasvědčuje pohybu v uzavřeném kruhu. Ale v posledním období se vliv vzdělanosti rodičů na stupeň vzdělání dětí snižuje, roste naopak opět význam původu, či spíše bohatství. I zde se jedná o třídní reprodukci. Naštěstí existují pokusy překlenout sociální bariéry dané společenskými třídami; ušlechtilé pokusy filantropů se mění v určitý systém, o čemž může svědčit například gymnázium pro sociálně znevýhodněné děti u Říčan. Mezi faktory, vedoucí „nahoru“ patří kvalifikace, povolání, manželství, přátelé a štěstí. Sestup pak mají na svědomí nízká kvalifikace, vlastní neschopnost, nemoc, společenské krize. Vážnou otázkou, kterou nelze nepoložit ale zůstává, jakou příležitost k vzestupné sociální mobilitě mají ti, kteří jsou na okraji společnosti, případně ze společnosti vyloučení. Je zřejmé, že jich se vzestupná sociální mobilita netýká. [32]

5. 5. Mobilitní strategie

Příslušníci nižších sociálních vrstev musejí řešit ještě jeden konflikt motivů: zda volit takovou strategii ve výchově a vzdělávání vlastních dětí, která by jim zajišťovala pozici ve stejné společenské vrstvě, v jaké žily se svými rodiči doposud, anebo se pokusit o třídní vzestup tím, že se pokusí o vzdělávání svého potomka ne střední škole, nikoli učilišti. Pokud ale dělnické dítě nedokončí střední školu, nemá ani výuční list a reprodukuje se tak jeho sociální pozice s tím, že další vzdělávání již nepřichází v úvahu.

Pokud děti z těchto vrstev absolvují učiliště, mají v budoucnu určitou příležitost vzestupné mobility; na pracovišti se mohou etablovat do pozice mistra či technika. [33]

6. Sociální vyloučení

Sociální vyloučení je tradiční označení řady konkrétních mechanismů a důsledků jejich působení, jimiž se odsouvají určité osoby či skupiny mimo společnost. Kromě zajišťování konformity určitého společenství „*slouží sociální vyloučení i jako nástroj posilování sdílené identity, vnitřní koheze a integrity*“. [34]. Sociální vyloučení souvisí primárně i nadále s nerovností ve smyslu klasických stratifikačních teorií. Na roveň těmto mechanismům se však „*dostávají i mechanismy nové, založené na genderu, etnické, náboženské a kulturní odlišnosti , které mohou k sociálnímu vyloučení rovněž vést*“.[dtto, str. 273]. Například chudoba tak dnes není považovaná za jedinou příčinu a jediný znak sociálního vyloučení. Obecně se potom pojmem sociálního vyloučení označuje společenský proces, v jehož rámci

je jedinci, skupině, komunitě či etniku znesnadněn či dokonce znemožněn přístup ke společenským zdrojům, pozicím či příležitostem.

Sirovátka charakterizuje sociální exkluzi jako sociální vztah mezi integrovanými a vyloučenými a jako proces, s aktivitami, jež vedou k vyloučení [dtto, str. 272]. Tyto aktivity jsou založeny na sociálních rozdílech, jejichž vyvrcholením je kumulace různých typů znevýhodnění. Tentýž autor dále chápe sociální exkluzi jako protipól solidarity a integrace, která může být vyjádřena různými pojmy s následujícími aspekty: jako deprivace, což je podle něho aspekt objektivní, odcizení, což je aspekt subjektivní a vazba na sociálně patologickou subkulturu, což je normativní aspekt.

Dnes se sociální vyloučení chápe nejen jako ohrožení identity a integrity určité skupiny, ale stále více se obrací, zřetelně pod vlivem liberální tradice, k jednotlivci. Sociální vyloučení se tak vnímá jako proces, který zbavuje jedince práv a povinností, které jsou spojené s jeho příslušností k určité společnosti. V Evropské unii se za sociálně vyloučené pokládají ti občané, kteří se z důvodů, které nemají sami pod kontrolou, nemohou podílet na aktivitách, ke kterým by je jinak opravňovalo jejich občanství a na nichž se zcela běžně podílejí ostatní členové společnosti.

6. 1. Sociální vyloučení jako selhání společnosti

Sociální vyloučení lze chápat i jako výraz nových stratifikačních mechanismů. Je nedílnou součástí každé společnosti a patří jako sociální jev i do společnosti (post)moderní. Pokládá se buď za nástroj, případně dokonce strategii, jehož prostřednictvím „jedna skupina chrání svá privilegia tím, že uzavře skupinám jiným přístup ke zdrojům, pozicím, odměnám, možnostem a to na základě mocensky sankcionovaného prohlášení těchto skupin za nežádoucí nebo nevhodné“.[35]. V současné době již nedochází většinou k vylučování „mocí artikulovanými prohlášeními, ale nerovnostmi a a mechanismy jinými, skrytými“.[dtto, str. 65] Koncept sociálního vyloučení konvenuje s konceptem sociální deprivace. Sociální vyloučení znamená vyloučení ze společenského prostoru, případně ztrátu patřičnosti na něm, vyloučení ze společně sdíleného morálního řádu ,což představuje vyloučení z určitého způsobu života a ze společenské či lidské solidarity. Podle Berghama [36] se dnes na sociální vyloučení například v USA pohlíží spíše jako na důsledek selhání společnosti, než na selhání jedince na rozdíl od přístupu u nás, kdy je vyloučení pořád chápáno jako selhání jedince. V případě sociálního vyloučení tak spíše než jedinec selhávají pilíře, na nichž je postavená demokratická společnost: přestává fungovat trh práce, v krizi je

rodina, s problémy se potýká institut sociálního státu, narušená je občanská integrace.

6. 1. 1. Sociální soudržnost jako protiklad vyloučení

Podle výzkum Ministerstva práce a sociálních věcí pomáhají posilovat soudržnost následující faktory [37]:

- posilování rodiny (osmdesát dvě procenta dotázaných)
- růst vzdělanosti (osmdesát procent)
- dodržování zákonů (sedmdesát sedm procent)
- úroveň sociální péče (sedmdesát osm procent)
- sociální jistoty (sedmdesát sedm procent)
- bezpečnost (sedmdesát čtyři procenta)
- úroveň sociální péče (sedmdesát osm procent)
- rozvoj občanských práv a svobod (sedmdesát čtyři procenta)
- ekonomický růst (sedmdesát čtyři procenta)
- snižování nezaměstnanosti (sedmdesát čtyři procenta)

Přístup obyvatelstva k problematice sociální soudržnosti a tím nepřímo i k sociálnímu vyloučení ve vysoké míře koreluje se společenskými oblastmi, v nichž jsou vysokou měrou bezdomovci ohroženi marginalizací: rozvoj občanských práv a svobod, dodržování zákonů nebo přímo sociálním vyloučením.

6. 1. 2. Boj o zdroje a příležitosti mezi sociálně nerovnými skupinami

Bojem o společenské zdroje a příležitosti mezi mocensky nerovnými skupinami a jednotlivci. se zabývá teorie uzavírání. Tato teorie pracuje se dvěma hlavními pojmy: s pojmem vylučování a pojmem uzurpace. Pod pojmem vylučování si lze představit schopnost jistých skupin vytvořit si monopol na přístup ke zdrojům a současně z přístupu k nim jiné, méně úctyhodné skupiny či jednotlivce vyloučit. Příčiny tohoto jednání lze spatřovat právě ve stratifikaci společnosti. [38]. Skupiny, vyloučené z přístupu ke zdrojům, mají podle Kellera k dispozici dvě strategie: mohou sáhnout ke strategii uzurpace, jejímž hlavním cílem je

opětovné získání nároku na to, co ztratily a tím zmenšit výhody skupiny privilegované. Další strategií pak je postup, při kterém skupina uzurpovaných sama používá strategii vylučování vůči ještě hůře disponovaného skupinám. [39]

6. 2. Sociální vyloučení jako výsledek střetu sociálních skupin

Z jiné pozice charakterizuje sociální vyloučení Byrne: [40] podle něho je sociální vyloučení důsledkem střetu různých sociálních skupin v boji o udržení či rozšíření své moci a vlivu. Sociální vyloučení tvoří i dnes jeden z důležitých prvků sociální kontroly. Koncepty sociální marginalizace a sociálního vyloučení upozorňují na způsoby, jimiž jsou lidé objektivně vylučováni z ekonomického života a v důsledku toho i z ve společnosti obvyklých životních standardů dané společnosti, z participace na politickém životě a nakonec z toho, co nazýváme národem a občanstvím.

Podle Rodgerse [41] zahrnuje sociální vyloučení velmi diverzifikovanou oblast jevů. Jeho jádrem skutečnost, že vyloučení jedinci, ale i celé skupiny či etnika se nepodílejí stejnou měrou jako ostatní „nevyločení“ na hmotných a nehmotných zdrojích společnosti a jejich distribuci. Vyloučení jedinci a celé skupiny se tak nepodílejí jako ostatní na hmotných a nehmotných zdrojích společnosti a jejich distribuci a redistribuci. Z toho pak vyplývá jejich chudoba a sociální a kulturní izolace. V konečné fázi jsou pak jedinci i skupiny vydělování z organizací a komunit, jimiž je společnost tvořená a současně je zbavuje práv a povinností které jsou s tímto členstvím spojené. [42]

6. 3. Dimenze sociálního vyloučení

Rodgers [43] dále zahrnuje do fenoménu sociálního vyloučení následující dimenze:

1. dimenze ekonomického vyloučení, charakterizované dlouhodobou nezaměstnaností, nízkým příjmem či příjmovou chudobou, které jsou ve svých důsledcích zdrojem bídy a znamenají vyloučení ze společensky obvyklého standardu a životních příležitostí příslušných jednotlivým vrstvám . V užším smyslu pak tato dimenze sociálního vyloučení brání sdílet určité sociální statusy a zamezuje přístupu do určitých sociálních institucí. Ztěžuje či úplně zamezuje přístup k sociálním, ekonomickým, politickým a kulturním systémům společnosti, které podmiňují rozvoj i sociální integraci jedince či skupiny.

[44]

2. dimenze politického vyloučení, spočívající v upírání občanských, politických i základních lidských práv, což v konečné fázi procesu může znamenat vyloučení z vlivu na okolí, skupinu a i vlastní osud;
3. dimenze kulturního vyloučení, spočívající v odepření práva jedince či skupiny participovat na kultuře společnosti a a sdílet její kulturní kapitál. Autor této práce byl osobně svědkem situace, kdy při oslavě olympijského vítězství českých ledních hokejistů v Naganu na českobudějovickém náměstí dav fanoušků vyhnal se svého středu oslavujícího Roma s tím, že on není Čech a nemá tedy s nimi co oslavovat;
4. dimenze vyloučení z bezpečí, spočívající v mnohem větší míře rizik, kterým je vyloučená skupina či jedinec vystaven vinou způsobu života. Jedná se o nejisté bydlení, nedostatečné stravování, absence pravidelné lékařské péče, vysoké ohrožení společenskými patologickými jevy. Velké riziko představuje vyloučení z placené práce. Marginalizovaní či sociálně vyloučení velmi těžko získávají placenou práci na řádný pracovní poměr. Často to zavinuje absence osobních dokladů a nejisté bydlení . Rizikem z širšího úhlu pohledu je pak trvalý pobyt vyloučených v nepříznivých životních podmínkách a v nepříznivém životním prostředí;
5. dimenze vyloučení ze vzestupné sociální mobility, spočívající v tom, že jedinci a skupiny nemohou realizovat svá práva, získávají status marginalizovaných či sociálně vyloučených, přičemž jsou zcela odtrženi od obvyklých zdrojů, které vzestupnou sociální mobilitu umožňují;
6. dimenze sociálního vyloučení, spočívající v rozbití manželství, rodin, sociální izolaci, vedoucí například až k bezdomovectví;
7. dimenze vyloučení komunitního [45]

Koncept sociálního vyloučení v poslední době nahrazuje dříve užívaný souhrnný výraz koncept chudoby.

6. 4. Postižení sociálním vyloučením

V taxativním výčtu vyloučených se nejčastěji objevují nezaměstnaní, lidé duševně nemocní, lidé s poruchami osobnosti, příslušníci etnických menšin, lidé sociálně nepřizpůsobiví, které většinová společnost definuje slovy „zvolili si svůj osud sami, kdyby chtěli, mohli by svou situaci řešit“ a dále lidé staří. U těch nemusí být příčinou marginalizace či vyloučení

chudoba, ale zcela legitimní neschopnost komunikace s většinovou společností. Senioři mnohdy přestávají komunikovat s okolním světem proto, že mu přestávají rozumět. Nedokáží se orientovat v jeho symbolech, „ztrácejí“ se v něm. Důsledkem toho je velmi významné symbolické vyloučení. Tento problém se netýká jen seniorů, je pro ně však typický. Důležité pro posuzování vyloučení je skutečnost, že v tomto případě nehraje rozhodující roli nedostatek materiálních prostředků. Podobně postižení jsou příslušníci sociálních skupin, kteří ale nedostatkem hmotných prostředků trpí. V tomto případě se jedná o celkové sociální vyloučení, kdy hlavní příčinou se také stává omezená schopnost komunikace. Schopnost komunikace je negativně ovlivněna kulturním prostředím, v němž se vyloučená skupina pohybuje a v němž realizuje své sociální vazby. Symbolické vyloučení je spojené se stigmatizací sociálních skupin, které jsou vnímány jako odlišné, cizí, či dokonce deviantní. Je to pak většinová společnost, která určuje prostředky, kterými se vykonává sociální kontrola a která určuje, „co je nám společné“ a současně vymezuje hranici, za níž jsou ti, kteří k nám nepatří. Na základě toho je pak vymezené to, „co nás rozděluje“ a dochází i k označování skupin a osob, které slouží k jejich vyčlenění z hlavního proudu. Bezdomovci představují v tomto případě skupinu typickou, postiženou velmi drsnou podobou sociálního vyloučení.

6. 5. Současné příčiny sociálního vyloučení

Beck [46] uvádí, že pro současnou společnost v průmyslově rozvinutých zemích je charakteristické to, že se v nich sociální formy - třídy, vrstvy, rodina, status, odvozený z úrovní pozice, věku či pohlaví rozdrobily a začala se etablovat nová forma společenské stavby, charakterizovaná individualizací života člověka. Člověk sice rámcově, formálně patří do určité sociální vrstvy, její identifikace je však složitá, ba téměř nemožná. Jedinci se vyvazují ze sociálních forem, případně z nich byli vytrženi, ztratili podporu svých tradičních sociálních sítí, musí se spoléhat sami na sebe, budovat svůj život s vědomím všech příležitostí, ale i rizik a rozporů jako život individua, která na sebe přebírají mnohem větší míru zodpovědnosti, než v klasické třídní společnosti. Přes veškerou individualizaci ale funguje společnost jako systém, ve kterém mohou být jeho prvky buď v souladu anebo protikladu. Všichni nemohou mít stejné příležitosti a stejný společenský status. Rozvrstvení trvá, avšak na zcela jiné úrovni, než tomu bylo v klasické stratifikaci ve společnosti třídní. Nikoli tedy třída či skupina, ale jedinec se stává základní jednotkou sociálního bytí [47]. Beck tak hovoří o kapitalismu bez tříd s individualizovanými sociálními nerovnostmi, kdy vztahy nerovnosti přetrvávají, jsou však individualizované. O tento přístup se pak lze opřít i

při identifikaci postavení bezdomovců, kteří podle tohoto pojetí nejsou společenskou třídou. [48]

Sirovátka dále uvádí, že „*marginalizace je chápána jako mechanismus fungování společnosti, jejímž nezamýšleným důsledkem je odsouvání některých lidí a skupin*“ [49]. V posledních šedesáti letech totiž probíhá ve společnosti proces, který lze v souladu s Youngem nazvat pohybem od inkluze k exkluzi s mezistanicí marginalizace. Young nachází a charakterizuje dva protiklady: exkluzivní a inkluzivní model společnosti. [50]

6. 6. Exkluzivní a inkluzivní model společnosti

Po druhé světové válce se po stabilizaci hospodářského systému v evropském prostoru vygenerovaly postupně dva základní modely společnosti z hlediska schopnosti přijímat či naopak vylučovat určité sociální skupiny. Jedná se o:

1. společnost inkluzivní, která jak střední vrstvě, tak i vrstvám ostatním, včetně vrstev chudých a nejchudších předkládala vizi blahobytu. a jistoty.

V tomto období došlo k vzácnému souladu mezi rodinou jako základní ekonomickou jednotkou společnosti a společností. Rodinu lze charakterizovat jako soukromou sféru, zaměřenou silně na konzum s mechanismy tržního hospodářství, kde legální, placená práce, které bylo dostatek pro všechny, kteří chtěli pracovat, tvořila základní pilíř ekonomického rozvoje, ale i výstavby moderní demokratické společnosti, charakterizované rozvinutým tržním hospodářstvím. „*Byla to éra inkluze , bohatství, konformity... svět jednoty a konformity s hodnotami, soustředěnými kolem rodiny a práce*“ [51]. Pro společnost tohoto období byla charakteristická schopnost začleňovat své členy jako rovnoprávné občany. Klíčovým prvkem integrace byla schopnost společnosti naplňovat jim jejich sociální a politická práva., především zaměstnání a z toho plynoucí dostatečný finanční příjem

2. společnost exkluzivní, která se vyvíjela ve společenských a ekonomických zvratech a bouřích šedesátých let minulého století, kdy se společnost začala rozpadat, rozčleňovat na „střed“ a „okraje“. Silná potřeba integrace, přinášející tolik potřebné zjednodušení ve společensko - ekonomických vztazích, tak nutná pro efektivní fungování společnosti odsouvá ty, jejichž integrace je z mnoha důvodů obtížná či nemožná na okraj společnosti či dokonce mimo ni. Young [52] upozorňuje na to, že struktura společnosti se oproti tradiční představě výrazně proměňuje. Klasické pyramidální rozvrstvení podle tříd je překonané, společnost se současně atomizuje i integruje, silné dostředivé integrační síly vytvářejí jádro

společnosti a i okraje. Jádru je, na rozdíl od modelů minulých, sice pevné, ale současně nestabilní. Tyto vrstvy jsou pak odděleny nepropustným sanitárním kordonem, který představuje spolehlivé mechanismy, vytvářející nepropustnou bariéru, reprezentovanou různými nástroji - uzavírání či oddělování soukromých území, mnohdy bez ohledu na ryze veřejný charakter těchto prostorů. Jako typické příklady lze uvést zrušení veřejné cesty přes soukromý areál golfového hřiště, či ovlivňování územních plánů měst s vytvářením takzvaných dobrých adres. Dalším příkladem může být nenápadné působení trhu, marketingem počínaje a exekucemi proti majetku konče. Sociální vyloučení však současně může představovat jeden z možných mechanismů formování, obnovování a posilování vlastní identity a udržení integrity jak dovnitř, tak navenek. [53]

7. Bezdomovectví

Problematika sociálního vylučování a začleňování rezonuje velmi silně v sociální politice Evropské unie. V sociálních dokumentech EU je jasně stanoveno, že evropský prostor se musí stát prostorem, ve kterém není místo pro sociální vyloučení, ale naopak prostorem rovných příležitostí a integrace. Přesto, že se bezdomovectví zdá být jevem okrajovým, některé seriózní rozborů (např. A. Plachý) právem upozorňují na to že se situace v této oblasti bude výrazně zhoršovat. Lze předpokládat, že se zhoršující se ekonomickou situací, kdy růst nezaměstnanosti zdaleka nedosáhl svého vrcholu a práce v odpovídající a potřebné struktuře nebude dostatek ani v období konjunktury se bude výrazně zhoršovat i sociální situace určitých společenských vrstev. Naše společnost zatím nijak problematiku bezdomovectví neřeší - chybí například legislativa, nepodnikají se ani další účinné praktické kroky k řešení problému. Jako příklad lze uvést nedostatek sociálních bytů. Proto lze právem s nárůstem bezdomovectví počítat. Pokud zatím bezdomovectví není ve společnosti jevem masovým, je určitě jevem společensky nežádoucím. [54].

Ideály moderního, vyspělého sociálního státu a ani ideje, na nichž se buduje Evropská unie se neslučují s tím, že ve společnosti existují marginalizované a sociálně vyloučené skupiny občanů. V programových dokumentech Evropské unie, jejichž cílem je ovlivňovat sociální politiku jednotlivých členských zemí, se stále více hovoří o „*kohezní, inkluzivní, plně integrované společnosti*“ [55]. Evropská sociální charta a Bílá kniha evropské sociální politiky se snaží analyzovat a identifikovat marginalizaci a sociální vyloučení . Prioritou Evropské unie v oblasti sociální politiky je politika sociální soudržnosti, zabránění vylučování určitých sociálních skupin na okraj společnosti, což přímo sociální soudržnost

ohrožuje. [56]. Je ale zřejmé - a tato práce se o tom již zmínila, že bezdomovectví jako jedna z forem těžkého sociálního vyloučení není jevem jednoduchým, ale výčtem mnoha jevů, které jsou ještě ve vzájemné interakci a proto i řešení této problematiky bude nesmírně složité a dlouhodobé.

7. 1. Definice bezdomovectví.

„Bezdomovectví a bezdomovci jsou jedny z pojmů, o které byl obohacený český jazyk v souvislosti se změnou politického režimu v naší zemi po roce 1989“. [57]. Definovat tento jev jednoznačným a vyčerpávajícím způsobem je velmi obtížné. Bezdomovectví je velmi komplikovaný, složitě strukturovaný společenský jev, či lépe - výčet jevů, který zatím není u nás příliš zkoumaný. Vyskytují se práce, které více či méně úspěšně bezdomovectví popisují, ale příliš se nepokoušejí proniknout do jeho podstaty. Tato situace však není nijak mimořádná a znepokojující. Je zcela přirozené, že zkoumání fenoménu bezdomovectví je u nás, stejně jako v některých státech Evropy ve fázi sbírání výzkumného materiálu. Hlavní část činnosti v této oblasti je zacílená do praxe, na přímou práci s bezdomovci v jednotlivých lokalitách, regionech a státech. I proto je složité bezdomovectví definovat. Zákon 208/2006 Sb. o sociálních službách používá místo zažitého a nijak nedehtonstujícího výrazu „bezdomovec“ výraz „osoba bez přístřeší“. Již při povrchním hodnocení tohoto výrazu je snadné dojít k závěru, že toto určení je nepřesné. Osoby bez přístřeší mohou totiž být jen určitou částí bezdomovců. Řada bezdomovců využívá služeb nocleháren a azylových domů, které jim přístřeší poskytují, některé skupiny bezdomovců obývají opuštěné objekty a mají tedy střechu nad hlavou, nejsou bez přístřeší. Jsou však bez domova a domov je zcela jinou kategorií, než přístřeší. *„Bezdomovectví je více, než pouhý nedostatek přístřeší a více, než chudoba. Je součástí širšího procesu marginalizace, založeného na neschopnosti bezdomovců participovat na způsobu života, který je standardem pro většinu populace“* [58].

Neexistenci definice bezdomovectví vnímají jako problém i v politických kruzích a rovněž ji reflektuje i Národní akční program boje proti chudobě a sociálnímu vyloučení. Bezdomovectví je, jak již bylo uvedeno, složitý společenský jev, tvořený mnoha faktory. Proto i přístup k tomuto problému musí být současně veden na mnoha frontách. Řešení vyžaduje víceborový a mezioborový přístup. Dotýká se v různých podobách všech zemí Evropské unie, bezdomovci jsou rostoucí částí populace téměř v celé Evropě [59].

Bezdomovectví není v Evropě a ve světě novým jevem, novým se však stává prudký nárůst počtu bezdomovců a rovněž výrazná změna jejich skladby [60]. Bezdomovectví není sice

vymezeno jednou „správnou“ definicí, přesto se však lze shodnout na společných kritériích, na jejichž základě lze bezdomovectví definovat. Přesto například ve Velké Británii existuje uzákoněná definice bezdomovectví, sloužící především jako nástroj k rozhodování o přidělování obecních bytů [61]. S. Fitzpatricková charakterizuje bezdomovectví jako „omezení participace na bydlení a přístupu k vlastnímu bezpečnému a minimálním standardům odpovídajícímu bydlení“. [dtto, str. 15]

7. 2. Bezdomovci

Bezdomovec je výraz, užívaný i odborníky a je i obecně zažitým a užívaným výrazem pro určitou skupinu občanů. Existují nepochybně i stereotypy, podle kterých většinová společnost bezdomovce hodnotí. Mezi časté výrazy, které je možné v souvislosti s bezdomovci slyšet patří např. opilci, flákači, příživníci, ti, kteří se povalují po nádražích, žebráci, ti, co otravují lidi před supermarkety, páchnoucí otrhanci, propuštění vězňi a mnoho dalších.[62]

Bezdomovec je člověk, kterého postihlo sociální vyloučení nebo je tímto vyloučením bezprostředně ohrožen. [63]. Jen zřídka a teprve v poslední době se v literatuře objevuje definice, že bezdomovec je především ten, kdo ztratil domov. I člověk, který má zajištěnou střechu nad hlavou (azylový dům, noclehárna) je bezdomovcem, pokud ztratil domov. Tento nedostatek v definici jevu má své kořeny v tom, že dosud „velmi málo studií zkoumalo pojetí bezdomovectví samotnými bezdomovci.“ [64].

Pokud se týká rozdělení bezdomovců v České republice podle pohlaví, pak podle výzkumu Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy z roku 2006 se udává následující rozdělení: 85,5 procenta bezdomovců mužů a 14,5 procenta bezdomovkyň žen [65]. Nižší počet žen - bezdomovkyň je relativní, ženy i po ztrátě domova většinou nepatří do skupiny zjevných bezdomovkyň. Většinou s někým přechodně žijí a více než muži vyhledávají azylová zařízení a proto jsou hůře identifikovatelné

7. 3. Evropský kontext

Jak již bylo uvedeno, v Evropě dochází k nárůstu počtu bezdomovců. Například v Dublinu se počet bezdomovců v období dynamického růstu irské ekonomiky v devadesátých letech minulého století zdvojnásobil. [66]. V Evropské unii i v době hospodářské prosperity v osmdesátých letech došlo k růstu nezaměstnanosti, která stále více znamená ohrožení chudobou, ztrátou ekonomické pozice, pozice ve společnosti a může vést - a v řadě případů i vede v bohaté Evropě k marginalizaci a sociálnímu vyloučení. Mimořádně velkým

problémem problémem se stala nezaměstnanost dlouhodobá a opakovaná, mající svůj základ ve struktuře pracovních míst, takzvaná strukturální nezaměstnanost . *“Rostoucí částí populace v Evropě jsou bezdomovci nebo osoby ohrožené ztrátou domova. V bohaté a prosperující Evropě je nepříjemné, aby lidé neměli přístup ke slušnému a bezpečnému bydlení. Bezdomovectví je složité, mnohorozměrný problém. Okamžité řešení bezdomovectví nemáme, žádný evropský stát nevyřešil tento problém“* [67]. Právě proto vznikla v Evropě nevládní organizace FEANTSA (Evropská federace národních sdružení pracujících s bezdomovci), která si stanovila cíl propagovat a podporovat mezinárodní spolupráci mezi nevládními organizacemi a orgány státní a veřejné správy. Úsilí této organizace směřuje k tomu, aby na základě mapování a popisu problematiky bezdomovectví prostřednictvím sítě národních korespondentů, monitorujících vývoj bezdomovectví v zemích Evropské unie přispívala k budování sociální Evropy. Současná hospodářská a politická situace v Evropě a hlavně obrovská turbulence v globálním měřítku, která dopadá na Evropu v podobě nekontrolovatelného přílivu imigrantů především z třetího světa směřuje spíše k tomu, že problém bezdomovectví ve všech jeho formách se bude prohlubovat. Jak již bylo zmíněno výše, bezdomovectví není v Evropě jevem novým, ale dosud nevídaným je prudký nárůst počtu bezdomovců v poslední době a změna jejich skladby. Dnes se začínají mezi bezdomovci silně profilovat silné skupiny na obou stranách věkové škály . Prudce narůstá počet bezdomovců do 26 let věku a současně narůstá i počet těch, kteří se blíží důchodovému věku. *„Nejde přitom jen o nejkřiklavější případy lidí, spících na ulicích jiných veřejných místech, ale i o jedince a rodiny, žijící v nevyhovujících, nejistých či nebezpečných podmínkách“*

[68]

7. 4. Přístup české společnosti k bezdomovectví

Podle výzkumu, který si objednalo Ministerstvo práce a sociálních věcí České republiky, jsou bezdomovci v pořadí pátou nejméně oblíbenou sociální skupinou mezi účastníky výzkumu. Na zadání, koho by respondenti nejraději viděli bydlet v jiné zemi, zařadili na první místo mafiány, na druhé skinheady, na třetí prostitutky a na čtvrté komunisty. Dalšími kategoriemi, zařazenými do výzkumu, byli chudí, nezaměstnaní, homosexuálové, anarchisté a zbožní lidé. [69]

7. 5. Typologie bezdomovectví.

Poměrně úspěšný pokus o vytvoření typologie bezdomovectví představuje zpráva Definice a typologie bezdomovství, kterou vypracoval tým, vedený Iljou Hradeckým a která je součástí projektu Strategie sociální inkluze v České republice.

Autoři rozdělili problematiku ne/bydlení bezdomovců do následujících podskupin: konceptní kategorie, fyzická doména, právní doména a sociální doména, které jsou charakterizované dominantním typem nedostatku. Mezi konceptní kategorie patří stav bez střechy, bez domova, nejisté a nevyhovující bydlení, nevyhovující bydlení a sociální izolace v legálně obývaném obydlí, nevyhovující bydlení při jistém užívacím právu, nejisté bydlení, vhodné k obývání a sociální izolace v kontextu jistého a vhodného bydlení. S výjimkou poslední kategorie se u všech ostatních jedná o vážné riziko ohrožení bezdomovectvím. Vedle toho zařadili autoři takzvanou fyzickou doménu, která obsahuje škálu bydlení od žádného bydlení (střechy), přes nejisté a nevhodné místo k bydlení až po nevyhovující bydlení (nezpůsobilé k obývání). Právní doména hodnotí bezdomovce podle právního nároku na bydlení: prvky se pohybují na stupnici od žádného právního nároku na užívání prostoru (vlastnictví, užívací právo) až po žádnou jistotu užívacího práva. Sociální doména pak v podání autorů představuje výraz “žádný soukromý a bezpečný osobní prostor pro sociální vztahy“. Kladem tohoto přístupu je nejen charakteristika bydlení (střechy nad hlavou), ale i problematika právního nároku a sociálních vztahů. [70]

I ze zde uvedeného vyplývá, jak je bezdomovectví složitým jevem a jeho definice obtížná.. Fenomén obsahuje velké množství proměnných, které zatím nejsou objektivně měřitelné a to ani v kvalitě, ani v množství, jedná se o vysokou četnost jevů, které se velmi těžko dají upravit do zpracovatelného modelu, který by byl prostředkem k jednoduššímu řešení problematiky. . Fyzická doména je pak určena příliš vágně. A i když autor této práce nepatří k zastáncům byrokratického přístupu řešení, určitá přesnější kategorizace dílčích jevů bude nezbytná. Přítomnost či nepřítomnost „střechy“ se nezdá být klíčovým kritériem bezdomovectví. Jednak se toto kritérium mění v čase, jednak například nízkoprahové nocležny dokáží onu střechu bez potíží jedinci poskytnout. V žádném případě však nelze zjednodušit diskusi na to, zda se jedná o člověka se střechou nad hlavou, či bez střechy. Stejně tak se nedá hovořit o sociálním začleňování či dokonce začlenění do většinové společnosti v případě, že onu „střechu nad hlavou“ v podobě nocležny mají.

7. 6. Druhy vyloučení u bezdomovců

Pokud jako měřítko pro hodnocení druhů vyloučení použijeme vyloučení bezdomovců z

jednotlivých sociálních politik, můžeme konstatovat následující:

vyločení ze zdravotní péče - v tomto případě není problémem poskytnutí péče akutní, avšak složitá situace je v případné hospitalizaci. Systém posuzuje nemocné bezdomovce často jako případy sociální, nikoli medicinské. Téměř neprůchodná je pak psychiatrická a psychologická péče, mimochodem velmi potřebná. Objednací doba v psychiatrických ambulancích je velmi dlouhá, v odborných kruzích se hovoří o jedenadvaceti dnech, což je v případě akutního onemocnění a nutnosti okamžitého poskytnutí péče nedostatečné. Pokud je bezdomovec přesto k hospitalizaci přijat, je péče o něj nedostatečná - odpovídá však plně standardu psychiatrické péče v České republice. Bezdomovci nejsou doléčováni, jsou propouštěni předčasně, opakovaně se vracejí zpět, aby znovu, po zaléčení, byli nevy léčení propuštěni [71]. Mezi nástroje sociální kontroly patří nejčastěji absence dokladů a kartičky pojištěnce, dále pak alkohol či vliv dalších návykových látek.

□ vyločení z trhu práce - v tomto případě se projevuje souběžně několik diskriminačních prvků: absence osobních dokladů, nízká kvalifikace, nízká pracovní morálka, absence pracovních návyků, alkohol, absence bydlení - z ulice se do řádného zaměstnání chodit nedá, dluhy. Pokud člověk, kteý má dluhy a nesplácí je začne pracovat na řádnou pracovní smlouvu, věřitelé ho velmi rychle odhalí a dosáhnou toho, že takto pracujícímu zbývá z výplaty většinou jen existenční minimum. Aby se bezdomovci tomuto riziku vyhnuli, práci na řádnou pracovní smlouvu nehledají. Z vlastní praxe znám případ, kdy bezdomovec, dlužící částku blížící se k jednomu milionu korun řádně pracoval a nadstandartně vydělával, rozhodnutím soudu mu měsíčně z dvaceti pěti tisíc korun výdělku zbývaly necelé tři tisíce. Zbytek šel na splácení dluhů. Přesto onen člověk svou situaci zodpovědně řešil. O dovolené například vyhledával sezónní práce v zahraničí a byl odhodlaný dluhy splatit. V jeho případě se ovšem jednalo o velmi vzácnou výjimku.

□ vyločení ze systému státní sociální péče - podmínkou participace v oblasti státní sociální péče je institut trvalého bydliště. Na ten jsou vázány všechny poskytované služby - počínaje možností vystavení osobních dokladů a evidencí na úřadech práce konče. Tento problém však řeší možnost přihlásit se k trvalému pobytu na ohlašovně městských či obecních úřadů. Řada bezdomovců nepřispívá do důchodového systému a proto jim nevzniká nárok na výplatu důchodu. Nemalé části bezdomovců brání v přístupu k sociální péči i snížená způsobilost k právním úkonům.

□ vyločení ze vzdělávacího systému se jeví jako výrazný problém především u věkově

mladších bezdomovců, kteří mnohdy nedokončili formální vzdělání a mají velmi omezenou možnost je dokončit. Otázka vyloučení ze vzdělání se ale dotýká většiny bezdomovců, vezmeme-li v úvahu společenské trendy celoživotního vzdělávání.

- vyloučení z rodinného života bývá často příčinou bezdomovectví. Rozvod a rozpad rodiny znamená ztrátu bytu a odsouzení k životu na ulici. Příčinou rozpadu manželství a rodiny bývá ztráta zaměstnání, ale i alkohol a další patologické závislosti.

7. 7. Příčiny bezdomovectví

Bezdomovectví je vyvrcholením procesu , který začíná marginalizací určité sociální skupiny či jejích jednotlivých členů a vrcholí sociálním vyloučením. „*Sociální vyloučení je tradiční označení řady konkrétních mechanismů a důsledků jejich působení, s nimiž se setkáváme snad ve všech „společnostech“* [72]. Každá společenská skupina tak v rámci mechanismu společenské kontroly odsouvá určité osoby či kolektivy na okraj společnosti. „*Většinová společnost si tak touto kontrolou zajišťuje to, aby se zbavila lidí nekonformních, nepřízpůsobivých, cizinců, narušitelů norem anebo těch, co zpochybňují univerzální platnost společenských hodnot již pouhou svou jinakostí“* [dtto, str.273].

Na druhou stranu sloužilo sociální vyloučení i k zajišťování konformity členů určité kolektivity a jako nástroj posilování sdílené identity. [73]

„*Bezdomovectví je víc, než jen nedostatkem příštířeší a víc, než jen chudobou“* [74]. Někteří autoři (m.j.Fitzpatricková, Hradecký, Mareš) se shodují na tom, že příčiny bezdomovectví lze podle příčin vzniku rozdělit do dvou oblastí:

1. strukturální, mezi něž patří příčiny společenské a ekonomické -nepříznivý vývoj na trhu práce, nepříznivý vývoj na trhu s byty, rostoucí chudoba, krácení sociálních dávek, omezený přístup ke vzdělání; ve výčtu jednotlivých složek to znamená dlouhodobou a opakovanou nezaměstnanost, která přináší skutečnou chudobu a ta zase ztrátu bydlení s následným ohrožením rodiny jako základní sociální jednotky a vztahové sítě. Výzkumné zprávy poukazují na to, že pokud má být účinná prevence proti bezdomovství, musí být zaměřena právě na strukturální faktory tohoto jevu. [dtto, str. 43].
2. individuální, mezi něž patří především osobnostní charakteristiky a chování lidí, jejich zdravotní stav včetně poruch osobnosti,věk - mladí lidé bez domova, vycházející z výchovných zařízení, staří lidem kteří , ač v důchodovém věku, nemají nárok na výplatu

důchodu, závislost na i návykových látkách, patologické hráčství, protizákonná činnost.

Strukturální a individuální příčiny bezdomovectví nelze od sebe striktně oddělovat od sebe oddělovat, protože například nezaměstnanost může výrazně ovlivňovat náchylnost jedince k alkoholu, chudoba, způsobená nezaměstnaností může způsobit ztrátu bydlení a rozpad manželství a rodiny.

Odborníci, zabývající se bezdomovectvím se shodují v tom, že lidé se nestávají bezdomovci náhodou. Existují tedy určité osobní problémy a okolnosti, které významným způsobem bezdomovectví ovlivňují a podmiňují. Je však v této souvislosti nutné vyvrátit obecný názor většinové společnosti, že většina bezdomovců se jimi stala na základě svého svobodného rozhodnutí. Sociálně vyloučení však mají jen velmi malý prostor ke svobodnému rozhodování. [75]

7. 8. Faktory, přispívající k bezdomovectví.

Podle toho, co přispívá k bezdomovství a kdo je bezdomovstvím více ohrožen, rozděluje Fitzpatricková ve své práci příčiny bezdomovectví do tří částí:

a) charakteristiky (demografický profil bezdomovců)

b) rizikové faktory (okolnosti a skutečnosti, které ohrožené lidi vedou k bezdomovectví)

c) spouštěcí mechanismy jako specifické události, tvořící bezprostřední příčiny bezdomovectví .

[dtto, str. 39]

Mezi **charakteristiky** patří podle Fitzpatrickové

1 - typ domácnosti - osaměle žijící mají 4x větší šanci stát se bezdomovci než lidé, žijící v páru

2. - věk - zvyšuje se počet mladých bezdomovců, kteří přes určitou snahu zejména neziskových organizací, působících v sociální sféře končí na ulici, mnohdy v drogových klanech. Současně vzhledem k stárnutí populace se však zvyšuje počet bezdomovců v předdůchodovém a důchodovém věku - jejich situace je o to obtížnější, že řada z nich nemá nárok na výplatu starobního důchodu, anebo mají důchody tak nízké, že nedosáchnou na pobyt v zařízení pro seniory.

3. - gender - pokud se počet bezdomovců v jednotlivých lokalitách víceméně úspěšně odhaduje, jen těžko se stanovuje počet žen - bezdomovkyň. Existuje totiž jen menší část těch, které žijí zjevným způsobem života bezdomovců. Většina žen řeší absenci vlastního bydlení tím, že žijí s nějakým mužem a tak svou situaci řeší. Jedná se přesto o bezdomovkyně, protože nemají domov, mají rozbité rodinné vazby a naplňují tak všechna kritéria určitého typu definice bezdomovectví.

4. - etnická příslušnost - nehraje v České republice takovou roli, jako v multinárodnostních společnostech, založených na masovém přistěhovalectví ekonomických emigrantů.

5. - místo bydliště -v České republice hraje roli v tom smyslu, že mnohem více jsou sociálním vyloučením ohroženi ti, kteří přišli o zaměstnání v důsledku restrukturalizace ekonomiky a silného útlumu průmyslové a zemědělské výroby s vysokým podílem nekvalifikované práce - bezdomovci z těchto regionů odcházejí ve větším počtu do velkých měst, kde předpokládají lepší podmínky k životu. [76]

Rizikové faktory - existuje řada rizikových faktorů, spjatých s bezdomovectvím. . Fitzpatriková uvádí následující:

1. sexuální, psychické, duchovní a sociální zneužívání v dětství a dospívání
2. rodinné spory a rozvraty
3. delikventní chování a/nebo zkušenost s vězením či výchovným ústavem pro mladistvé
4. předchozí služba v armádě
5. nedostatek sociálních podpůrných sítí či jejich malá funkčnost
6. dluhy, exekuce - nájemné, pojištění, spotřebitelské úvěry
7. neshody v sousedství
8. zneužívání návykových látek
9. nedokončené vzdělání, nízká kvalifikace
10. problémy s duševním zdravím

Uvedené rizikové faktory mohou jednak bezdomovectví podmiňovat, jednak mohou být uvedené projevy důsledkem bezdomovectví [77]. Uvedené faktory korespondují s daty,

zjištěnými i některými šetřeními v České republice [78]

8. Skupinová kultura

Pokud existuje v meziskupinových vztazích sociální rovnost, je různost, například etnická, kulturní, vzdělanostní, politická zdrojem integrace společnosti. Mezi takto různými skupinami existuje konsensus při řešení společenských problémů. Pokud naopak v meziskupinových vztazích existuje sociální nerovnost, stává se různost zdrojem sociálního napětí a dezintegrace.

Stejně zákonitosti platí i v oblasti skupinové kultury. Pokud je společnost založena na toleranci, vytváří se pluralita naroveň si postavených skupinových kultur. Dominuje-li však ve společnosti netolerance, dochází v mezikulturní oblasti k oddělení a ohraničení kultur na kulturu většinovou a subkulturu. Obě tyto složky jsou postaveny proti sobě, jejich příslušníci se navzájem nevnímají, nerozumějí si, což dále vede k dalšímu oddělování a ohraničování. Skupinová subkultura je tak vytvářena konkrétní skupinou, často nevelkou. Neváže se na místo, je rozptýlená v prostoru a rozložená v čase, neváže se na určitý čas, je stejně jako kultura normativní tvořená materiální a nemateriální složkou. Subkultura se v každé z těchto složek něčím liší od většinové kultury. [79]

8. 1. Kultura bídy

Kultura bídy, přiřazovaná ke způsobu života bezdomovců, je reakcí na marginalizaci. Pro kulturu bídy je charakteristická nedostatečná participace v institucích širší společnosti. Děje se tak na úrovni řady institucí. Na úrovni rodiny se kultura bídy projevuje nedostatkem a nestabilitou vztahů, nedostatkem podnětů, výrazným citovým chladem a citovou deprivací, krátkým dětstvím, předčasnou sexualitou, nemanželskými a mimomanželskými vztahy dospělých, zneužíváním a týráním jednotlivých členů rodiny. Jedním z důsledků tohoto způsobu života je i vysoký počet osamělých matek s dětmi. Jedinci, vyrůstající v tomto prostředí pak mají silné pocity života na okraji, například bezmocnosti, v jednání s úřady a institucemi, často i neziskovými organizacemi, které jsou primárně utvářené pro jejich podporu. Na straně druhé jsou na těchto institucích závislí, pokud se rozhodnou řešit svozu nepříznivou situaci. V oblasti psychologické a sociálně psychologické je typické slabé ego, kompenzované mnohdy asociálním či antisociálním chováním, náchylnost k patologickým návykům, orientace na přítomnost, nedostatečná kontrola emocí, neschopnost odkládat požitky a spotřebu. Zejména tento faktor se zdá důležitý pro udržování lidí v chudobě. [80].

Velkým problémem, který ještě v naší společnosti nedosáhl ani zdaleka svého vrcholu, je potom mezigenerační předávání kultury bídy, které se nazývá třídní reprodukce. Mnohdy znamená výraz „kultura bídy“ jen jemnější vyjádření celého souboru patologického chování marginalizovaných a vyloučených v důsledku bídy. Přístup veřejnosti k vyloučeným pak lze rozdělit do dvou kategorií. Společnost rozlišuje vyloučené či marginalizované podle toho, jak velkou měrou se podílejí na svém osudu na underserving a deserving. Do kategorie „deserving jsou zařazováni ti, kteří podle názoru většiny za svou situaci nemohou, do kategorie underserving naopak ti, kteří jsou za svou neuspokojivou sociální skupinou zodpovědní. Do této skupiny jsou pak řazeni i bezdomovci. [81]

8. 2. Underserving a deserving poverty

Bezdomovectví je doprovázeno chudobou. *„I když se lidé, spící v papírových krabicích na ulicích, v parcích a na nádražích velkých měst průmyslových zemí stali symbolem sociálního vyloučení a bídy uprostřed bohatství a blahobytu, dožívá bezdomovectví mnohem méně, než ostatní důsledky chudoby. Zřetelněji, než v jiných případech chápe totiž veřejnost bezdomovce jako underserving, jejich chudobu spojuje s kriminalitou a alkoholismem, nedostatkem vůle a s ignorováním sociálního řádu“* [82]. S tím koresponduje i úvaha dalších autorů [83], kteří srovnávají příslušníky většinové společnosti s bezdomovci následujícím způsobem: příslušníci kulturně většinové společnosti , kteří již nemohou usilovat o hmotné statky se zbraní v ruce, mění strategii a usilují o ně tak, že se učí - a naučí - jednat s „vrchností“ zdvořile, což nikdy před tím nečinili. Přetvařují se, lépe se ovládají a do jejich rejstříku patří i podlézání, patolízalství, servilita, intrikaření. Bezdomovci však tento postup nevolí; na odměny a hmotné statky rezignovali. Tato strategie může být stejně dobře jednou z příčin bezdomovectví, ale stejně tak i jeho důsledkem. Bezdomovci necítí potřebu někomu se zavděčovat, přetvařovat se a netrpí ani pocitem studu, což se mnohdy v praxi projevuje takovým jednáním, které ve většinové společnosti dále zvyšuje k bezdomovcům odpor a je pro ni dalším pádným důvodem k jejich odsuzování. [84].

Podobné zjištění učinil ve svých pracích i Roland Girtler. Bezdomovci se dle něho cítili nadřazeni většinové společnosti s její usedlou kulturou pracujících lidí. *„Nepracovat bylo totiž již pro dávné vaganty otázkou cti“* [85]. Společnost, ovlivněná kulturním kontextem, rozděluje chudé podle toho, jakou měrou se na své chudobě sami podílejí a nakolik jsou ochotní nebo schopní změnit svůj stav. Na základě společenského konsensu pak skutečně

dělí chudobu na tak zvanou *deserving poverty* a *underserving poverty*. U prvního typu společnost akceptuje, že určité znevýhodněné kategorie chudých občanů nejsou schopné se o sebe zcela postarat. Společnost uznává to, že se spoléhají na pomoc druhých lidí, stejně jako na pomoc institucí. Druhá skupina, *underserving*, je ale podle mínění společnosti schopná se o sebe postarat, společnost dokonce oprávněně předpokládá, že svou situaci dokáže vyřešit. Tito lidé jsou schopní zajistit si své potřeby na trhu práce. To, že přesto žádají o pomoc, aniž by se sami starali, je staví do pozice parazitů, nehodných jakéhokoli soucitu a pomoci. Jejich postavení je výhradně důsledkem jejich lenosti, neochoty pracovat, nemorálního a kriminálního způsobu života. Takoví lidé si solidaritu společnosti nezaslouží.

Je však nutné jednoznačně zmínit, že tito lidé o solidaritu společnosti nestojí. Jsou hrdí na to, že nepracují. Hierarchii ve skupině, která žije spolu z důvodu snažší možnosti obživy vedle sebe určuje povětšinou fyzická síla či kriminální minulost. Tito bezdomovci jsou hrdí na to, že jsou bez platných dokladů, policie to většinou ví, ale nezabývá se tím. Případný pobyt ve vězení není pro příslušníka této skupiny žádným trestem. [86]

8. 3. Typologie subkultur.

Girtler uvádí čtyři základní typy. Současně upozorňuje na to, že jedinci nejsou většinou členy jen jedné skupiny, ale často participují na členství ve více skupinách.

1. okrajové skupiny ochrany a přežití nabízejí svým členům ochranu a únik před sociální realitou; typickými představiteli jsou drogově závislí, propuštění vězni, lidé, unikající před úřady, tuláci, alkoholici;
2. okrajové kultury rezistence a rebelie, jejichž členové se aktivně stavějí na odpor pravidlům okolní společnosti. Jejich typickými představiteli jsou gangy mladistvých či radikální politické skupiny ;
3. okrajové kultury ilegálních nebo trestných obchodů. Jejich typickými příslušníky jsou zejména ti, pro které je porušování norem výhodné - pašeráci, prostitutky, hazardní hráči, zloději;
4. okrajové kultury společného původu či rodu. Typickými představiteli jsou imigranti, náboženské skupiny, sekty, národnostní menšiny; [87]

Bezdomovce lze zařadit z větší části do subkultury ochrany a přežití. Většinu z nich tvoří bezdomovci městští. V sedmdesátých letech minulého století, v období doznívání

ekonomické recese, způsobené ropnou krizí a restrukturalizací klíčových ekonomik, se na bezdomovce ve řadě zemí hledělo jako na oběti vykořisťování. Údajně by stačilo změnit společnost a zmizel by i problém [dtto, str. 30]. Pravdou samozřejmě zůstává, že tento model nefunguje. Bezdomovectví má příliš mnoho podob a příčin. Skupinový přístup k problematice je pouze jedním z mnoha, i když velmi důležitý a v České republice pohříchu v rovině výzkumu zatím opomíjený. Bezdomovectví je celosvětovým problémem. Má tolik vrstev, kolik je společenských systémů a kultur. Stejně tak má i různé příčiny, které se mění v čase: jiné příčiny dnes, jiné před dvaceti lety. Bezdomovectví narůstá i v bohatých zemích. I když cílem této práce není řešení problematiky a ani navrhování řešení, neodpustím si následující poznámku. Pro usnadnění popisu problematiky v České republice je třeba učinit minimálně tyto kroky:

1. bezdomovectví definovat tak přesně, jak to jen bude možné
2. postavit bezdomovce do středu řešení problematiky, to znamená řešit bezdomovectví s bezdomovci, nikoli bez nich, s přesným vymezením práv a povinností tak, aby systém, který se bude jejich problematikou zabývat, byl živý a funkční,
3. legislativně upravit problematiku, mnohdy se bezdomovci pohybují vně zákona. Nabízí se v tomto případě příklad Velké Británie, kde platí normy, upravující podmínky života bezdomovců.

III. Praktická část - případové studie

1. Metody získávání dat

1.1. Anamnestický rozhovor

Při použití této metody jsem se zaměřil na to, aby si respondenti uvědomili a vybavili nejdůležitější události, které se odehrály v jejich životě. Anamnestický rozhovor patří mezi klíčové součásti práce s klientem a proto jsem ho zařadil na začátek práce s klienty. Měl jsem v této situaci jistou výhodu: všechny respondenty a respondentku jsem osobně znal, takže odpadl proces získávání si jejich důvěry. [88] V této práci jsem využil jak autoanamnestického, tak heteroanamnestického způsobu získání informací. U Ondřeje, Davida a Petra se jednalo o oba způsoby, podařilo se mi kontaktovat příbuzné, především sourozence. V případě zbývajících dvou respondentů jsem využil autoanamnestický způsob.

1.1.1. Rodinná anamnéza

V této části výzkumu jsem se zaměřil na zmapování klíčových údobí vývoje klientů. Usiloval jsem o získání co největšího množství dat z jejich minulosti, zejména jejich prožitky z rodinného prostředí: do jaké rodiny narodili, jak rodiče naplňovali své role, jaké vztahy byly mezi rodiči. Charakteristika matky, její věk při narození dotazovaného, jak si ji dotazovaný vybavuje, charakteristika otce, sourozenců; jejich počet, jaký v pořadí byl dotazovaný, jaké koalice členové rodiny uzavírali, které převažovaly, kdo v rodině dominoval, jak v rodině

probíhala komunikace.

1. 1. 2. Školní anamnéza

Popisuje situaci klienta od první emancipace z rodiny: jesle, mateřská škola, povinná školní docházka. Pocity při nástupu do mateřské školy a do školy, radostné očekávání, touha po nových přátelích, obyvy z cizího prostředí, strach z neznámého. Školní výsledky, zájem rodiny o ně, podmínky pro přípravu do školy. Vztahy k učitelům a ke spolužákům, role dotazovaného mezi spolužáky - vůdce, šašek, opozičník, mimostojící. Výběr povolání, příprava na ně

1. 1. 3. Zaměstnání

Zajímalo mě především to, jakým vývojem dotazovaný v zaměstnání prošel, jaká práce ho těšila, jaká frustrovala, jeho vztahy k nadřízeným, ke spolupracovníkům, pozice v zaměstnání, snaha po zvyšování kvalifikace, odměňování.

1. 1. 4. Volný čas

Zde mě zajímaly zájmy a koníčky respondentů, jejich časová dotace, četnost, pravidelnost činnosti

1. 1. 5. Partnerský život

Otázky směřovaly k sexuální vývoji respondentů, k postoji rodičů rodičů, sourozenců a vrstevníků k sexualitě, k výchově k sexualitě, k partnerským vztahům, jejich počtu, průměrné délka jejich trvání a k charakteristice současných partnerek

1. 1. 6. Inventarizace aktuálních problémů

Na závěr dotazování jsem se zaměřil na popis současných problémů respondentem, jejich seřazení podle důležitosti a na stručnou charakteristiku kroků, které dotazovaný učinil při řešení problémů, na koho se obrátil a u koho hledal podporu a pomoc - sociální pracovníci, lékaři, poradny, komunity, sekty .

2. Analýza dokumentů

2.1. Analýza komunitního plánu města České Budějovice 2002 - 2005

Ve své praxi streetworkera jsem se pochopitelně mimo přímou práci s marginalizovanými a

sociálně vyloučenými zajímal i o širší rámec bezdomovectví ve městě. Důležitým vodítkem pro orientaci v této problematice byly pro mne komunitní plány rozvoje sociálních služeb ve městě. V žádném z časově nejbližších, tedy v minulém i současně platném komunitním plánu se počet bezdomovců na území města nezjišťoval. Podle kvalifikovaného odhadu, který mi poskytl bývalý vedoucí azylového domu pro muže v Českých Budějovicích, se počet sociálně vyloučených a sociálním vyloučením bezprostředně ohrožených osob na území města odhadoval v období 2002 - 2005 na sto padesát až dvě stě osob, počet ohrožených bezdomovectvím, například neplatičů, případně lidí s takzvaným nejistým bydlením se v té době pohyboval okolo osmi set.

Zjišťoval jsem aktuální situaci na příslušném odboru magistrátu města. Zjistil jsem, že při přípravě komunitního plánu rozvoje sociálních služeb města na období 2007 -2011 se nikdo mapováním situace bezdomovců v Českých Budějovicích nezabýval. Magistrátní úředník, odpovědný za komunitní plánování v oblasti rozvoje sociálních služeb města Českých Budějovic mi poskytl údaje, které pro magistrát zpracoval vedoucí azylového zařízení. Ten mi v osobní komunikaci sdělil, že „počet bezdomovců a sociálně vyloučených či sociálním vyloučením ohrožených v Českých Budějovicích nikdo neví“. [Zdroj: vedoucí azylového domu v Českých Budějovicích]. Ironií osudu se jednalo o data, která jsem pro azylový dům zpracovával ještě v době svého působení v pozici streetwoekera. Tato data jsem však získával a zpracovával k jinému účelu, než k zjišťování počtu bezdomovců ve městě. Pro ilustraci problematiky lze ale použít sčítání bezdomovců v Praze [89], kde v únoru 2004 napočítali 3096 osob bez domova, z toho bylo čtrnáct procent žen. Nejpočetněji byli zastoupeni muži ve věku třiceti a padesáti lety.

2.2. Analýza dokumentů Městské charity České Budějovice

2.2.1. Analýza věkového složení bezdomovců, využívajících v letech 2000 - 2006 služeb azylového domu v Českých Budějovicích

V roce 2006 jsem zjišťoval věkové složení osob, využívajících služeb azylového domu v Českých Budějovicích. Jako metodu zjišťování údajů jsem použil analýzu dokumentace, vedené v zařízení o jednotlivých uživateli služby v období let 2000 až 2006. U každého uživatele jsem zaznamenal poskytnutí všech služeb: využití denního centra, noclehárny, dlouhodobějšího ubytování, domu na půl cesty a sociálního poradenství . Jednalo se o vzorek s 298 respondenty, z toho bylo 36 žen. Získal jsem následující údaje:

18 - 26 let	13 %
27 - 40 let	22 %
41 - 50 let	28 %
51 - 60 let	25 %
+ 62 let	12 %

[Zdroj: vlastní šetření]

Třináct procent bezdomovců ze zkoumaného vzorku ve věkové kategorii 18 - 26 let na první pohled nemusí působit znepokojivě, procentuálně koresponduje např. se šetřením, prováděným Markétou Žákovou, ICM NIMD MŠMT v říjnu 2006. [90] . Tito lidé však dlouhodobě nepracují, mají nízkou kvalifikaci a na trhu práce nenajdou uplatnění. To mimo jiné znamená, že většinou nejsou zdravotně ani sociálně pojištěni. Prostředky k obživě si opatřují krádežemi. Kradou barevné kovy, potraviny v obchodech, ale i jízdní kola, často ve spoluúčasti. Velmi často sklouzávají k zneužívání návykových látek a k patologickému hráčství. Lze předpokládat, že se v tomto případě uplatňuje model sociální reprodukce.

Další nepočetnou, avšak sociálním vyloučením mimořádně ohroženou věkovou skupinou jsou lidé starší šedesáti dvou let. Tito lidé jsou odsouzeni k doživotnímu živoření na ulici, v lepším případě v noclehárnách pro bezdomovce. Podle platného zákona č. 108 / 2006 Sb o sociálních službách mohou totiž využívat služeb azylových domů nejdéle po dobu jednoho roku. Tito lidé pak, vinou způsobu života, který jim byl určen, nedosáhnou na výplatu starobního důchodu, takže nebezpečí, že dožijí na ulici, je velmi reálné.

2. 2. 2. Vybrané údaje o stavu bezdomovectví v Českých Budějovicích v roce 2008.

Jedná se o doplňující charakteristiku, která popisuje využívání služeb azylového domu pro muže v Českých Budějovicích.

1. službu azylový dům využilo v průběhu roku 113 lidí
2. službu dům na půli cesty 5 lidí
3. službu denní centrum 819 lidí

4. terénní program 59 lidí
5. noclehárnu využilo 178 lidí

ad 1) udává počet osob, které na azylovém domě alespoň jednou přenocovaly a využily další související služby v průběhu roku, lidé nejen z Českých Budějovic

ad 2) počet osob, které využily službu v průběhu roku, lidé nejen z Českých Budějovic

ad 3) celkový počet návštěv, nikoli osob

ad 4) počet osob, které alespoň jednou kontaktoval sociální pracovník, nejedná se pouze o obyvatele města České Budějovice

ad 5) počet osob, které alespoň jednou přenocovaly, nejedná se pouze o osoby, pohybující se na území města.

[Zdroj: vedoucí azylového domu České Budějovice

3. Bezdomovci v Českých Budějovicích a nezákonná činnost

Jako další kritérium v hodnocení situace bezdomovců v Českých Budějovicích jsem chtěl použít data, týkající se nezákonné a protizákonné činnosti v souvislosti s bezdomovci na území města a to jak s činností, kde viníky byli bezdomovci, tak i s činy, jejichž byli bezdomovci obětí. Obrátil jsem se proto na okresní oddělení kriminální služby v Českých Budějovicích s žádostí o následující údaje:

1. zda existuje evidence trestné činnosti bezdomovců a trestné činnosti proti bezdomovcům na území města České Budějovice za rok 2008
2. počet trestných činů a přestupků, spáchaných bezdomovci v roce 2008 na území města
3. počet trestných činů proti bezdomovcům na území města v roce 2000

Příslušný pracovník mi odpověděl, že mnou požadované údaje neposkytují. Odkázali mě na mluvčí Okresního ředitelství policie ČR v Českých Budějovicích. Ta na můj dotaz neodpověděla.

Vzhledem k tomu, že nepokládám tato data pro svou práci za klíčová, další kroky pro jejich získání jsem nepodnikal. .

IV. Případové studie

1. Jindřich

Postával u okna ve svém novém bytě a kouřil; vzpomínky na dny, prožité na azylovém domě nebyly zřejmě vůbec příjemné „Neuvěřitelná šikana, samé sociální pohovory, povinné návštěvy u psychoterapeuta. Do všeho člověka nutili, vůbec nepochopili, že musíš chtít sám, jinak se nic nedá změnit.“ Jindřich má silnou vůli, silnou motivaci ke změně své situace. Ví, že většinu jeho současných potíží způsobily drogy a nadměrné pití. „Musím chtít sám“, opakuje a dodává: „Proč bych si nemohl dát jedno pivo, to mi přeci nic neudělá“, uvažuje. „Ano,ale příště si dám dvě, nebo tři a ta mi taky nic neudělají. Tak to zkusím zopakovat a už v tom zase lítám. A já už nechci. Nemůžu zklamat ty, kteří mi věří a kteří mi skutečně pomohli“ [91]

S Jindřichem, kterému bylo nedávno 50 let, jsem se znovu po mnoha letech potkal koncem února 2006, kdy přežíval, spolu se svými druhy, na parovodním potrubí u lávky, vedoucí přes seřázoací nádraží v Českých Budějovicích. Měl omrzlá chodidla, protože ležel bosý v mrazu na plechu parovodu. Nebyl schopný si opatřit ponožky a boty. Nemohl chodit, jeho pohyblivost omezovaly mimo omrzliny i přeražené a špatně srostlé bércové kosti na pravé dolní končetině. Toto zranění mu způsobili před nějakou dobou skinheadi, kteří ho přepadli a zbili baseballovými pálkami v jedné zahrádkářské kolonii, kde Jindřich spolu s několika bezdomovci přežívali v zahradním domku zimu. Svou situaci na parovodu Jindřich paradoxně zvládal jen díky tomu, že byl neustále pod vlivem alkoholu. Pokud vím, tak téměř nic nejedl, jen občas si vzal něco málo z toho, co mu nabízeli kolemjdoucí a také z toho, co jsme jemu a jeho spolutrpicím přinášeli v rámci akutní protikrizové intervence. Snažili jsme

se Jindřichovu situaci okamžitě řešit. Nabídli jsme mu dopravu na azylový dům, Jindřich však naši pomoc vytrvale odmítal. Údajně měl s azylovými domy a podobnými institucemi nedobré zkušenosti. Mimo to již v této době byl pevně přesvědčen o tom, že vlastní situaci může změnit pouze on sám, bez cizí pomoci. Podporu institucí nebral do úvahy, odmítal ji. [92]

Po několika dnech našeho kontaktu s Jindřichem a ostatními bezdomovci městská policie obydlí úsek parovodu na žádost teplárny zneprístupnila a bezdomovce vyhnala. Ani po takovéto změně situace nepřijal Jindřich nabídku služeb azylového domu, ale nechal se kamarády odvléci do centra města. Zatímco oni si našli místo na jiném parovodu, Jindřich nebyl schopný sám kamkoli dojít a tak přebýval i v krutých mrazech v křovinách na hlavní českobudějovické třídě. Po dvou dnech se s obrovským úsilím dovedl do nemocnice. Tehdy už byl jeho zdravotní stav velmi vážný. V nemocnici ho ošetřili pouze ambulantně. Poskytli mu „neodkladnou péči“, jeho zdravotní stav však vyžadoval nejprve intenzivní a posléze dlouhodobou léčbu s hospitalizací, hrozila amputace. Ošetřující lékař však Jindřichův stav nevnímal jako problém medicinský, ale sociální. Klient byl bez dokladů, bez karty pojištění, nebyl evidován na úřadu práce a nemohl se prokázat úředním potvrzením o hmotné nouzi a byl rovněž podnapilý. Mrazivou noc po ošetření trávil na lavičce u zastávky MHD, kde ho objevili náhodní noční chodci. Ti se prostřednictvím policie spojili s azylovým domem a policie nakonec Jindřicha do azylového domu dopravila. Služba v azylovém domě se ale striktně držela domácího řádu a Jindřicha neubytovala, neboť byl podnapilý. A tak se Jindřich opět ocitl na ulici. Po nějaké době se mu podařilo spojit se s několika dalšími bezdomovci a ti ho dovedli na jejich parovod. Jeho stav byl i nadále vážný. Přidaly se horečky a hrozila sněh. Nakonec se podařilo Jindřicha do nemocnice dopravit. Podstoupil časově i odborně velmi náročnou léčbu, včetně několika operací a autotransplantace kůže a repozice špatně srostlých bércových kostí. Léčení trvalo déle než rok.

Okamžitě po přijetí do nemocnice přestal Jindřich pít a kouřit, v krátké době si opatřil osobní doklady. Zlegalizoval svůj vztah ke zdravotní pojišťovně a domluvil si s ní splátkový kalendář dluhu. A stala se ještě jedna, pro mne důležitá věc: otevřela se mi cesta se s Jindřichem pravidelně stýkat, hovořit s ním a seznámit se tak blíže s jeho osudem.

Jindřich se narodil v jednom malém jihočeském příhraničním městečku. Jeho neprovdané matce bylo v době jeho narození devatenáct let. Později se sice za Jindřichova otce provdala, avšak ten krátce po svatbě narukoval na vojnu. Manželství se během otcovy vojenské služby

rozpadlo. Rodiče se rozvedli a Jindřich tak svého biologického otce nepoznal. Matka začala po nějaké době pracovat jako vedoucí kadeřnictví a musela neustále odolávat tlaku své matky, která naléhala, aby se znovu vdala. Jindřichova babička tvrdila, že „kluk potřebuje pevnou ruku.“ Matka nakonec tlaku podlehla, prohlásila však, že si vezme prvního muže, kterého potká. Tím „prvním“ byl jistý zemědělský dělník, pracující na státním statku v místě bydliště Jindřicha a jeho matky. Z tohoto manželství se dále narodili chlapec a děvče, Jindřichovi nevlastní sourozenci. Chlapeček však ve věku jednoho roku zemřel na zánět plic.

Jindřichův otčím si nijak nelámal hlavu ani s manželskou věrností, ani s výchovou dětí. Terorizoval rodinu, bil jak svou ženu, tak děti. Jindřich psychicky velmi trpěl. Při jedné otčímově agresivě vůči matce ji chtěl před útokem bránit ačkoli v té době ještě nechodil do základní školy. Otčím však surově zbil nejen svou ženu, ale i malého chlapce. Soud manželství rozvedl a děti svěřil do péče matce. Otčím však s rozhodnutím soudu nesouhlasil. Unesl Jindřichovu sestru na Slovensko ke svým rodičům. Policie únosce samozřejmě vypátrala a vzala do vazby, matka i s malým Jindřichem si pro dítě na Slovensko nakonec vydala. Jindřich tak prožíval další těžká duševní traumata, o která se mu postarali lidé jemu nejbližší, protože předání holčičky na Slovensku matce vůbec neproběhlo hladce. I když situaci nedokázal rozumově zcela pochopit, dodnes si pamatuje některé emocionálně silné zážitky a není o věci schopen klidně a s nadhledem hovořit.

Když Jindřich nastoupil do školy, učil se zprvu velmi dobře a do školy chodil rád. Znamenala pro něho vysvobození z neutěšených poměrů doma. Na prvním stupni měl většinou jedničky, zřídka dvojky. Pořád mu však chyběla „pevná mužská ruka“, obzvlášť proto, že matka se o něho a o sestru příliš nestarala. Střídala partnery, změnila i zaměstnání, opíjela se. A tak také Jindřich poprvé ochutnal alkohol. Po jednom bujném domácím večírku matka ráno zaspala a nestačila před odchodem do zaměstnání uklidit zbytky večerní a noční hostiny. Děti, které si snídani s výjimkou čaje připravovaly samy, měly žízeň a tak začaly zkoušet to, co jim nabízel stůl, především pak víno a nějaké likéry. Víno Jindřichovi nechutnalo, zato „zelená“ ano. Opil se a učitelky ve škole jeho stav samozřejmě odhalily. Zavolaly matku, ta Jindřicha odvedla domů a tím byl případ uzavřený. Škola věc dále neřešila a ani policie se nic nedozvěděla. Snad proto, že Jindřichova matka byla dvorní kadeřnicí většiny učitelek. Jindřich ale získal novou zkušenost, zkušenost z opojení alkoholem. A byl to tak silný pocit, že si za týden opatřil láhev ovocného vína a zážitek si zopakoval. Se stejným výsledkem, jen už nešel do školy.

Matka si přestala dělat starosti s výchovou dětí úplně a tak si je k sobě vzala babička. Jednou sledoval Jindřich v televizi hokejový přenos a o přestávce si všiml flakónu s voňavkou, který stál na knihovničce. Dodnes si pamatuje přesně název oné voňavky. Otevřel lahvičku a zjistil, že obsah velmi příjemně a opojně voní. Zbytek sportovního přenosu strávil střídavě sledováním utkání a čicháním. Byl překvapený, do jakého zvláštního stavu se čicháním dostal. Svěřil se s tímto zážitkem kamarádům v partě a ti mu nabídli něco mnohem lepšího: toluen. Ještě v době docházky na základní školu tak měl Jindřich zkušenost jak s alkoholem, tak s čicháním psychotropních chemických látek. Škola Jindřicha zajímala čím dál tím méně. Veškerý mimoškolní a často již i školní čas trávil v partě anebo sám touláním po okolí. Toulal se v přírodě, zejména ve skalách nad řekou, okolo řeky, v cizích zahradách. Stavěl s kamarády různá plavidla, se kterými potom řeku splouvali. Nechal si narůst dlouhé vlasy. Kouření, alkohol a čichání už patřily k nedílné součásti jeho života. Školu zakončil s podprůměrnými výsledky. Protože se chtěl dostat co nejdál z domova, nastoupil do stavebního učiliště v Praze. Sám Jindřich vypověděl, že přechod do Prahy bylo to poslední, co potřeboval k završení svého zdárného vývoje. Anonymita velkoměsta, která fungovala i za reálného socialismu, učební obor, který ho, stejně jako většinu jeho spolužáků, nezajímal a ani příliš nezatěžoval, kamarádi, kteří ho rychle seznámili s tím, co ještě neznal. Jindřich si tak rychle rozšířil rejstřík psychotropních látek, začal užívat i analgetika v kombinaci s alkoholem. Ve druhém ročníku už měl zkušenost i s tvrdými drogami. Učiliště nedokončil, poflakoval se po Praze. Příležitostně pracoval na různých brigádách. Dál pokračoval v partě, kde se braly a rozšiřovaly drogy. Samozřejmě se dostal do konfliktu se zákonem. Těžce zfetovaného jej sebrala policie a jako narkoman podstoupil odvykací léčbu v Bohnicích. Po jejím absolvování neabstinoval a k drogám se vrátil. Současně se vrátil i domů k matce. V rozhovoru mi popisoval šílené stavy, které prožíval pod vlivem drogy, kdy například na záchodové míse létal nad New Yorkem a kdy spící matku pokládal za čarodějnici, kterou se pokoušel upálit a skutačně ji v posteli zapálil. Jen šťastná náhoda zabránila jejímu vážnému zranění či smrti a zapálení domu. Po této zkušenosti znovu vyhledal psychiatra a nastoupil další odvykací léčbu, tentokrát v Červeném Dvoře u Chvalšín. Léčbu dokončil a podařilo se mu od drog abstinovat. Drogy mu ale přesto přinesly jednu významnou výhodu - nebyl odveden na vojnu.

Po odvykací léčbě zůstal Jindřich na jihu. Seznámil se se svou budoucí manželkou, oženil se a postupně se jim narodily dvě dcery. To již pracoval. Našel si zaměstnání s ubytovnou. V práci byl spokojený, postupoval vzhůru po služebním žebříčku, zdálo se, že i rodinné vazby

jsou stabilní. Žena se o dcerky starala, manželé si zažádali o byt, uvažovali o družstevní výstavbě. Na svou původní rodinu měl Jindřich minimální vazby, bližší kontakty udržoval pouze se svou babičkou, o matku se nezajímal. Věděl jen to, že dál střídá partnery a mění zaměstnání. Jindřich si v tomto období neodřekl ani hospodu, vnímal ji však spíše jako společenskou záležitost, jako zařízení pro posezení a kontakt s přáteli či spolupracovníky, než jako příležitost opíjet se. Shodou okolností jsem s Jindřichem pracoval v tomto období na stejném pracovišti jako papírenský dělník, takže jsem si tuto situaci postupně velmi dobře vybavoval.

Zlom v Jindřichově životě nastal v roce 1990. Nová porevoluční doba si žádala nové činy. Jindřichova rodina potřebovala auto a rovněž se začala komplikovat její bytová situace. Představám manželky o možnostech řešení situace však neodpovídaly Jindřichovy příjmy a proto se rozhodla, že se Jindřich vydá za prací do Rakouska nebo Německa. Neuměl jazyk, nebyl kvalifikovaný v žádném oboru, přesto se rozhodl to „zkusit“ a vycestoval do Rakouska. Neměl pracovní povolení, a tak se vydatně posiloval alkoholem, aby zvládl náročnou životní situaci. Rakouská policie ho brzy odhalila a vrátila zpátky do Česka s tím, že mu zakázala vstup do země. Nastaly problémy i doma, v původním zaměstnání. Jindřich odešel do Rakouska, aniž ve své české firmě řádně rozvázal pracovní poměr. A protože jeho rodina bydlela ve firemní ubytovně, vznikly potíže i s užíváním ubytovny. Jindřich pod tlakem okolností znovu vycestoval za prací, tentokrát se rozhodl pro Německo. Do Německa se dostal přes zelenou hranici z Rakouska a směřoval do Mnichova. Tam využil služeb katolické charity, která ho ubytovala, zajistila mu jídlo, kapesné a zkontaktovala ho s imigračními úřady. Jindřich totiž chtěl požádat o politický azyl. Po dobu, co se vyřizovala jeho žádost, mohl využívat charitativních služeb, nesměl ale opustit Mnichov a nesměl ani legálně pracovat. Jindřich si však legální práci nehledal, našel si práci ilegální. Přijal ho majitel pouťových atrakcí. Jindřich v podstatě pracoval za stravu, zaměstnavatel ho zneužíval, pracovní doba byla neomezená, podle potřeb majitele atrakcí. Po nějakém čase se domluvil s jedním Polákem, že se nechají naverbovat do cizinecké legie. Vydali se na cestu do Francie, nepodařilo se jim však překročit německo-francouzskou hranici na Rýně, kde padli do rukou francouzské pohraniční policie. Ta je po krátké vazbě předala zpět do Německa. Pro Jindřicha to znamenalo jediné: přerušení projednávání žádosti o azyl a vyhoštění z Německa. Jindřich si vzápětí situaci ještě výrazně zkomplikoval. Opatřil si maketu pistole a pokusil se vyloupit obchod s knihami a hudebními nosiči. Přepadl vytipovanou prodejnu, vyhrožoval prodávací zbraní a chtěl tržbu. Nakonec se polekal a utekl, aniž svůj čin dokončil. Než se

však stačil kamkoli schovat, policie ho zatkla, soud na něho uvalil vazbu a ve zkráceném řízení ho odsoudil k trestu odnětí svobody v délce třiceti měsíců a vyhoštění. Po vykonání trestu byl z Německa skutečně vyhoštěn

Po návratu do České republiky zjistil, že jeho manželka podala návrh na rozvod. Rozvodové řízení proběhlo rychle, manželství rozvedli v prvním stání, děti byly svěřeny do péče matky a Jindřich byl v dalším pokračování sporu zbaven otcovských práv. Jeho bývalá žena se však o děti nestarala, nakonec byly obě dcery svěřeny do pěstounské péče. Měly štěstí na pěstouny, kteří se o ně velmi dobře starali. Obě děvčata mimo jiné úspěšně vystudovala střední školu, provdala se a mají již vlastní rodiny. .

Jindřich opustil jižní Čechy, odjel na severní Moravu, kde páchal majetkovou trestnou činnost. Při jednom vloupání do rekreační chaty na česko - slovenském pomezí ho dopadla pohraniční policie a protože Jindřich už byl podmíněně odsouzen za jiný trestný čin, poslal ho soud na tři a půl roku do vězení. Po propuštění z vězení neměl práci a ani možnost ji získat (rejstřík trestů), neměl bydlení, rodinu, ani přátele a ocitl se na ulici. Živil se žebráním, vybíráním zbytků jídla z odpadových kontejnerů u nákupních středisek a drobnými krádežemi. Změnu v jeho životě znamenalo setkání s jistým náboženským společenstvím, které se zabývalo prací se sociálně vyloučenými. Jindřich byl zprvu pobyt v komunitě nadšený, později mu začal vadit přísný, omezující režim. Avšak zásluhou činnosti v komunitě učinil první krok na cestě zpátky mezi lidi. Dostal tip na práci kuchaře v jiné komunitě v severních Čechách. I tam se cítil celkem spokojený, seznámil se i s lidmi mimo vlastní komunitu, se kterými navázal přátelské vztahy. I z této komunity odešel. Našel si práci, samozřejmě bez pracovní smlouvy, protože byl bez dokladů. Pomáhal rozvážet čerstvou zeleninu po severních a západních Čechách, našel si bydlení, konečně si vyřídil doklady, zaevidoval se na úřadu práce. Jeho společník ho však okradl jak o finanční hotovost, tak i o bohatou a jedinečnou fonotéku. Proto se Jindřich rozhodl vrátit se zpátky do jižních Čech. Jeho babička již nežila, matka ho nepřijala, neboť žila další ze svých pestrých životů a tak se Jindřich nakonec přesunul do Českých Budějovic. Ve velkém městě jsou lepší podmínky k životu na okraji společnosti, snáze se opatřuje jídlo, snáze se žebrá. Spolu s několika dalšími bezdomovci se v zimě usadili v opuštěné zahradní chatce v zahrádkářské kolonii na okraji města. Právě tam je přepadli skinheadi, zmlátili je baseballovými páčkami a chatku zapálili. Jindřich si stěží zachránil holý život. Po krátkém pobytu v nemocnici se znovu ocitl na ulici a pak přišla zima, v níž jsem se s ním seznámil.

Po propuštění z léčení se Jindřichovi nabízely dvě možnosti: jít rovnou zpátky na ulici, anebo se pokusit využít služeb azylového domu. Zvolil azylový dům, po nějaké době však nevydržel tlak ze strany sociálních pracovníků, kteří ho podle jeho vlastních slov neustále obtěžovali sociálními pohovory a psychoterapií. Brzy tedy z azylového domu odešel. Jeho život se dramaticky změnil. Vrátil se mezi bezdomovce, začal pít, sám jsem byl několikrát svědkem jeho krutých abstinčních příznaků na lavičce v přístřešku na zastávce MHD v době, kdy se rozhodoval, že pít přestane. Přespával na různých místech, většinou v kanálech parovodů, pod mosty či v silničních propustích [viz přílohy] .

Nakonec mu pomohl jeho přítel, spolupacient z nemocnice, inženýr, majitel stavební firmy. Pomohl najít Jindřichovi cenově dostupný byt a práci. Jindřich přestal pít, začal pracovat, navázal kontakt s dcerami. Mezitím, co žil na ulici, se stal dědečkem. Byl velice šťastný, když se to dozvěděl o narození svého vnoučka byl na něho velmi hrdý. Připravoval pro něho dárky a chystal se ho navštívit. Obnovil své kvalitní společenské kontakty na severu Čech, pracoval, začal si znovu dávat dohromady fonotéku. Naučil se na počítači. Byl jsem s ním v pravidelném osobním kontaktu, minimálně dvakrát do měsíce jsme se scházeli a řešili společně problémy, které ještě před ním stály. Mezi nejzávažnější patřilo zahazení trestu v rejstříku, protože Jindřich získal zaměstnání především zásluhou svého přítele podnikatele, jinak by se jeho možnost získat práci rovnala nule. Na něco však naše společné síly ani s Jindřichovou silnou motivací nestačily. Nedokázal vyjít ze sociální vrstvy, do které se svým původem a předchozím způsobem života zařadil. Bezdomovcem se už necítil, ale střední vrstva ho nepřijala a nepřijímali ho mezi sebe ani bezdomovci. Pokud měl vybudované nějaké přirozené sociální vazby, bylo to právě v této vrstvě. Dobře věděl, že i když mohl kdykoli přijít za svým přítelem podnikatelem nebo za mnou, nemohli jsme, přes veškerou snahu, být jeho bezprostředními a přirozenými sociálními partnery. Jsme zakotveni v jiné subkultuře, existují mezi námi objektivní hranice v původním významu výrazu *margos*. Jako pracující a bydlící byl vytěsněný ze skupiny bezdomovců, ztratil základní atributy bezdomovectví. Jako nejistě pracujícím s nízkou kvalifikací a oslabeným zdravotním stavem a nejistě bydlícím mu zase chyběly atributy příslušníka právě té společnosti, která pracuje a bydlí jistě. Jindřich se tak pohyboval mezi dvěma kulturami. V té, do které chtěl patřit, byl marginálem.

Příčiny Jindřichova sociálního vyloučení.

Jindřicha výrazně ovlivnila v jeho vývoji rodina. Jednalo se o typicky klinickou rodinu s

jedním rodičem, kde chyběla mužská role a především zdravý manželský a rodičovský vztah. Pokud muž v rodině alespoň krátce v určitých obdobích působil, většinou se prezentoval jako násilník, alkoholik, nespolehlivý, nezvládající ani roli otce, ani manžela. Mezi ním a Jindřichem tak nemohla vzniknout ona tolik potřebná koalice otec - syn. Nevznikla však ani další důležitá koalice matka - syn. Matka se příliš zaměřovala na svůj vlastní život a své partnery, Jindřich jí překážel. V rodině se nevytvořila ani koalice mezi sourozenci. Matka nezvládala ani roli matky jako rodiče, nebyla na mateřství připravena. Jindřicha obklopoval citový chlad, výrazně neuspokojená byla jeho potřeba lásky. Matka Jindřicha opakovaně zrazovala a duševně zraňovala: odmítala ho, citově vydírala, vše vyvrcholilo předáním dětí babičce. Roli matky tak přebrala Jindřichova babička, která samozřejmě matku nemohla nahradit. V rodině chyběl mužský prvek, dědečka z matčiny strany Jindřich nepoznal, zemřel dříve, než si ho mohl Jindřich uvědomit. Podstatná pro další vývoj byla absence norem ve výchově. Dalším rozměrem vyloučení bylo vyloučení ze vzestupné sociální mobility, zaviněné vyloučením ze vzdělání. Jindřich si vinou vyloučení z kvalitního vzdělání nese ve svých důsledcích všechny znaky třídní reprodukce, která byla vyvolaná společenským prostředím, ze kterého pocházel. Škola ho zprvu přijala velmi dobře, neměl problémy ani s prospěchem, ani s chováním. Problém nastal později, kdy Jindřich potřeboval podporu a zájem rodiny o školní výsledky. V Jindřichově rodině však vzdělání nemělo vysoký kredit. Spíše se bralo jako nutnost, povinnost, kterou musí splnit každý člověk. Pokud si Jindřich vzpomínal, matka se o jeho školní výsledky téměř nezajímala. Příčiny jejího nezájmu spatřoval v tom, že „na to neměla čas“. Je pravdou, že mimo svou práci na statku si ještě přivydělávala poskytováním kadeřnických služeb, ale Jindřich připustil, že hlavním důvodem jejího nezájmu o školní výsledky byl její způsob života: střídání partnerů a alkohol. Nízká úroveň Jindřichova vzdělání byla podstatnou příčinou jeho pozdějšího sociálního vyloučení. K rozhodujícímu zlomu došlo při ukončení základní školní docházky po přechodu na učiliště do Prahy. Ondřeje výběr učebního oboru nijak nezajímal, toužil se hlavně dostat z domova, což bylo i přání jeho matky. Matka zvolila tzv. preferovaný obor, kde organizace hradila všechny náklady, spojené s výchovou: ubytování, stravování, dvakrát za měsíc i jízdné do místa bydliště. Jindřich však domů nejezdil. V tomto období zpřetrhal i podstatnou část vazeb s rodinou. Další dimenzí vyloučení bylo vyloučení z bezpečí. K Jindřichovu budoucímu osudu podstatnou měrou přispělo zneužívání návykových látek. To bylo příčinou toho, že nedokončil učiliště a že zůstal v Praze v komunitě narkomanů. V současné době abstinuje.

Jindřicha nadále ohrožuje nejisté bydlení, nízká kvalifikace, vylučující předem vzestupnou mobilitu. Dalším problémem jsou vysoké dluhy, zejména u zdravotní pojišťovny. Není ani zdravotně zcela v pořádku, což mimo jiné znamená i problémy s jeho případným uplatněním na pracovním trhu. Protože nesplňuje ani potřebnou dobu sociálního pojištění, nevznikne mu nárok na výplatu starobního důchodu. Život mimo rodinné prostředí je už jenom dovršením jeho sociálního vyloučení. V současné době je Jindřich opět bez práce. Vynechal bez omluvy dvě pracovní směny a zaměstnavatel s ním rozvázal pracovní poměr. Je ale evidován na úřadu práce a má nárok na pobírání sociálních dávek. Otázkou zůstává, jak dlouho bude tento stav trvat. Snaží se sice nějaké zaměstnání získat, avšak se svým trestním rejstříkem to bez výrazné intervence třetí osoby nedokáže. Za Jindřicha již ale nikdo z jeho nejbližšího okolí intervenovat nebude. Kromě toho je zdravotně handicapovaný, nemůže zdaleka vykonávat všechny práce. Protože nesplňuje ani potřebnou dobu sociálního pojištění, nemá nárok na výplatu invalidního důchodu a nevznikne mu ani nárok na výplatu důchodu starobního.

2. Marta

V současné době je jí padesát pět let, je potřetí vdaná a stejně jako její manžel nepracuje. Je mimo sociální síť. Má trvalé bydliště v místě svého rodiště na východě Čech a veškeré záležitosti ohledně evidence na úřadech a sociálních dávek si musí vyřizovat tam. Přežívá ale v Českých Budějovicích a na cestu nemá prostředky. Spolu se svým manželem žijí na ulici, za bezdomovkyni se přesto nepovažuje. Pravidelně navštěvuje nízkoprahové denní centrum, v kontaktu je i s terénními sociálními pracovníky. Osobní doklady má v pořádku.

Narodila se a dětství prožila v jednom okresním městě ve východních Čechách. Údajně vyrůstala v harmonickém rodinném prostředí, její matka byla úřednicí, otec dělníkem. Má ještě o čtrnáct let mladší sestru. Po absolvování devíti tříd základní školy nastoupila do zemědělského učiliště, obor živočišná výroba. Učiliště nedokončila, ve třetím ročníku ji ze školy vyloučili, protože se údajně nechávala fotografovat pro německé erotické časopisy. Začala proto pracovat v pohostinství, kde pracoval i její příbuzný, následně si našla zaměstnání jako dělnice v tabákové továrně. V roce 1984 se poprvé vdala a o rok později se jí narodil syn. Po mateřské dovolené se rozvedla, syna odložila k bývalé tchýni a sama odešla

do Prahy, kde pracovala jako dělnice v mlékárně a příležitostně si přivydělávala jako fotomodelka. Střídavě bydlela na ubytovnách a u přátel. V roce 1987 se podruhé vdala, velmi brzy se však znovu rozvedla. Manželství bylo bezdětné a tak rozvod proběhl bez komplikací.

V roce 1990 odešla do Německa, kde legálně pracovala jako dělnice v jedné strojírenské firmě. Toto zaměstnání jí zprostředkovali lidé, se kterými spolupracovala při fotografování pro erotické časopisy. S fotografováním ostatně pokračovala i při svém pobytu v Německu. V roce 1993 se vrátila do České republiky. Nepracovala, nechala se vydržovat od svých příležitostných partnerů. V roce 1994 se jí narodila dcera, v roce 1995 syn, obě děti mimo manželství. Několik let s dětmi žila u svých rodičů, zejména dědeček měl prý obě vnoučata velmi rád a dceři se snažil s jejich výchovou všestranně pomáhat. Nakonec obě své děti u rodičů odložila a odešla od nich. Od té doby se s rodiči ani s dětmi nestýká. V roce 2002 se znovu vdala. Zpočátku s manželem bydlela na vesnici u manželových bratrů, nyní jsou oba bez přístřeší. Martin manžel v době, kdy jsem tuto studii zpracovával, byl zaměstnaný na řádnou pracovní smlouvu a vydělával poměrně dost peněz. Ty by jim stačily na zaplacení ubytovny a na běžnou režii. Oba však nadměrně pijí a tak téměř celou výplatu utratí za alkohol. Je proto stejně pouze otázkou času, kdy Martin manžel o zaměstnání přijde, nehledě k tomu, že z ulice se do pravidelného zaměstnání chodí velice obtížně.

S původní rodinou se Marta nestýká a nemá o ní žádné zprávy, dlouho už neviděla ani své děti, nejeví o ně zájem. Dcera se údajně učila dobře, na vysvědčení mívala dvojky, syn o něco hůře, jak Martu příležitostně informovala babička dětí. Ta žije sama, je ve starobním důchodu a děti údajně živí jen ze svých dávek a z dávek, které na ně pobírá. Výživné neplatí ani Marta, ani otcové dětí. Syn z prvního manželství údajně absolvoval obchodní akademii, potom jazykovou školu a následně dvouleté nástavbové studium ekonomie v Rakousku.

Klíčovým problémem pro Martu je nedostatek peněz. Manželovu výplatu dokáží prohýřit za čtrnáct dní, po zbytek měsíce si živobytí opatřují krádežemi v obchodech, půjčkami od ostatních bezdomovců, které nevracejí. Marta byla přistižená i při krádeži jídla ze společné chladničky na denním centru azylového domu. Marta je silná kuřačka a je závislá na alkoholu. Svou situaci neřeší, snad i z toho důvodu, že ji nepokládá za nepatřičnou. Odvykací léčbu nikdy neabsolvovala a ani absolvovat nehodlá. Zaměstnání nehledá, svou nechuť pracovat zdůvodňuje obvyklými argumenty: nechce pracovat "s volama", ale s "normálními lidmi", což se jí dosud nepodařilo. Nezajímají ji ani příležitostné brigády, není ochotná svou "svobodu" za cokoli měnit, dokonce ani za kontakt s vlastními dětmi.

Nedodržuje podmínky, nutné k užívání denního centra, je nepořádná, nedbá ani o svůj zevnějšek. Nečte, nečetla údajně ani v mládí, snad jen v dětství. Nezajímá se o společenské dění, s výjimkou katastrof a senzací. Nemá zájem o sebevzdělávání, denní centrum azylového domu nabízí například výuku na počítači a zprostředkovává i další vzdělávací kurzy, volný čas promrhává planým řečením. Marta má pochopitelně značné dluhy na výživném i zdravotním pojištění. Situaci neřeší, problémy odsouvá, racionalizuje si je tím, že „ostatní mají dluhy rovněž a na její děti neplatí ani jejich otcové“. Pokud by mohla vyslovit tři přání, přála by si, aby její děti měly ve škole samé jedničky, aby lidé byli lidmi „s hlavou na pravém místě“ a aby práce splňovala to, co má, totiž „aby ji lidé dělali s láskou a ne pro peníze“. Na otázku, z čeho a jak bude žít, až bude v důchodovém věku, samozřejmě bez nároku na výplatu starobního důchodu, odpověděla, že se „toho nedožije“. Zatím nemá důvod měnit svůj způsob života. Marta o sobě tvrdí, že je romantická, férová, upřímná a poctivá. Tyto vlastnosti pak hledá i u druhých lidí. Ráda je středem zejména mužské pozornosti, což se jí na denním centru azylového domu nepochybně daří. Za bezdomovkyni se nepovažuje, přesto, že spolu se svým manželem přespává v různých městských zákoutích či na nádraží v odstavených vlakových soupravách.

Příčiny Martina sociálního vyloučení.

Lze je spatřit v její původní rodině. Svě tvrzení opírám o některé indicie, v první řadě o malý zájem rodičů o vzdělání dcery - zemědělské učiliště zvolila rodina především proto, aby dcera byla při studiu plně zaopatřena státem, učiliště bylo daleko od místa trvalého bydliště rodiny a vzhledem k nízkým nárokům školy na studijní úsilí žáků byl předpoklad, že Marta školu absolvuje. Tím, že rodina dceru do učiliště „odložila“, zbavila se zodpovědnosti za její výchovu, přenesla ji zcela na instituci. Nelze však nepoznamenat, že patnáctileté dítě by se již mělo v životě orientovat. Má mít vybudovaný systém hodnot, podpořený motivací tak, aby se do společnosti dokázala zařadit. Je tedy zřejmé, že problémy, zvýrazněné přechodem na učiliště byly už jen pokračováním chyb ve výchově v raném období vývoje. Je pravda, že Marta se odpovědím na otázky na rané dětství, vztahy s matkou, otcem, sourozencem a na vztahy v rodině vůbec vyhýbala. Poměrně dlouho však hovořila o babičce z otcovy strany, která se jí hodně věnovala a kterou měla ráda i ona. Podle jejího vyjádření to byl dokonce jediný člověk, který jí měl rád. Jednou z příčin Martina budoucího bezdomovectví byly tedy zřejmě důvody, které vedly k jejímu vyloučení z učiliště. I zde ovšem hrála rodina důležitou roli. Příliš brzké a rychlé uvolňování rodinných vazeb bez řádně založených struktur, obsahujících vzorce společensky žádoucího chování u respondentky tak

výraznou měrou přispěly k tomu, že nezvládla náročnou etapu přechodu z rodiny do širšího sociálního prostředí.

V současné době Marta naplňuje většinu dimezní sociálního vyloučení tak, jak je uvádí Rodgers. [94]. Ekonomické vyloučení se u ní projevuje tak, že nemá přístup na trh práce. Příčinou je především její nízká kvalifikace a absence bydlení - z ulice se do řádného zaměstnání pravidelně chodit nedá. Je trvale ohrožená chudobou, je bez pravidelného příjmu, prostředky k živobytí si opatřuje nedůstojným způsobem. Je de facto vyloučená z politického života, je ohrožená kulturním vyloučením. Výrazně se u ní projevuje dimenze vyloučení z bezpečí - důkazem toho je její vyloučení z bydlení, nedostatečné a nekvalitní stravování, je jí v podstatě nedostupná lékařská péče, je výrazně ohrožená sociálně patologickými jevy. Otázkou zůstává, nakolik si Marta sama svou situaci plně uvědomuje a je ochotná a motivovaná ke změně. Z její výpovědi lze předpokládat, že její ochota cokoli změnit k lepšímu je minimální. Možná i proto, že si sama uvědomuje své hranice a možnosti.

3. David

Přiznám se, že jsem dlouho váhal, zda mám popsat v této práci i Davidův případ. Práce s Davidem mě stála mnohem více sil, než práce s klienty v ostatních popisovaných případech. Nebyla totiž zcela standartní, i když v souvislosti s lidmi lze o nějakém standardu jen těžko hovořit. Přitom si nemyslím, že bych Davida vůči ostatním klientům favorizoval, je ale pravda, že mě vyhledával víc, než ostatní a že se pravidelně objevoval právě ve chvílích, kdy i já jsem měl pocit, že s ním potřebuji hovořit. Pokud v úvodu této studie píše o Davidovi v minulém čase, není to proto, že mi osud dál neumožnil pokračovat v práci, kterou jsem měl rád a která mi přinášela velké uspokojení. Je to proto, že jsem se v průběhu zpracovávání této studie dozvěděl, že za dosud nevyjasněných okolností David zemřel. Nepřirozenou smrtí, sám, opuštěný, daleko od domova, i když samozřejmě žádný domov v poslední době neměl.

David byl adoptovaný, spolu se svou sestrou, dvojčetem ho jako ročního adoptovali manželé, kteří již měli vlastní dceru. Biologické rodiče tedy nikdy nepoznal. Adoptivní rodiče ho s tím, že není jejich, neseznámili. Dozvěděl se to náhodou, ze své zdravotní dokumentace v patnácti letech. Údajně to byl pro něho velký šok. Žil se svými adoptivními rodiči a vlastní a nevlastní sestrou v jedné větší šumavské střediskové obci. Rodiče se o děti dobře starali, na dětství

David vzpomínal rád; měl podle svých slov vše, co potřeboval ke spokojenému životu. Hračky, knížky, kamarády, rodiče nerozlišovali mezi vlastním dítětem a jimi, adoptovanými. V té době ovšem ještě netušil, že nejsou vlastními dětmi. Rodina podnikala společné výlety, David hrál ve sportovním klubu tenis a fotbal, chodil s otcem na ryby. Davidův adoptivní otec byl státní zaměstnanec, sloužil na státní hranici u jednotky Pohraniční stráže, maminka pracovala jako úřednice v papírnách nedaleko místa jejich bydliště.

Ve škole David patřil spíše k průměrným žákům, učení ho příliš nezajímalo, nerad na toto téma hovořil. Nemyslím si, že by neměl předpoklady školu úspěšně absolvovat, o svých intelektuálních schopnostech mě přesvědčil mnohokrát. Sám se naučil velmi dobře německy, učil se i anglicky, to ale v době, než se dostal na ulici. Byl velmi citlivý a citově velmi silně připoutaný ke své sestře-dvojčeti. Ostatně vztahy hrály v jeho životě velmi důležitou roli vždycky, byl ochotný se pro přítele obětovat do krajnosti. V jeho případě to však nebyla jednoznačně kladná vlastnost, chyběla mu sebedůvěra, sebevědomí, zdravé sebehodnocení a i potřebná míra asertivity. Proto ho lidé často zneužívali. Když bylo Davidovi dvanáct let, rodiče se rozvedli. David spolu s oběma sestrami zůstal u maminky. Rozvodem rodičů se situace v rodině pochopitelně velmi zkomplikovala. Mamince nastaly starosti s ekonomickým zabezpečením rodiny, mužský prvek chyběl i ve výchově dětí. David odcházel z domova, kde již nenalézal pevné zázemí a začal se toulat. Postupně se přidávalo i záškoláctví. To už se ale blížil konec jeho školní docházky. Školu absolvoval nakonec bez komplikací a po ní se šel učit do jednoho velkého učiliště soustružníkem. Bydlel v domově mládeže, domů jezdil jen na víkendy, ve třetím ročníku už ale jen sporadicky. Zato neustále udržoval velmi těsné kontakty se svou sestrou - dvojčetem. Sestra byla v této době rovněž v učilišti daleko od domova, učila se kuchařkou. Ve třetím ročníku už měla vážnou známost s jistým ženatým mužem, který byl již otcem dvou dětí. Jeho prostřednictvím si Davidova sestra najala malý byt a David právě tam za ní často jezdil.

Ve třetím ročníku David studium na učilišti přerušil. Absolvoval jen teoretickou část výuky, souvislou čtyřměsíční praxi už nedokončil. Místo toho odejel na rok za nevlastní sestrou do Švýcarska, která se tam provdala a založila rodinu. David rád na tuto dobu vzpomínal. Švýcarsko pro něho bylo oázou klidu a pohody, sestře pomáhal s domácností a staral se o její dítě, právě tam se naučil dobře německy, ale kromě pomoci sestře nic nedělal. Nepracoval, ani sám necestoval. Po roce pobytu ve Švýcarsku se vrátil, dokončil učiliště a nastoupil jako soustružník do závodu, v němž se vyučil. Bydlel na ubytovně, domů již téměř nejezdil, pokračoval jen v pravidelných návštěvách své sestry. Někdy se stalo, že se u ní zdržel o něco

déle a nestihl druhý den pracovní směnu. To se mu podařilo několikrát a tak s ním podnik rozvázal pracovní poměr. David se proto vrátil k mamince. Ta ho přijala, avšak živit ho odmítla. Sestra mezitím v době, kdy byl David ve Švýcarsku, se svým přítelem otěhotněla a odešla z učiliště. Pronajala si s přítelem byt a David se k nim posléze nastěhoval. Našel si dobře placenou práci, i když mimo svůj obor. Zdánlivě nevýznamné, z hlediska budoucnosti pro Davida téměř osudové. Ztrácel totiž kontakt s oborem, kterému se vyučil a výrazně se tak snižovala jeho kvalifikace.

Pobyt u sestry a jejího přítele nebyl pro Davida příliš šťastný. Za to, že u nich mohl bydlet, musel odevzdávat celou výplatu a musel vykonávat i různé domácí práce. Jednou se David pokusil odevzdat pouze část výplaty a přítel jeho sestry ho vyhodil na ulici. Sestra byla v tomto případě bezmocná, přítel ji fyzicky i psychicky týral. Mimo jiné udržoval nijak neutajovaný milostný poměr s další ženou. To už s ním ale měla Davidova sestra dvě děti.

David tedy zůstal na ulici. V tu dobu ještě chodil do práce. Pracoval jako skladník, jednou nezvládl vysokozdvihový vozík a způsobil zaměstnavateli značnou škodu na majetku. Zaměstnavatel s ním proto okamžitě rozvázal pracovní poměr. David se nějakou dobu toulal po kraji, příležitostně navštěvoval známé, nikde nepracoval a práci si ani nehledal. Byl už v zoufalém stavu, když mu jedna známá poradila, aby se obrátil s žádostí o pomoc na azylový dům v Českých Budějovicích. Zprvu se nám Davidův případ jevil jako nepříliš komplikovaný. Byl vyučený, navíc v oboru, ve kterém byla po odbornících velká poptávka. Komplikace nastaly v okamžiku, kdy jsme zjistili, že David si práci nehledá a že jeho denní výlety za hledáním práce mu slouží jen k bezcílnému toulání se po městě a k plýtvání časem. Protože s ním ale jinak nebyly žádné potíže a vzorně se choval, začal jsem ho v řešení jeho nepříznivé životní situace podporovat. Hledali jsme společně práci, podporoval jsem ho při domlouvání schůzek s možnými zaměstnavateli. Stalo se, že David do některých zaměstnání i nastoupil, avšak všude vydržel nejdéle tři týdny. Buď ho zaměstnavatel ve zkušební době propustil, anebo David odešel sám. Nezvládal pracovní operace a ostatní dělníci na něho museli čekat, nevydržel ani průměrné pracovní tempo. Často do práce přestal chodit on s tím, že nám nějakou dobu úspěšně předstíral, že pracuje. Tento jeho způsob života měl několik výstupů: především neměl peníze na zaplacení pobytu v domě na půli cesty a protože se v době své nezaměstnanosti nenechal ani zaevidovat na úřadu práce, narůstal mu dluh na zdravotním pojištění. Mimoto vyšlo najevo, že má i další pohledávky u bank a společností, poskytujících spotřebitelské úvěry. Ty si údajně bral proto, že ho k tomu donutil Igor, druh jeho sestry.

Protože David nikde nepracoval, práci nehledal a neplnil ani další podmínky poskytování služby, jeho pobyt na domu na půli cesty skončil. David odešel z azylového domu na ulici. Práci si nehledal, na úřadu práce se nezaevidoval. Snažil se bydlet u sestry, která se mezitím s druhem přestěhovala do Českých Budějovic. Tam se stával terčem Igorových fyzických útoků. Jednou ho pravděpodobně zmlátil do bezvědomí a vyhodil ho na ulici. Kolemjdoucí mu zavolali rychlou zdravotnickou pomoc. Na traumatologickém oddělení nemocnice ho zaléčili a protože David s personálem oddělení nekomunikoval, přeložili ho na psychiatrické oddělení. Tam David uvedl kontakt na mne. Prvním krokem, který jsme učinili, bylo trestní oznámení na neznámého pachatele pro ublížení na zdraví. Vypovídal jsem v této souvislosti na policii, má výpověď však byla zřejmě neprůkazná. Nebyl jsem svědkem události a ani podobného týrání v minulosti. David později uvedl, že si na nic nepamatuje a policie případ nakonec odložila. Lékař na traumatologii který Davida přijímal, mi sdělil, že David byl zmlácen velmi odborně. Tak, aby na jeho těle bylo co nejméně stop po ranách. Za obzvlášť rafinované pak označil stopy po ranách na patách, které nebyly téměř vidět. Podle vyjádření lékaře jsou k tomuto způsobu pacifikace nepohodlných mimo jiné cvičeni příslušníci silových složek státu.

Dalším krokem z naší strany byla snaha izolovat Davida od jeho rodiny, tedy snaha o delší hospitalizaci na oddělení a případnou další ústavní léčbu. Jenže Davidův případ nebyl podle lékařů případem medicinským, nýbrž sociálním. Za tři dny ho proto z oddělení propustili.

Později se David ještě s jedním kamarádem vydali do Evropy. Bez prostředků, bez jízdenek a bez osobních dokladů dojeli do Německa. V Landshutu je zatkla policie pro krádež v nádražním bufetu, pobýli měsíc ve vazbě, než prověřili jejich totožnost. Následně je z Německa vyhostili, proto pokračovali přes Rakousko do Itálie. Nějaký čas žebrali a kradli v Římě a potom z Itálie přes Slovinsko a Chorvatsko do Budapešti. Odtud se vydali do Vídně, kde se nějaký čas zdrželi. Toulali se po nádražích, hledali i pomoc u charity. Kradli alkohol, oblečení, potraviny. Pak se rozhodli vrátit do Čech, na nádraží ale zatkla Davidova druha policie za krádež v obchodě. David nasedl bez jízdenky do vlaku, jedoucího do Prahy. Průvodčí ho odhalil a vyloučil z přepravy až v Pardubicích. David se vrátil do Českých Budějovic, kde pokračoval ve starém způsobu života. Snažil se navázat kontakt s matkou, ta ho odmítla, žila už dávno svým vlastním životem, ve kterém nebylo pro Davida místo. Propadal se neustále hlouběji, přestal o sebe dbát, naše konzultace už byly pouze monologem z mé strany. David nebyl evidovaný na úřadu práce, v důsledku toho vypadl ze sociální sítě. Přespával doslova kde se dalo, kradl v obchodech potraviny, cigarety a alkohol, který měnil

za cigarety a jídlo. Se svou sestrou se téměř nestýkal.

Igor měl značné dluhy na výživném vůči svým dětem na Slovensku. Za tento trestný čin byl na Slovensku odsouzen k trestu odnětí svobody v délce osmnácti měsíců David využil změny situace a nastěhoval se ke své sestře. Měl zajištěnou střechu nad hlavou a jídlo, sestra ho živila ze sociálních dávek, které pobírala a tak svou situaci neřešil. Pomáhal sestře s dětmi; ty opravdu velice miloval. Alespoň takto byl někomu užitečný. Po návratu Igora z vězení dostaly události velmi rychlý spád. V té době jsem byl delší dobu v pracovní neschopnosti a zprávy o Davidově osudu se ke mně dostávaly se zpožděním a zprostředkovaně. Zprávou poslední, kterou jsem o něm obdržel, byla ta o jeho smrti.

Příčiny Davidova vyloučení

David podle vlastní výpovědi, kterou jsem si ověřil rozhovory s jeho sestrou, vyrůstal v harmonickém prostředí, s dostatkem citových podnětů. Rodiče, byť nevlastní, měli o děti zájem, věnovali se jim, vedli je oba ke sportu, k žádoucímu využívání volného času, k zájmu o přírodu, zajímali se o jejich školní výsledky. Zlom v Davidově životě znamenal rozvod rodičů. Tehdy začal zanedbávat školu, přestal se zajímat i o do té doby oblíbené mimoškolní aktivity, začal se toulat. V této době, ještě před ukončením základní školy, měl i první sexuální zkušenosti. Pokud jsem mohl z jeho výpovědi posoudit, byly to vztahy bez citu, ze zvědavosti a vedené snahou vyrovnat se starším kamarádům v partě. Dalším bodem zlomu v Davidově životě byl okamžik, kdy se ve svých šestnácti letech ze své zdravotní dokumentace, kterou si přečetl u lékařky dozvěděl, že je adoptovaný. Předpokládal, že ho jeho rodiče nemají a nikdy neměli jako „cizího“ rádi. Při shromažďování materiálu k této kazuistice jsem se v jedné z rozhovorů s Davidovou sestrou dozvěděl, že ona i David od narození do osmnácti měsíců žili v kojeneckém ústavu, odkud si je vzali jejich adoptivní rodiče. David rovněž vykazoval jisté anomálie ve svém chování. Ty jsem považoval v jeho životě a hlavně při uplatnění se na trhu práce za limitující. Nikdy se mi však nepodařilo přesvědčit ho o tom, aby vyhledal odborné lékařské vyšetření. Myslím, že ani výše popsaná epizoda s Davidovým krátkým pobytem na psychiatrii kdy psychiatr při krátké hospitalizaci u Davida žádnou anomálii nezjistil, tento názor nezpochybňuje. Jeho skutečný stav mohlo případně odhalit pouze důkladné lékařské vyšetření. Pokud vím, David nikdy nebral tvrdé ani měkké drogy. Byl ale silný kuřák a občas se i napil. Na alkoholu však v žádném případě závislý nebyl a ani se k němu neutíkal v náročných životních situacích. V Davidově případě lze tedy za příčinu jeho marginalizace označit citovou deprivaci v raném dětství, rozpad

adoptivní rodiny v citlivém období dospívání a nespecifikovaná duševní nemoc či porucha osobnosti, kterou neléčil. Je pravda, že byl nezdravě submisivní, nechal sebou snadno manipulovat. Mladý člověk, který se snadno, rychle a dobře naučil německy, člověk, který miloval děti a měl k nim láskyplný, v tom nejlepším slova smyslu otcovský vztah, člověk, který neuměl, nechtěl, nevydržel pracovat. Člověk, který byl vyučený a kvalifikovaný a přežíval díky krádežím v obchodech. Pokud bych měl přesněji formulovat příčiny Davidova sociálního vyloučení, přiklonil bych se k jejich založení v raném dětství a následně pak v selhání rodiny v období Davidovy puberty, kdy došlo k rozpadu Davidovy adoptivní rodiny. Nemalou roli jistě v Davidově životě hrála i porucha osobnosti či psychické onemocnění. David však, bohužel, nikdy neměl možnost podstoupit důkladné lékařské vyšetření. Pokud se již do lékařské péče dostal, vždy byly jeho potíže pokládány za potíže sociální, nikoli somatické či psychické. Byly to tedy především jeho osobnostní předpoklady a dispozice, které se na jeho vyloučení podílely, případnou zmíněnou poruchu nevyjímaje. Významnou roli však hrála i dimenze jeho vyloučení z rodiny. O tu přišel rozvodem adoptivních rodičů a nenašel ji ani v rodině své vlastní sestry. A k tomu, aby si založil rodinu vlastní, mu chyběly základní lidské a společenské předpoklady.

4. Ondřej

Ondřeje jsem poznal, když mu bylo dvacet pět let. Jednoho večera koncem ledna 2006 spolu se svým bratrem Tomášem zazvonil v azylovém domě. Leden toho roku byl mimořádně studený, teploty klesaly hluboko pod bod mrazu. Bratři přišli do Českých Budějovic ze Šumavy, kde Ondřej pracoval v jednom penzionu. Tam vykonával všechny myslitelné práce:: topil v kotelně, myl nádobí, uklízel, připravoval pokoje pro hosty, obsluhoval v restauraci, pracoval jako provozní. Neměl uzavřenou pracovní smlouvu, zaměstnavatelka ho nepožádala ke zdravotnímu a sociálnímu pojištění, nedostával žádnou mzdu. Čas od času bral malé kapesné, pracoval v podstatě za byt a stravu. Tomáš, který nikde nepracoval a živil se drobnými krádežemi, Ondřeje v penzionu objevil a společně se rozhodli odejít do Prahy. Protože byli bez peněz, vydali se na cestu pěšky. Došli do Českého Krumlova, kde přespali ve sklepě jedné bytovky a ráno pokračovali dál. Nakonec celí hladoví a promrzlí vyhledali v Českých Budějovicích na radu jednoho člověka službu azylového domu. Tomáš druhý den z azylového domu odešel, Ondřejovi jsme nabídli pobyt v domě na půli cesty. Ondřej nabídku přijal a tak jsem měl možnost seznámit se s jeho osudem

Narodil se v jednom malém šumavském městečku, kde žil spolu s matkou a dvěma bratry a

sestrou v obecním bytě. Děti vyrůstaly bez otce. Později se dozvěděl od souseda, který rodině podle svých možností pomáhal, že otec je alkoholik, po roce 1989 okamžitě přestal řádně pracovat a často pobýval ve vězení, kde ostatně často pobýval i před rokem 1989. Když Ondřej začal navštěvovat první ročník základní školy, matka se o děti nestarala. Byla často nemocná, střídala partnery, nepracovala, žila ze sociálních dávek. Děti se většinou toulaly po ulicích, anebo pobývaly u sousedů. To samozřejmě neuniklo pozornosti oddělení sociálně právní ochrany dětí městského úřadu a tak se Ondřej dostal nejprve do diagnostického ústavu a posléze do dětského domova. Tam začal chodit i do speciální školy. Dopustil se však nějakého kázeňského přestupku, ke kterému se při rozhovoru se mnou odmítal přesněji vyjádřit a tak znovu přišel na řadu diagnostický ústav, po kterém tentokrát následoval výchovný ústav, „pasťák.“

Setkal jsem se během své praxe s řadou chlapců a mladých mužů, kteří prošli výchovnými ústavu. Někteří z nich byli zlomení, jiní zase hrdí na to, že přežili se ctí a zažili něco vyjímečného, co bylo druhým odepřeno, další prahli po tom vrátit světu všechno to příkoří a ponížení, které museli v ústavu prožít. Vždy ale nějak na ústav reagovali, vzpomínali a v každém případě k tomuto úseku svého života zaujímalí stanovisko. Měli k tomuto údobí svého života nějaký emoční vztah. Vzpomínali na kamarády, na pedagogy, na případné další útěky a dobrodružství, vybavovali si různé zážitky, chlubili se trestnou činností, kterou měli za sebou. Ondřej nikoli, jeho vztah k ústavu byl naprosto neutrální; žádní kamarádi, kusé vzpomínky na vychovatele, jakoby naprostý výpadek paměti. Výchovný ústav v Ondřejově mysli existoval zasutý někde hodně hluboko. A nemyslím si, že by to bylo pouze časovým odstupem od onoho zážitku, ten odstup nebyl tak dlouhý, aby se dalo zapomenout. Protože se mi standartními metodami nepodařilo zjistit, co Ondřej v ústavu prožil, nenaléhal jsem na něho. Je stejně tak dobře možné to, že pobyt v „pasťáku“ na něho nijak mimořádně nezapůsobil, anebo se mnou jednoduše o této věci nechtěl mluvit.

Když bylo Ondřejovi čtrnáct let, rozhodl soud o tom, že se může vrátit k matce. Dokončil speciální školu a vrátil se domů. Doma však žádný domov nenašel. Střídali se u nich dál na různě dlouhou dobu rozliční matčini přátelé, jednou se objevil i host, který se Ondřejovi představil jako jeho fyzický otec. Ondřej k tomuto muži nic necítil. Pozitivní vztah k němu určitě neměl, případné negativní pocity si nedokázal při rozhovoru vybavit. Když tedy doma nenašel nikoho, kdo by se mu věnoval a u koho by našel alespoň částečně porozumění, začal se znovu toulat a žít na ulici. Proto opět zafungovay úřady, opět diagnostický ústav a dětský domov. Pokud lze na základě Ondřejových sdělení a informací od bratra Tomáše a sestry

Hanky uvést něco o jeho rodině, lze ji charakterizovat jako klinickou rodinu s jedním rodičem a se zanedbávanými a deprivovanými dětmi. Ondřej uvedl, že si nedokáže vybavit nějaké výraznější fyzické příkoří, kterým by v dětství, pokud byl doma, trpěl. Vybavil si však relativně velmi dobře matčin nezájem a nevšímavost ke svým potřebám. Pokud si dokázal vybavit nějaké celistvé bloky vzpomínek na dětství, bylo to především to, že matka s ním téměř nehovořila, neodpovídala na jeho otázky, odbývala ho, vymlouvala se na nemoci, opakovaně vyhrožovala a vydírala polepšovnou. Ondřej jednoznačně vyrůstal v citově sterilním, na podněty chudém prostředí. Vybavil si rovněž, že byl poměrně často trestán psychicky, odloučením od matky - matka ho od sebe odsouvala a odmítla s ním programově mluvit. Pokud se jí znelíbil, nemluvila s ním.

Dobrá nebyla podle Ondřeje ani rodinná interakce. Plně funkční rodina je založená na pevném, tolerantním a stabilním vztahu muže a ženy, otce a matky, ze kterého potom vyrůstají další významné rodinné vazby. V případě Ondřejovy rodiny tento základní prvek chyběl. Další významnou aliancí v rodině po alianci muž - žena je pevný vztah mezi dítětem a rodičem stejného pohlaví. Tato aliance má naprosto klíčový význam pro socializaci dítěte. Dítě se učí nápodobou, identifikuje se s rodičem, osvojuje si základy sexuální role, rozvíjí intelekt, učí se pracovat s emocemi, osvojuje si základní pravidla a normy, nezbytné pro život ve společnosti. „Alianční“ rodič hraje ve fungující rodině klíčovou roli. Tento vztah byl Ondřejovi odepřen. Významný je i vztah mezi dítětem a rodičem opačného pohlaví. Dítě si v tomto vztahu osvojuje například tou nejpřirozenější cestou kulturní a sociální složku základů sexuality. Tento vztah - je-li zdravý - přerůstá v pozdějším věku více méně nekonfliktně ve zdravý sexuální vztah mezi mužem a ženou. V Ondřejově případě byl tento vztah provázený těžkými traumaty. Dalšími důležitými aliancemi jsou vazby mezi sourozenci, kde se dítě učí mimo jiné solidaritě na úrovni sobě rovných osob, spolupráci a partnerské roli. Vztahy v rodině mezi sourozenci pak případně vyrovnávají jak případnou silnou vazbu dítěte na rodiče, tak i dominantní vazbu na vrstevníky. [96]. Ondřej hovořil o svých sourozencích a o vztazích s nimi minimálně. Neuvedl žádné společné zážitky, nenašel mezi sourozenci nikoho, ke kterému by ho vázalo významnější pouto. Pokud si Ondřej dokázal něco vybavit, byli to sousedé z bytovky, u kterých občas jako dítě pobýval a kde občas dostal i najíst. Tady někde měla své kořeny Ondřejova citová deprivace, která výrazně ovlivnila jeho život. Jisté symptomy se projevily i v době, kdy jsem s ním pracoval. Neměl možnost prožít ve svém dětství žádný pevný citový a sociální vztah, na kterém by mohl budovat zdravou osobní i sociální orientaci.

Důraz při rozhovoru s Ondřejem jsem kladl i na úlohu hry v jeho dětství. Člověk je podle J. Huizingy [97] schopen si vybavit zážitky ze hry z období tří až čtyř let svého věku. Ondřej si nebyl schopný spontánně vybavit žádné zážitky, na dotazy, týkající se hry ve svém dětství odpovídal útržkovitě. Bylo zjevné, že hra, tak důležitá pro zdravý vývoj jedince, v Ondřejově životě chyběla. Ondřej tedy prožil část svého života, rozhodující pro tvorbu jeho osobnosti a pro jeho socializaci v dysfunkční rodině, část pak v ústavech a část na ulici. Ondřej tak bez vlastní viny prošel takovými modely výchovy, které mají na svědomí silně citově deprivované děti a současně jedince, náchylné k sociálně patologickému chování.[98]. Vedle rodiny jsou dalšími důležitým socializačními činiteli škola a vrstevnické skupiny, kde si jedinec osvojuje další společenské normy a buduje si společenské vazby, seznamuje se se společenskými rolemi a získává společenský status. To vše je nezbytné pro zdravý vývoj osobnosti. Ondřej se ve svém dětství pohyboval mezi různými výchovnými ústavami, školami a vrstevnickými skupinami. Hlavním rysem tohoto jeho vývojového období byla tedy nezakotvenost, dezintegrace, nestabilita.

Vinou ústavní výchovy se Ondřej nedokázal orientovat ani v běžném životě. Nerozeznal například v dospělém věku ani základní druhy zeleniny, nedokázal uvařit brambory, dlouho se nedokázal orientovat ve městě. Těmto věcem, se však naučil poměrně rychle - brzy pochopil, že se o sebe v těchto činnostech musí postarat sám. Zoufalá a politováníhodná byla úroveň Ondřejova vzdělání. Nedokázal se téměř vůbec písemně vyjádřit

Po absolvování speciální školy Ondřej pokračoval ve studiu na speciálním učilišti, kde se vyučil ve dvouletém učebním oboru pletařem. Jedním z problémů této kvalifikační útrovně je i to, že je slepá. Nelze na ni navázat další, vyšší kvalifikaci. Pokud by absolvent tohoto stupně vzdělání chtěl pokračovat ve studiu, musel by nejdříve absolvovat „normální“ základní školu alespoň formou rozdílových zkoušek a teprve potom případně mohl pokračovat v dalším studiu. Ondřej se řemeslem pletaře nikdy neživil. Učiliště bylo ve větším městě poblíž místa Ondřejova bydliště. Nedaleko bydlela i jeho provdaná sestra, která byla v té době na mateřské dovolené. Ondřej s ní udržoval jen formální styky, daleko vzdálené společensky žádoucímu vztahu sourozenců. Nerozpovídal se ani, pokud jsem se s ním snažil hovořit o sesřiných dětech. Věc se dá vysvětlit zcela přirozeně. Ondřej se, bohužel, choval zcela normálně: prostředí, ve kterém vyrůstal, v něm zcela potlačilo lásku ke komukoli, neměl se od koho tomuto citu naučit, neměl se od koho učit lásce ke komukoli. Proč by tedy měl mít rád nějaké děti? Přitom vyjádření vztahu k dětem obecně a příbuzným zvlášť patří k základní civilizační normě a to nejen v této kultuře.

Sestra nechala Ondřeje u sebe nějaký čas bydlet a pomohla mu najít zaměstnání, shodou okolností v blízkosti svého bydliště. V zaměstnání byl Ondřej spokojený, rád na ně vzpomínal. Celkem podrobně dokázal popsat to, co dělal a bylo zřejmé, že nevnímal práci pouze jako nutný prostředek k obživě. Potom však došlo k něčemu, o čem opět nechtěl hovořit a kdy přestal odpovídat na otázky, kterými jsem se snažil odhalit problém. Ondřej z oné firmy odešel. Mně se svěřil se dvěma důvody - prvním důvodem pro odchod byla práce v nevyhovujícím prostředí - pracoval v lakovně - druhým kontakt s kamarádem z místa bydliště, který ho přemluvil, aby spolu odešli za lepší práci do Prahy. On sám si svůj odchod ze zaměstnání zdůvodňoval ještě tím, že jeho zdravotní stav nevyhovuje tomu, aby zmíněnou práci mohl dělat. Přitom před nástupem do zaměstnání prošel zdravotní prohlídkou, objektivně byl zdravý. Jediným objektivním nálezem byla krátkozrakost, nijak extrémní, kterou úspěšně korigovaly brýle. V Praze s kamarádem při hledání práce neuspěli. Někjaký čas tam pobýli, žili v bezdomovecké komunitě, pohybovali se i na hlavním nádraží, občas využívali služeb střediska Naděje. V okamžiku, kdy ale po nich začali sociální pracovníci za služby požadovat nějaké aktivity, z Prahy odjeli. Někjaký čas se toulali po Jihočeském kraji, s blížící se zimou si Ondřej našel zaměstnání v již zmíněném šumavském penzionu.

Ondřej se tedy stal uživatelem služby domu na půli cesty. Působil zprvu velmi příjemným dojmem, dbal o sebe, chodil čistý, upravený, vkusně se oblékal; v oblékání byl střizlivý a konzervativní. V přidělených prostorách udržoval vzorný pořádek. K zaměstnancům domu na půli cesty se choval slušně, jisté problémy se vyskytovaly v komunikaci s ostatními uživateli služby. Nedokázal s nikým navázat bližší kontakt. Nicméně základní požadavky, které na něho zařízení kladlo, plnil. Našel si během krátké doby práci, pracoval jako montážní dělník. Poměrně slušně vydělával, zdálo se, že jeho život dostává tolik potřebný řád a rytmus. Občas si stěžoval na nespecifikované zdravotní problémy, lékařská vyšetření však žádnou nemoc neprokázala. Po určité době však začaly s Ondřejem potíže. Dostával se stále častěji do konfliktů se spoluuživateli služby, silně jim záviděl věci, které neměl: lepší zaměstnání, úspěchy, vzdělání, pomlouval je, donášel na ně, verbálně je napadal, vyhrožoval jim. Velmi rychle střídal kamarády, či spíše uzavíral jekési pakty o neútočení i útočení s vymezenými sférami vlivu. Nakonec nejdéle spolupracoval s mentálně retardovaným chlapcem, který se mu bezmezně obdivoval a kterého on naprosto bezostyšně zneužíval

S dívkami vztahy nenavazoval, vyhledával vyjímečně příležitostné styky. O svých partnerkách se vyjadřoval velmi neuctivě, vulgárně. Byl zaskočen tím - a dával to i při

rozhovorech se mnou dostatečně najevo - že má k ženám přistupovat s úctou. Naopak si představoval že úctu a obdiv od žen si zaslouží právě on.. To už jsem byl přesvědčen o tom, že Ondřej trpí narcistickou poruchou osobnosti. Další příznaky, jako například výrazné projevy hypochondrie, neustálé vyžadování pozornosti a oceňování,ponižování druhých, sebestřednost mě v mém hodnocení Ondřejovy poruchy utvrdily.

K tomu se rychle přidaly problémy v zaměstnání, kde se rovněž cítil nedoceněný. Záviděl těm, kteří ho služebně přeskočili a už nedokázal vzít v úvahu to, že mají například vyšší kvalifikaci, nebo že umějí mnohem víc, než on. Zlom v Ondřejově životě přicházel zdánlivě nenápadně, nicméně zřetelně. Začal mít problémy s financemi. Navzdory slušným výdělkům býval bez peněz a zkoušel si půjčovat. Několikrát nám hlásil, že byl okraden. Při důkladném rozboru případů jsme zjistili, že je patologickým hráčem. Tato diagnóza byla neslučitelná s poskytováním služby domu na půli cesty, přesto Ondřej dostal ještě příležitost. Za podmínky, že absolvuje odborné psychiatrické vyšetření a podstoupí odvykací léčbu.Tuto podmínku nesplnil, slíbil však, že věc se nebude opakovat. Slovo nedodržel, problémy pokračovaly. Utíkal do nemoci, vymýšlel si diagnózy, tvrdil, že je vážně nemocný. Odborná vyšetření, kterých se neustále dožadoval, opět objektivně jakoukoli nemoc vyloučila. Ondřej přestal chodit do zaměstnání. Kromě výmluv na zdravotní stav tvrdil, že zaměstnavatel nedokáže ocenit jeho kvality a význam pro firmu. Rozhodl sám o sobě, že je vážně nemocný a že mu tedy náleží invalidní důchod. Opakovaná lékařská vyšetření opět žádnou tělesnou nemoc neprokázala. Ondřejovi se ale podařilo přesvědčit o svých potížích praktickou lékařku, která mu vystavila potzvrzení o pracovní neschopnosti. To mu umožnilo ještě dál službu domu na půli cesty zneužívat. Mezitím s ním zaměstnavatel při první možné příležitosti okamžitě rozvázal pracovní poměr.

Mezitím musel Ondřej řešit nedostatek finančních prostředků. Tím, že začal pracovat na řádnou pracovní smlouvu a firma za něho začala odvádět pojištění,legalizoval i svou existenci vůči věřitelům a začal s nimi mít vážné problémy. Měl značné dluhy u zdravotní pojišťovny z doby, kdy pojištění neplatil. Další dluhy měl u bank, kde si vzal během svého zaměstnání několik půjček a rovněž využíval a nesplácel spotřebitelské úvěry. Z půjček si kupoval drahé zbytečnosti, chtěl se vyrovnat svému kolegovi, který se, ač rovněž bezdomovec, vyučil elektrikářem a našel si dobře placenou a zajímavou práci.

Ondřej byl sice z domu na půli cesty vyloučen, mohl však využívat další služby azylového domu, například nízkoprahové denní centrum. Mezitím opět začal „hrát“ automaty,

provokoval další konflikty s dalším uživatelem služeb azylového domu, slovně je hrubě napadal a dokonce vyhrožoval zabitím. Z těchto důvodů jsme Ondřeje vyloučili ze všech služeb v azylového domu. Ondřejovy problémy se násobily. Ještě jako zaměstnaný si stačil vzít další půjčku ve výši padesáti tisíc korun. Tu dokázal utratit za zbytečnosti po kterých ale velmi toužil a které pokládal za standard, náležející k společenské vrstvě, mezi kterou se toužil v určitých fázích svého života dostat. Když mu došla hotovost, začal tyto věci levně prodávat a pokud se mu to nepodařilo, ničil je. Rozšlapal drahou kytaru, rozřezal značkovou sportovní brašnu i batoh. Nepracoval, nespolupracoval ani s úřadem práce a tak byl sankčně vyloučen. Začal krást v obchodech, několikrát ho oznámili policii. Stěží si dovedu představit, jaká muka musel Ondřej prožívat před tím, než se rozhodl uspokojit svou touhu po zviditelnění se tím, že telefonicky vyhrožoval různým institucím nastražením výbušni v jejich objektech. Zmíněné instituce postupovaly standartně: přerušily provoz, vyklidily prostory a zavolaly policii. Ta Ondřeje rychle identifikovala a zatkla. Byl jsem zatčení přítomen, nebyl to příjemný pocit. V současné době je Ondřej ve výkonu trestu. Jeho bratr Tomáš se mezitím toulal po republice. Nejdříve okrádal známé, kteří mu důvěřovali a poskytli mu svou pohostinnost, nakonec přepadl a olupoval seniory, kteří se jeho útokům nedokázali ubránit. I on skončil za mřížemi.

Ondřej s Tomášem neměli možnost řádně a přirozeně se socializovat ve své rodině. Opět se jednalo o klinickou rodinu s jedním rodičem, kde nebyly vytvořeny základní podmínky pro zdravý vývoj jejich příslušníků. Komunikace byla velmi chladná, omezená, děti trpěly nedostatkem potřebné péče, nejvíce však nedostatkem citu. Matka je jim nevěnovala, odsouvala je od sebe, citově je vydírala. V rodině se nevytvořily žádné významné přirozené koalice - děti většinou pobývaly ve výchovných ústavech, matka je odmítala a otcové se střídali tak rychle, že navázat jakýkoli kontakt bylo nad síly dětí. Ondřej byl v podstatě vyloučen ze vzdělání. Vinou patologického rodinného prostředí nebyl na školní docházku připraven. Do školy si nepřinesl to, co již od dětí očekává i první stupeň základní školy - určitý předpokládaný stupeň kulturního rozvoje. Dnes už nikdo neposoudí, zda Ondřejovo přeřazení do speciální školy zapříčinila úroveň jeho intelektuální připravenosti pro školu, anebo naprosto degradující, podnětově chudé, sociálně frustrující prostředí. U Ondřeje nepochybně hrála v pozdější době negativní roli v jeho chování a jednání i již zmíněná porucha osobnosti. Systém sociální péče s poruchami osobnosti tohoto typu nepočítá, nejsou indikací k žádným úlevám či kompenzacím a neřeší je ani psychiatři, obzvlášť v případech, že jde o bezdomovce.

Příčiny Ondřejovy marginalizace a sociálního vyloučení.

Podstata příčin Ondřejovy současné situace tkví podle mého názoru primárně v rodině. Citová deprivace, absence modelů, podle kterých by se formovala jeho osobnost, naprostý nedostatek péče, podnětově výrazně chudé prostředí, absence norem ve výchově, absence otce, citově chladná a pro roli rodiče nezralá matka, to vše tvořilo rámec, ve kterém Ondřej vyrůstal. Každé malé dítě touží po lásce a těsné blízkosti s osobami nejbližšími, tedy rodiči. Pokud rodiče toto dítě neustále odmítají a pokud touha dítěte po lásce a po kontaktu s nejbližším člověkem je opakovaně zrazovaná a zraňovaná dítě se postupně vybuduje v sobě jako obranný mechanismus strach z vlastních emocí, který s postupně mění v otupělost a citový chlad. To výrazně ovlivňuje sociální chování dítěte i v budoucím životě [99]. Chyběla i širší rodina, která by případně mohla převzít některé funkce původní rodiny. Vně tohoto rámce pak již byla pouze ulice a ústavní výchova. Ta pak tyto handicapů úspěšně rozvinula. Právě z těchto kořenů pak vyrůstaly Ondřejovy problémy v dalším životě - diskvalifikace při vstupu do školy, nízký stupeň dosaženého vzdělání, rozhodujícím způsobem ovlivněný sociálním prostředím, z kterého pocházel. Nikdo objektivně nezkoumal jeho předpoklady pro školní docházku. Nízká kvalifikace znamenala v budoucnosti marginalizaci na trhu práce; Krátce po příchodu na dům na půl cesty jsem podporoval Ondřeje v tom, aby vykonal rozdílové zkoušky mezi speciální a základní školou a poté absolvoval nějaký učební obor, po jehož absolventech je na trhu práce poptávka. Tato má představa ztroskotala na jeho nízkém stupni motivace ke studiu. Vzdělání nepřikládal Ondřej žádný význam, nepochopil, že dobrá kvalifikace znamená i mnohem lepší materiální podmínky i sociální postavení, než které zajišťuje kvalifikace nízká. Vzdělávací systém je podle Boudiera [100] nedílnou součástí jak sociální mobility, tak i sociální reprodukce. Sociální znevýhodnění, dané sociálním původem a prostředím, nízká kulturní úroveň rodiny, to vše předurčilo Ondřeje k tomu, že nemohl vyšší, kvalitní vzdělání získat. Základní škola nedokázala, či se spíše ani nesnažila, rozpoznat Ondřejovy dispozice ke studiu. Šlo se obvyklou cestou, vlastní českému výchovnému systému: sociálně znevýhodněné děti patří bez hlubšího posuzování do školy speciální. Rozhodlo se tak, jak je v této zemi dosud obvyklé: sociální znevýhodnění se zaměnilo za nepřipravenost ke školní docházce na „normální“ škole, za duševní retardaci, bránící základní školu absolvovat.

Sociální reprodukce

U Ondřeje nelze o sociální mobilitě uvažovat. Jeho otec se vyučil zedníkem u

Zemědělských staveb, řemeslem se však dlouho neživil. Nějaký čas pracoval v lese, potom na vrchní stavbě u ČSD, chvíli jako závozník - všechno nekvalifikované práce a činnosti. U Ondřeje nedošlo ke změně sociálního statusu, ani k vzestupu, ani k sestupu, lze tak u něho tedy právem hovořit spíše o sociální reprodukci, opakujícím se přetrváváním nerovností a jejich přenos z generace na generaci, včetně kopírování osudu svého otce.

Nejohroženějšími skupinami na trhu práce jsou vedle již zmíněných žen, absolventů škol bez praxe a s nevýhodnou strukturou vzdělání a kvalifikace lidé starší padesáti let, zdravotně znevýhodnění, lidé s nízkou kvalifikací a bezdomovci. Přístup na trh práce jim znemožňuje jejich sociální situace. Mezi bezdomovci skutečně existuje vysoká míra nezaměstnanosti, pravidelně se opakuje cyklus „bez domova - bez práce“ [101]. Mimoto je nikdo nezaměstná bez platných osobních dokladů. Dalším problémem je jejich zadluženost a povinnost dluhy platit. Pokud řádně pracují, zaměstnavatel je přihlásí k pojištění a tím většinou vyjdou najevo jejich značné dluhy. Všechny tyto atributy charakterizují i Ondřeje. Mezi Ondřejovy charakteristické vlastnosti, podílející se výrazně na jeho sociálním vyloučení patří i nízký stupeň vzdělání, nízká kvalifikace. V neposlední řadě je znevýhodněn svým trestním rejstříkem.. [102]. Zbývá mu tak zóna šedé ekonomiky, práce bez řádné pracovní smlouvy, což znamená ztrátu nároku na nemocenské dávky, dovolenou a později i na výplatu důchodu. Je samozřejmě pravdou, že pozice bezdomovců na pracovním trhu je z celkového pohledu společnosti okrajová, pro postižené jedince je však naopak klíčová

Typický pro Ondřeje byl přechod z malého rodného města, i když ne přímo, ale přes různé mezistupně do města velkého. I České Budějovice měly být na Ondřejově pouti jen mezistanicí, jeho cílem byla Praha. Pokud jsem mu položil otázku proč právě Praha, nedovedl odpovědět. Protože zůstal v Českých Budějovicích, nebyla Praha jeho cílem racionálně zvoleným, spíše to byl určitý symbol toho správného života. Je ale zřejmé, že velké město umožňuje snažší způsob obživy a nabízí více sociálních kontaktů. Pravděpodobně se u něho projevil hodnotící stereotyp, podle kterého je Praha rájem pro lidi bez domova.

Dalším Ondřejovým problémem bylo patologické hráčství. Vinou této závislosti se dostal do finanční tísně. Čím méně měl peněz, tím vášnivěji hrál. Jak již jsem zmínil, dokázal velmi rychle prohrát všechny peníze. Patologické hráčství jako sociálně patologický jev tak může být v Ondřejově případě jak příčinou, tak důsledkem jeho sociálního vyloučení, tato sociální patologie Ondřejovo vyloučení prohlubovala. Nedostatky ve výchově, kdy neměl možnost vybudovat si společensky akceptovaný hodnotový žebříček jsou prvotní příčinou

Ondřejových značných dluhů. Ondřej si bez rozmyslu ze snadno dostupných úvěrů pořizoval věci, které nepotřeboval, což ale nedokázal posoudit. Ondřej je proto v současné době ohrožený většinou rizik, která popisuje ve svých pracích Rodgers. [103]

Petr

Pan Petr přišel na azylový dům v září 2007. Předtím žil údajně půl roku na ulici. Charakteristické na něm už při prvním kontaktu byly skvělé komunikační schopnosti a bohatá slovní zásoba. Podle jeho výpovědi a dokladů jsem zjistil, že absolvoval vysokou školu a získal i vědeckou hodnost. Předpokládal jsem tedy, že jeho pobyt na azylovém domě bude jen krátkodobý a pomůže mu k tomu, aby rychle vyřešil to nejdůležitější, co musel aktuálně řešit: mít střechu nad hlavou, najít si práci a vrátit se zpátky do „normálního“ života. Zpracoval ve spolupráci se mnou plán svého osobního rozvoje, sám si definoval cíl, kterého by chtěl dosáhnout a popsal i dílčí kroky, které k dosažení cíle povedou. Oním definovaným cílem bylo pochopitelně co nejrychleji si najít zaměstnání, dalším nejbližším krokem pak bylo nalézt odpovídající bydlení. Předpokládal jsem, že to v Petrově případě nebude příliš složitý problém. Jeho kvalifikace, i když poměrně specifická, mu umožňovala ucházet se o řadu slušně placených pracovních pozic. Zprvu se mnou velmi dobře spolupracoval, v azylovém domě se choval slušně, ochotně plnil úkoly, vyplývající z domovního řádu zařízení. První problém nastal v okamžiku, kdy měl zaplatit poplatek za ubytovací služby. Práci si totiž nenašel a nezaevidoval se ani na úřadu práce. Byl mimo sociální síť a proto zcela bez prostředků. Tvrdil, že nepotřebuje podporu, chtěl se uživit sám, prací, kterou si však nehledal. Ukázalo se, že je závislý na alkoholu

Petr pochází ze Slovenska, z Žitného ostrova, z bohaté vesnice poblíž Šamorína. Manželství jeho rodičů bylo smíšené, otec byl Čech, matka Slovenka maďarské národnosti. Rodina byla trilingvinní, Petr dnes mluví česky naprosto bez přízvuku, plynně přechází do slovenštiny a problémy mu nedělá ani maďarština. Petrův dědeček přišel za první republiky na Slovensko z Moravy jako učitel. Po okupaci Čech a vyhlášení Slovenského státu musela rodina ze Slovenska odejít na Moravu, odkud pocházel rod Petrových prarodičů. Po válce se rodina na Slovensko vrátila. Jeho otec byl úředníkem na dráze, pracoval v Dunajské Středě, maminka byla rovněž úřednice. Má jednoho mladšího bratra. Po základní škole vystudoval Petr slovenské gymnázium v Dunajské Středě a na přání otce odešel na vysokou školu do Čech, do Prahy. Rozhodl se studovat na Vysoké škole chemicko - technologické v Praze jadernou chemii. Školu úspěšně absolvoval a začal na ní působit jako odborný asistent. Současně se věnoval vědecké práci. V Praze Petr poznal i svou budoucí manželku, Češku, která studovala na stejné škole jako on.

Protože v Praze nemohli sehnat byt, odešli po čase oba manželé pracovat do elektrárny v Jaslovských Bohunicích. Brzy od elektrárny dostali i byt v Trnavě. Na Slovensku byli údajně velmi spokojení, našli si přátele, narodily se jim dvě děti, udržovali těsné kontakty s Petrovou původní rodinou. Později měl však Petr nějaké problémy na pracovišti, které vyřešil tak, že přijal pracovní nabídku z právě dokončované jaderné elektrárny Temelín a tak rodina odešla do Čech. Současně se jim podařilo získat byt v Českých Budějovicích. Někdy okolo roku 2000, při reorganizaci firmy, z Temelína odešel. Podařilo se mu najít zaměstnání na jednom pracovišti Akademie věd České republiky v Českých Budějovicích. Dlouho si je však neudržel. Právě v této době se začaly výrazněji projevovat jeho problémy s alkoholem. Ne ještě zdravotní, ale sociální. V práci nestačil plnit své úkoly na projektu, vzniklé potíže řešil stupňováním pití. Narůstaly problémy v manželství a rodině, doma téměř nepobýval, přespával u přátel. Zaměstnavatel s ním po ukončení výzkumného projektu rozvázal pracovní poměr. Někjaký čas ho živila manželka, Petr však trávil doma stále méně času, stále více pil a tak rozvod, který iniciovala jeho žena, byl jen přirozeným vyústěním jeho způsobu života. Spolu s alkoholem byl rozvod dalším starovacím prvkem k budoucímu bezdomovectví. Po rozvodu žil Petr ještě nějaký čas v bytě s bývalou ženou, byl však bez zaměstnání a bez prostředků. Nakonec ho soud zbavil užívacího práva k bytu a Petr se ocitl na ulici. Jeho posledním řádným zaměstnáním byla práce pro firmu, která se zabývala likvidací ekologických zátěží v bývalé úpravně uranové rudy. Na nějaký čas měl vyřešenou i otázku bydlení, firma ho ubytovala na pracovišti v maringotce. O tomto zaměstnání se mnou Petr

příliš nemluvil. Ani důvod odchodu z tohoto místa mi nesdělil zcela přesně. Jen se zmínil o tom, že to byla těžká a špatně placená práce, neodpovídající jeho kvalifikaci. Od té doby byl Petr střídavě v evidenci úřadu práce a střídavě sankčně vylučován, protože se nedostavoval na plánované schůzky.

Některé údaje o Petrově životě jsem získal rozhovorem s jeho bývalou manželkou a také s jeho bratrem. Pan N., který žije na Slovensku, přijel do Českých Budějovic vyřídit s bratrem pozůstalost po jednom z rodičů. Hledal ho velmi dlouho, protože Petr už s původní rodinou nežil a z bývalých společných známých o něm rovněž nikdo nevěděl. Pomohly mu ale kontakty na azylový dům. Podle slov pana N. vyrůstali oba bratři v harmonické rodině, rodiče žili v souladu, nehádali se, ve svém volném čase pracovali na malém hospodářství, které jim patřilo a kluci se tam rádi zdržovali s nimi. Synům se rodiče věnovali, dbali na jejich školní výsledky, podporovali je i ve sportu. Oba hráli fotbal za místní oddíl, podnikali rybářské výpravy na tůň a slepá ramena Dunaje, živě se zajímali o přírodu, občas vedli spolu se Slováky války proti maďarským klukům, se kterými pak v neděli jako rodní bratři hájili barvy svého fotbalového klubu a čest své vesnice.. S láskou vzpomínal i na „maďarskou“ babičku, která skvěle vařila a měla příbuzné i ve Vídni a Temešváru. Pan N. vzpomínal, jak v dětství s babičkou a rodiči jezdili do Rumunska a byli i v Rakousku. S Petrem si prý velmi rozuměli, vytvořili nerozlučnou a nerozbitnou dvojici, v určitém životním období jeden bez druhého neudělali krok. Jejich kontakty se oslabilý během Petrova studia, pořád to však byly vztahy korektní, přátelské. Když po studiích a pedagogickém působení v Praze odešel pracovat na Slovensko, jejich vztah se vrátil do starých kolejí. Stav se změnil po Petrově odchodu do jižních Čech. To už byl jeho bratr přesvědčen o tom, že hlavní příčinou Petrových pracovních potíží v Bohunicích byl alkohol. V této souvislosti pan N. popsal postupnou degradaci Petrovy osobnosti a jeho sestupnou sociální mobilitu, včetně ztráty společenského statusu. Nejdříve se Petrovy problémy s pitím projevovaly v době, kdy pracoval v Bohunicích. Později se od jeho manželky dozvídal, že bratr má v zaměstnání potíže. Petr se brzy dostal do finančních potíží a dál se stupňovaly problémy v rodině, které vyvrcholily rozvodem a ztrátou bydlení. To Petr kompenzoval většími dávkami alkoholu. Pan N. uvedl, že se Petr obracel s žádostí o finanční výpomoc i na něho. Peníze údajně vždy potřeboval na důležité věci, na řešení problémů, které jsou neodkladné a jejichž příčinu nezavinil.

Pokud připustíme, že Petr je z hlediska společnosti normální a způsobilý k právním úkonům, má jeho sociální vyloučení, na rozdíl od ostatních, jejichž osudy jsou popsány v této práci,

kořeny v alkoholismu..Startovacím mechanismem bezdomovectví v jeho případě nebyla nefunkční rodina,týrání v dětství či nucený pobyt ve výchovných zařízeních, ale alkohol. Může to být, samozřejmě, povrchní hodnocení, avšak v možnostech této práce není definovat příčiny, proč se Petr stal na alkoholu závislý. Podle všech dostupných informací vyrůstal v harmonické rodině, která mu , na rozdíl od popsaných případů, poskytovala dobré podmínky k socializaci. Rodiče se vzájemně respektovali, s úctou se chovali i ke svým dětem a i k ostatním příslušníkům širší rodiny, prostředí bylo podnětné, stimulující rozvoj dětí. Rodiče se zajímali o školní výsledky dětí, byli jim příkladem i svým vztahem k práci a dalším, společensky uznávaným hodnotám. Ve volném čase hodně četli a k lásce ke knihám vedli i své děti. Dobře fungovaly koalice mezi sourozenci i mezi Petrem a rodiči, vynikající vztahy měl i s babičkou. Petr sám vidí příčiny své situace především v nepříznivém osudu, který ho připravil o zaměstnání jak v akademii věd, tak i v jaderné elektrárně v Temelíně. Je přesvědčený o tom, že neměl odcházet z Bohunic. I to nyní vidí jako nepříznivý zásah vyšší moci.

Je jisté, že v současné době již ztratil se svým oborem kontakt, na špičkové úrovni by se v něm nedokázal ani přibližně orientovat. Nějaký čas si nalhával, že pro něho v Českých Budějovicích nebylo vhodné místo, následně připustil i možnost, že o něho nikdo neměl zájem proto, že je starý. Když ztratil zaměstnání na akademii věd, snažil se prý ještě udržovat styky s bývalými kolegy, pravidelně navštěvoval i knihovnu. Postupně však rezignoval, mimo zaměstnání pochopitelně nebyl schopný kontakt se svým oborem udržet. Z Českých Budějovic údajně odejít nemůže, musí prý ještě dořešit nějaké záležitosti okolo bytu, ve kterém žil a o který rozhodnutím soudu přišel. Petr je pevně přesvědčený o tom, že „nemůže vzít jakoukoli práci.“ I ve velmi svízelné osobní situaci se „obyčejné“ práci vyhýbá, sobě i mně zdůvodňoval své počínání tím, že prací mimo obor by stále více ztrácel kvalifikaci. Ve svém pití problém nevidí, má je pod kontrolou. Nesvěřil se mi s tím, co ho vlastně vedlo k tomu, že začal pít. Kladný vztah k alkoholu ostatně nevidí jako problém. Je přesvědčený o tom, že vše bezpečně zvládá. Neuvažuje o protialkoholním léčení. Pohybuje se v kruhu lidí, využívajících služeb azylového domu. Ztrácí motivaci cokoli měnit, postupně se dostává na úroveň těch, kteří ho pravděpodobně nemohou intelektuálně uspokojovat. S úřadem práce nespolupracuje, v době zpracovávání této studie byl opět sankčně vyloučený z evidence, což v jeho případě znamená život bez prostředků a na ulici. Aby přežil, žebrá, vybírá jídlo z odpadových nádob a krade potraviny v obchodech. Dluhy, které není Petr v současné době schopný splácet, jsou již jen vyvrcholením jeho potíží. Potíží, kterých se sám

bez pomoci již nedokáže zbavit, ale které pouze on musí pojmenovat a tak učinit první, nejdůležitější krok k případnému začlenění do většinové společnosti.

I Petra se v současné době týkají všechny dimenze sociálního vyloučení. Ekonomické vyloučení, představované dlouhodobou nezaměstnaností ho vrhá do chudoby, které ho následně vylučuje ze společensky obvyklého standardu životních příležitostí [104]. Tato dimenze vyloučení zamezuje Petrovi přístup k ekonomickým, kulturním a sociálním systémům, které podmiňují integraci do většinové společnosti.[105]. Významná je i dimenze vyloučení z bezpečí, nejvýraznějším jejím projevem nejisté bydlení, nedostatečné stravování, ohrožení sociálně patologickými jevy a problematickým přístupem k lékařské péči. Petr je vyloučený i z rodinného života, ztratil vazby se svými dětmi. V neposlední řadě, přes své kvalitní vzdělání, je vyloučený ze vzestupné sociální mobility.

V. Závěr

Cílem práce bylo popsat, analyzovat a interpretovat několik případů bezdomovectví v Českých Budějovicích a porovnat je se současným sociologickým poznáním problematiky sociálních skupin, struktury společnosti, sociální mobility, třídní reprodukce, sociální kontroly, marginalizace a sociálního vyloučení. Hlavním výstupem práce pak bylo vzájemné srovnání popsaných případů, jejich analýza a interpretace popsaných případů na stav bezdomovectví v Českých Budějovicích.

Pro posuzování, srovnávání a interpretaci jsem použil následující zdroje:

- 1. dimenze sociálního vyloučení podle Rodgerse**
- 2. faktory, vedoucí k bezdomovectví podle Fitzpatrikové. [106], mezi které patří:**

- a) charakteristiky bezdomovectví (demografický profil bezdomovců)
- b) rizikové faktory bezdomovectví (okolnosti a skutečnosti, které ohrožené lidi srážejí k bezdomovectví)
- c) spouštěcí mechanismy bezdomovectví (specifické události, tvořící bezprostřední příčiny bezdomovectví).

[107]

Dimenze sociálního vyloučení

Při srovnávání výsledků výzkumu, provedeného v praktické části bakalářské práce s teoretickými poznatky, uvedenými v literatuře lze konstatovat, že klíčovými pro mne byla dvě kritéria: jednak dnes již klasické Rodgersovy dimenze sociálního vyloučení v Sirovátkově interpretaci, jednak faktory, přispívající k bezdomovectví podle S.Fitzpatrikové. Práce tak porovnává jednotlivá data, zjištěná výzkumem s výše uvedenými autory.

- dimenze ekonomického vyloučení je charakterizovaná dlouhodobou nebo opakovanou nezaměstnaností, nízkým příjmem či příjmovou chudobou, které jsou zdrojem chudoby a znamenají vyloučení ze společensky obvyklého standardu a životních příležitostí příslušného jednotlivým vrstvám. V užším smyslu pak tato dimenze sociálního vyloučení brání sdílet určité sociální statusy a výrazně ztěžují i sociální integraci. Nikdo z respondentů neměl uzavřený řádný pracovní poměr, nikdo z nich nepracoval ani příležitostně, bez pracovní smlouvy. Důvodů je několik: počínaje nízkou kvalifikací a tím i malou hodnotou na trhu práce, přes nejisté bydlení, zatížení sociálně patologickými jevy až po značné dluhy u různých institucí, které by se řádným pracovním poměrem zlegalizovaly a přivedly takto zaměstnaného do naprosto bezvýchodné situace, kdy by mu život ztrpčovaly v podstatě nesplnitelné dluhy. I z tohoto důvodu vyhledávali respondenti výzkumu nejvyšší příležitostné zaměstnání, čímž ovšem narůstaly jejich problémy. Avšak i příležitostná zaměstnání přinášela respondentům problémy: zaměstnavatelé je zneužívali a často jim za práci nedávají žádnou odměnu. V současné době je situace respondentů těžko řešitelná: k osobním handicapům přistupuje i nízká poptávka pracovního trhu po nekvalifikované pracovní síle.
- dimenze politického vyloučení, spočívá v upírání občanských, politických i základních lidských práv, což v konečné fázi může znamenat vyloučení z vlivu na okolí, skupinu a

i vlastní osud. Mezi většinou společností panuje zažitý názor, že sociálně vyloučení si „mohou za svůj osud sami“, že se pro život bezdomovce rozhodli dobrovolně. Skutečnost je jiná - bezdomovci mají rozhodovací prostor velmi omezený. Nikdo z mých respondentů neměl v pořádku osobní doklady, všichni byli mimo sociální síť a nebylo v jejich silách se do ní zařadit. Občanský průkaz lze získat pouze v místě trvalého bydliště a je k tomu zapotřebí rodný list. Všechny operace, vedoucí k získání dokladů, stojí peníze za správní poplatky, fotografie, dopravu do místa trvalého bydliště či případnou telefonní či písemnou komunikaci. Opět se tak bezdomovci pohybují v bludném kruhu: pokud se už rozhodnou pracovat, nemají potřebné doklady k uzavření pracovní smlouvy. Aby si je mohli opatřit, potřebují peníze. Aby si je opatřili, potřebují práci. Mezi základní lidská práva patří právo na důstojné bydlení. Toto právo je bezdomovcům samozřejmě rovněž odpíráno. Společnost situaci není schopna řešit, azylová zařízení poskytují pomoc kvalitativně velmi omezenou a pouze na přechodnou dobu. [108]

- dimenze kulturního vyloučení, spočívá v odepření práva jedince či skupiny participovat na kultuře společnosti a sdílet její kulturní kapitál. Mí respondenti jsou z kulturního života vyloučení a priori. Nikdo z nich neuvažoval o tom, že by se jakýmkoli způsobem chtěl či mohl podílet na kulturních statcích. S výjimkou Petra nikdo z nich nečetl, nikdo z nich se nezajímal o společenské dění, většinou se pohybují se v bludném kruhu subkultury bezdomovců, přičemž tento kruh nejsou schopni opustit; komunikují pouze mezi sebou, často se jedná o souběžně probíhající monology, jejichž informativní hodnota je nízká. Tato komunikace může ale sloužit k utváření určitých vztahů mezi komunikujícími.
- dimenze vyloučení z bezpečí spočívá v mnohem větší míře rizik, kterým jsou vyloučená skupina či jedinec vystaveni vinou svého způsobu života. Jedná se především o nejisté bydlení, nedostatečné stravování, absenci pravidelné lékařské péče, jsou velmi ohroženi společenskými patologickými jevy. Rizikem z širšího úhlu pohledu je pak trvalý pobyt vyloučených v nepříznivých životních podmínkách a v nepříznivém životním prostředí. Mí respondenti, pokud byli sankčně vyloučeni z azylového domu což se stávalo se velmi často a pravidelně, přespávali v teplovodních kanálech, v přechodně opuštěných zahradních domcích, v odstavených železničních vagonch či pod mosty a to za jakéhokoli počasí, i za velkých mrazů. Všude tam se jednalo o přebývání na hraně osobního bezpečí, příklad jednoho z respondentů , kterého těžce zranili mladí radikálové

není vyjímečný. .

- dimenze vyloučení ze vzestupné sociální mobility spočívá v tom, že jedinci a skupiny nemohou realizovat svá práva, získávají status marginalizovaných či sociálně vyloučených, přičemž jsou zcela odtrženi od obvyklých zdrojů, především vzdělání, které je nepominutelnou podmínkou vertikální vzestupné mobility. Typickým příkladem je osud Ondřeje, který absolvoval zvláštní školu a dvouleté učiliště. Skončil tak ve slepé uličce, ze které není žádné východisko ke zvýšení kvalifikace.
- dimenze vyloučení z rodinného a komunitního života, spočívající v rozbití manželství, rodin, znamenající sociální izolaci, vedoucí například až k bezdomovectví. Všichni respondenti (s výjimkou jediné ženy ve vzorku) byli svobodní či rozvedení bez vyhlídky na partnerský vztah či rodinný život. U všech je to podmíněné vyloučením z bydlení a zaměstnání, ke kterému vede i jedna z forem společenské kontroly, kdy dobře situované společenské vrstvy mají vliv na rozhodování o územních plánech měst. Výsledkem tohoto rozhodování bývá často výstavba satelitních suburbanistických celků, kde nejsou sociální byty a kam je přístup marginalizovaných vyloučen. Těm pak v lepším případě zbývá přežívání ve „vybydlených“ lokalitách. Většina respondentů prošla takovým bydlením, než skončila na ulici bez střechy nad hlavou a bez domova.

Rizikové faktory, přispívající k bezdomovectví

Při zkoumání toho, co přispívá k bezdomovství a kdo je bezdomovstvím více ohrožen Fitzpatricková ve své práci rozděluje příčiny bezdomovectví do tří částí: [109]

a) charakteristiky (demografický profil bezdomovců)

b) rizikové faktory (okolnosti a skutečnosti, které ohrožené lidi vedou k bezdomovectví)

c) spouštěcí mechanismy (specifické události, tvořící bezprostřední příčiny bezdomovectví).

ad a)

Typ domácnosti, kdy osaměle žijící mají 4x větší šanci stát se bezdomovci než lidé, žijící v páru. Respondenty jsem hodnotil již ve vrcholné fázi sociálního vyloučení, setkal jsem se s nimi na ulici jako s bezdomovci. Až na jednu výjimku byli osamělí, všichni pak byli bez jakýchkoli vazeb na původní rodinu. Další charakteristikou je věk, kdy zvyšuje se počet mladých bezdomovců. Mezi mými respondenty byli dva ve věku do 26 let, kteří přes určitou

snahu zejména neziskových organizací, působících v sociální sféře skončili na ulici, mnohdy v drogových klanech. Současně vzhledem k stárnutí populace se zvyšuje i počet bezdomovců v předdůchodovém a důchodovém věku. Jejich situace je o to obtížnější, že řada z nich nemá nárok na výplatu starobního důchodu, anebo mají důchody tak nízké, že nedosáhnou na pobyt v zařízení pro seniory. Autor této práce se během své praxe setkal se seniory, kteří živořili na ulici. Počet žen - bezdomovkyň se těžko stanovuje. Většina bezdomovkyň řeší absenci vlastního bydlení tím, že žijí s nějakým mužem, který jí poskytuje bydlení. Jedná se přesto o bezdomovkyně, protože nemají domov, mají rozbité rodinné vazby a naplňují tak všechna kritéria určitého typu definice bezdomovectví. Místo bydliště v České republice hraje roli v tom smyslu, že mnohem více jsou sociálním vyloučením ohroženi ti, kteří přišli o zaměstnání v důsledku restrukturalizace ekonomiky a silného útlumu průmyslové a zemědělské výroby s vysokým podílem nekvalifikované práce v určitých regionech. Bezdomovci z těchto regionů odcházejí ve větším počtu do velkých měst, kde předpokládají lepší podmínky k životu. Všichni respondenti přišli do Českých Budějovic z měst malých, kde v určitém období nebyly téměř žádné pracovní příležitosti

ad b) podle Fitzpatrikové [110] existuje řada rizikových faktorů, spjatých s bezdomovectvím:

sexuální, psychické, duchovní a sociální zneužívání v dětství a dospívání se týkala většiny respondentů - chladná, málo podnětná rodinná výchova, ústavní výchova, citová deprivace, rodina s jedním rodičem, alkoholismus, týrání - s tím vším se podstatná část respondentů v průběhu svého života setkala.

rodinné spory a rozvraty - podílely se u většiny respondentů na jejich diskvalifikaci v budoucím životě

delikventní chování a/nebo zkušenost s vězením či výchovným ústavem pro mladistvé se stalo osudným pro čtyři respondenty. Lze najít přímou souvislost mezi příčinami zde uvedenými a bezdomovectvím.

nedostatek sociálních podpůrných sítí či jejich malá funkčnost - klíčovým problémem je v tomto případě určit, kdo a v jaké míře podpůrnou sociální síť potřebuje. Autor této práce pokládá za klíčové pro začleňování řádné zaměstnání respondentů. Řada bezdomovců vinou svých zátěží nebudou nikdy schopni řádně pracovat. V tomto případě pokládám za správné vytvořit i jim důstojné podmínky k životu, respektující především jejich osobnosti.

Významnou roli by v této kapitole měla hrát veřejná správa. U bezdomovců, schopných resocializace velmi často jejich snaha začlenit se ztroskotává na nemožnosti získat přiměřené bydlení. Výstavba sociálních bytů by mohla situaci pozitivně řešit.

dluhy, exekuce - nájemné, pojištění, spotřebitelské úvěry jsou těžkým břemenem, které s sebou většina respondentů nese. I to je jednou z příčin, proč se vyhýbají řádnému zaměstnání: ze mzdy by jim po exekuci zůstalo jen životní minimum, na které mají zatím nárok, i když nepracují. Osobní bankrot, který by byl jistým řešením, je institutem natolik administrativně náročným, že u bezdomovců nepřichází v úvahu.

zneužívání návykových látek a patologické činnosti byly příčinou bezdomovectví i u sledovaných respondentů: alkoholismus, další návykové látky, patologické hráčství, to vše se u nich vyskytovalo ve značné míře.

nedokončené vzdělání, nízká kvalifikace se u respondentů výzkumu podílí na jejich současném osudu podstatnou měrou. Vyjímkou je Petr, který dosáhl vědecké hodnosti. V současné době nemůže vinou dalších patologií využít, takže je v podstatě bez kvalifikace. V současné době nemají respondenti trhu práce co nabídnout.

problémy s duševním zdravím lze diagnostikovat u všech respondentů (viz výše)

ad c) lze mezi ně zařadit především ztrátu zaměstnání, ztrátu bydlení vlivem rozpadu rodiny nebo neschopností platit nájem a služby, spojené s bydlením, dluhy, řešené dalšími půjčkami, rozpad rodiny, dlouhodobé onemocnění, pobyt ve vězení, ústavní výchovu v dětství, patologickou závislost na návykových látkách a činnostech, poruchy osobnosti.

Tyto mechanismy se projevily v různé míře u všech respondentů. U Jindřicha hrály dominantní roli rozpad manželství, nízká kvalifikace, zneužívání návykových látek, pobyt ve vězení a dlouhodobé onemocnění, Ondřej je diskvalifikován především nízkým stupněm vzdělání, pobytem ve vězení, ústavní výchovou v dětství, poruchou osobnosti a značnými dluhy. Petrovy potíže plynou z jeho závislosti na alkoholu, která vyvolala sekundární spouštěcí mechanismy: rozpad rodiny, ztrátu zaměstnání, ztrátu bydlení a dluhy. David se stal obětí neschopnosti opatřit si bydlení, značných dluhů a neschopnosti najít si vhodné zaměstnání. Příčinu těchto problémů lze najít v jeho dětství a dospívání. U Marty se příčiny jejího vyloučení nacházejí v dětství, v rodinném prostředí. Problémy se prohloubily nedokončeným vzděláním, nízkou úrovní kvalifikace, upevňovaly se rozpadem jejích partnerských vztahů a vrcholily ztrátou bydlení a životem na ulici.

Při porovnávání a interpretaci výsledků výzkumu, provedeného na vybraném vzorku bezdomovců v Českých Budějovicích s odbornou literaturou lze konstatovat, že příčiny, popsané v literatuře, nekolidují s údaji, získanými výzkumem. Sociální vyloučení a jeho extrémní forma bezdomovectví má mnoho dimenzí, příčin, charakteristik a rizikových faktorů, jednek společenských, jednak osobnostních, i když u nich je sporné určit, nakolik je skutečně dispozice ke způsobu života, vedoucího k bezdomovectví ryze dědičná a nakolik ovlivněná prostředím. Podle některých zdrojů [111] spíše než jedinec selhávají v případě sociálního vyloučení pilíře, na nichž je postavená demokratická společnost. Přestává fungovat trh práce, v důsledku toho se prohlubuje syndrom dlouhodobé a opakované nezaměstnanosti, který plodí chudobu, která zase sráží člověka na okraj společnosti a znemožňuje mu vertikální mobilitu, vylučuje ho z participace na politických, kulturních a sociálních statcích. V krizi je rodina, která trpí i dlouhodobou nezaměstnaností svých příslušníků. Je narušená sociální integrace, stratifikovaná společnost používá jako nástroj sociální kontroly různé politiky, například i územní plánování, kdy bohaté vrstvy nedovolí žít ve svých suburbech nikomu mimo svou vrstvu. V krizi je sociální stát.

Všichni respondenti byli marginalizováni a sociálně vyloučení v důsledku své chudoby, která byla důsledkem toho že nepracovali. Příčiny vyloučení z trhu práce jsou známé a opakující se u všech respondentů: nízká kvalifikace včetně absence pracovních návyků, nejisté bydlení, závislost na návykových látkách a patologických činnostech. Sociální vyloučení podmiňuje i postavení respondentů ve společnosti. Jejich společenský status je mimořádně nízký. Nízká kvalifikace je u tří z pěti respondentů zapříčiněná nízkou úrovní vzdělání. V tomto případě selhala u Jindřicha a Marty rodina, u Ondřeje rodina i společnost. Petr dosáhl sice vysokého stupně formálního vzdělání, avšak kvalifikaci ztratil vinou svého způsobu života, především své závislosti na alkoholu, který přinesl i další dimenze vyloučení: vyloučení z rodinného, kulturního a politického života. Bezdomovectví je pak finálním a extrémním projevem všech popsaných ohrožení a rizik.

Na azylovém domě v Českých Budějovicích selhával i systém, který měl situaci bezdomovců řešit. Mnohdy nebylo toto selhávání způsobeno pouze nedostatkem finančních a materiálních prostředků, ale spíše nevhodnou aplikací platných norem. Jak se vyjádřil například Jindřich, přístup sociálních pracovníků azylového domu byl manipulativní, direktivní, postavený výhradně na příkazech a omezeních, který nerespektoval osobnost lidí, využívajících sociálních služeb a nijak je nemotivoval ke změně jejich stavu.

Osudy českobudějovických bezdomovců, jejichž příběhy jsem popsal ve své práci, se nijak neliší od řady osudů celé řady dalších bezdomovců. Jak již bylo v této práci uvedeno, bezdomovectví není ani v Českých Budějovicích jevem masovým. Je však jevem, který nepatří do dvacátého prvního století. Práce se snažila poukázat na to, jak složitým jevem je bezdomovectví, jak mnohofaktorové jsou jeho příčiny a kde lze nézt jeho kořeny. Proto i přístup k řešení by měl být stejně mnohostranný, s využitím poznatků z více oborů. Při řešení problematiky bezdomovectví ve městě tak nelze spoléhat pouze na neziskové organizace. Zájem na řešení bezdomovectví by mělo mít především město. Za první kroky v tomto procesu lze pokládat zmapování situace bezdomovců ve městě, její vyhodnocení a zapracování bezdomovectví do komunitního plánu sociálního rozvoje města. Práce by mohla zajímat pracovníky příslušných odborů veřejné správy, stejně jako pracovníky neziskových organizací, zabývajících se problematikou marginalizovaných a sociálně vyloučených. dále příslušníky státní a obecní policie, případně část zdravotníků, která přichází s bezdomovci bezprostředně do styku.

Použité zdroje

- [1] srovnej: Hradecký, I, Hradecká, V.: Bezdomovství, extrémní vyloučení, Naděje, Praha, 1996, ISBN 8090-2292-0-4
- [2] Sirovátka, T.: Menšiny a marginalizované skupiny v České republice, Masarykova univerzita Brno, 2002, ISBN 80-210-2791-6, str. 26
- [3] Moller 1999, in: Sirovátka, T.:Marginalizace na pracovním trhu, Masarykova univerzita Brno, 1997, ISBN 80-210-1716-
- [4] Sirovátka, T.: Menšiny a marginalizované skupiny v České republice, Masarykova univerzita Brno, 2002, ISBN 80-210-2791-6str. 26
- [5] Dahrendorf, R., Moderný sociálny konflikt, Bratislava 1991, ISBN 80-7115-024-X

- [6] Sirovátka, T.: Marginalizace na pracovním trhu, Masarykova univerzita Brno 1997,
ISBN 80-210-1716
- [7] Dahrendorf, R.: Moderny sociálny konflikt, Bratislava , 1991, ISBN 80-7115-024-
- [8] Berger, S, Peter, L.:Pozvání do sociologie, Správa sociálního zařízení FMO,
Praha 1991, ISBN 80-854-69-08-01, str. 63
- [9] Srovnej: Berger, S, Peter, L.: Pozvání do sociologie, Správa sociálního zařízení FMO,
Praha 1991, ISBN 80-854-69-08-0
- [10] Berger, S., Peter, L.: Pozvání do sociologie, Správa sociálního zařízení FMO,Praha,
1991, ISBN 80-854-69-08-01
- [11] Srovnej: Berger, S., Peter, L.: Pozvání do sociologie, Správa sociálního zařízení
FMO, Praha 1991, ISBN 80-854-69-08-01 str. 72
- [12] Zdroj: ředitelka základní školy Máj II, České Budějovice
- [13] Sýkora, L.: Suburbanizace a její společenské důsledky, Sociologický časopis, ISSN
0038-0288, str. 229, 2/003
- [14] Mareš. P.: Sociologie nerovnosti a chudoby, Sociologické nakladatelství, Praha , ,
ISBN 80-85850-61-3, str. 24
- [15] Mareš, P.: Sociologie nerovnosti a chudoby, Sociologické nakladatelství, Praha
1999, ISBN 80-85850-61-3
- [16] Beck 1992 in: Mareš, P.: Sociologie nerovnosti a chudoby, Sociologické nakladatelství,
Praha,1999, 1. vydání, ISBN 80-85850-61-3
- [17] Beck 1992 in: Mareš, P.: Sociologie nerovnosti a chudoby, Sociologické nakladatelství,
Praha,1999, ISBN 80-85850-61-3
- [18] Keller, J.: Dějiny klasické sociologie, SLON 2005, ISBN 80-86429-52-0

- [19] Keller, J.: Dějiny klasické sociologie, SLON 2005, ISBN 80-86429-52-0
- [20] Novotná, E.: Základy sociologie, Grada, Praha, 2008, ISBN 978-80-247-2396-9
- [21] Novotná, E.: Základy sociologie, Grada, Praha, 2008, ISBN 978-80-247-2396-
- [22] Novotná, E.: Základy sociologie, Grada, Praha, 2008, 1. vydání
ISBN 978-80-247-2396-
- [23] Jandourek, J.: Úvod do sociologie, Praha, Portál 2003, ISBN
80-7178-749-3
- [24] Jandourek, J.: Úvod do sociologie, Praha, Portál 2003 ISBN 80-7178-749-3
- [25] Keller, J.: in Jandourek, J., Základy sociologie, Portál, Praha, str.96 ISBN
80-7178-749-3
- [26] Katrňák, T.: Třídní analýza a sociální mobilita, ČDK Brno, 2005, 1. vydání,
ISBN 80-7325-067-5, str. 18
- [27] Novotná, E.: Základy sociologie Praha, Grada 2008, ISBN 978-80-247-2396-
- [28] Berger, S.: in: Jandourek, J.: Úvod do sociologie, Praha, Portál 2003, ISBN 80-7178-749-
- [29] Katrňák, T., Třídní analýza a sociální mobilita, ČDK Brno, 2005, 1. vydání, ISBN
80-7325-067-5, str. 10
- [30] Katrňák, T.: Třídní analýza a sociální mobilita, ČDK Brno, 2005, 1. vydání, ISBN
80-7325-067-5
- [31] Srovnej: Katrňák, T.: Třídní analýza a sociální mobilita, ČDK Brno, 2005, 1. vydání
ISBN 80-7325-067-5, str. 17
- [32] Berger, P.: in: Katrňák, T.: Třídní analýza a sociální mobilita, ČDK Brno, 2005,
1. vydání, ISBN 80-7325-067-5

- [33] Katrňák, T.: Třídňí analýza a sociální mobilita, ČDK Brno, 2005, 1. vydání
ISBN 80-7325-067-5
- [34] Katrňák, T.: Třídňí analýza a sociální mobilita, ČDK Brno, 2005, 1. vydání
ISBN 80-7325-067-5
- [35] Sirovátka, T.: Marginalizace na pracovním trhu, Masarykova univerzita Brno
ISBN 80-210-1716-3, 1997, str. 6
- [36] Mareš, P., Sirovátka, T.: Sociální vyloučení a sociální začlenění, Sociologický časopis
2/2008, ISSN 0038-0288, str. 272
- [37] Sirovátka, T.: Menšiny a marginalizované skupiny v České republice, Brno, 2002
ISBN 80-210-2791-6, str. 1
- [38] Bergham, P., 1997 in Sirovátka, T.: Menšiny a marginalizované skupiny v České republice, Brno, 2002, ISBN 80-210-2791-
- [39] Kolektiv autorů: Mechanismy sociální soudržnosti, stratifikace a role sociálního státu, MPSV 2004, ISBN 80-86552-85-8
- [40] Keller, J.: Co zbude, až tu růst nebude, Právo, 10.12.2009, ISSN 1211-211
- [41] Keller, J.: Co zbude, až tu růst nebude, Právo, 10.12.2009, ISSN 1211-211
- [42] Byrne, J., in Sirovátka, T.: Menšiny a marginalizované skupiny v České republice
Brno 2002, ISBN 80-86552-85-6
- [43] Rodgers 1995 in Sirovátka, T.: Menšiny a marginalizované skupiny v České republice,

Brno 2002, ISBN 80-210-2791-6

[44] Sirovátka, T.: Menšiny a marginalizované skupiny v České republice, Brno 2002,
ISBN 80-210-2791-6

[45] Rodgers 1995 in Sirovátka, T.:Menšiny a marginalizované skupiny v České republice,
Brno 2002, ISBN 80-210-2791-6

[46] srovnej: Walker,1997 in: Sirovátka, T., Menšiny a marginalizované skupiny v České
republice, Brno 2002, ISBN 80-210-2791-6

[47] Sirovátka, T.: Menšiny a marginalizované skupiny v České republice, Brno 2002,
ISBN 80-210-2791-6

[48] Mareš, P.: Sociologie nerovnosti a chudoby, Praha 1999, ISBN 80-85850-61-3

[49] Mareš, P.: Sociologie nerovnosti a chudoby, Praha 1999, ISBN 80-85850-61-3

[50] Beck, 1994, in Mareš, P.: Sociologie nerovnosti a chudoby, Praha 1999

ISBN 80-85850-61-3

[51] Sirovátka, T.: Menšiny a marginalizované skupiny v České republice, Brno 2002,
ISBN 80-210-2791-

[52] Young, 1999 in Sirovátka, T.:Menšiny a marginalizované skupiny
v České republice, Brno 2002, ISBN 80-210-2791-6

[53] Sirovátka, T.: Menšiny a marginalizované skupiny v České republice,
Brno 2002, ISBN 80-210-2791-6

[54] Young, 1999 in Sirovátka, T.:Menšiny a marginalizované skupiny v České republice
Brno 2002, ISBN 80-210-2791-6

[55] Sirovátka,T.: Menšiny a marginalizované skupiny v České republice, Brno 2002, ISBN

80-210-2791-6

[56] Plachý, A.: Nejsme připraveni na bezdomovectví celých rodin, Sociální práce 4/2006

str. 3, ISSN 1213-624, str.

[57] Musil, J.: Stará otázka se vrací: co drží společnost pohromadě, Sociologický časopis

2/2008, ISSN 0038-0288, str. 271

[58] Hradecký, I, Hradecká, V.: Bezdomovství, extrémní vyloučení, Naděje, Praha 1996

ISBN 8090-2292-0-4

[59] Průdková, T., Novotný, P.: Bezdomovectví. Triton, 2008 ISBN 978-80-7387-100-0 60

strana 9

[60] Mareš, P.: Sociologie nerovnosti a chudoby, Praha 1999, ISBN 80-85850-61-3, str.5

[61] Hradecký, I, Hradecká, V.: Bezdomovství, extrémní vyloučení, Naděje, Praha 1996

ISBN 8090-2292-0-4

[62] Mareš, P.: Sociologie nerovnosti a chudoby, Praha 1999, ISBN 80-85850-61-3

[63] Fitzpatrik, S., Kemp, P., Klinker, S.: Bezdomovství - přehled výsledků výzkumů

z Velké Británie, Kostelec nad Černými lesy, 2004, ISBN 1-86134-255-1

[64] Hradecký, I, Hradecká, V.: Bezdomovství, extrémní vyloučení, Naděje, Praha 1996

ISBN 8090-2292-0-4

[65] Průdková, T., Novotný, P.: Bezdomovectví. Triton, 2008 ISBN 978-80-7387-100-0

str. 10

[66] Fitzpatrik, S., Kemp, P., Klinker, S.: Bezdomovství - přehled výsledků výzkumů

z Velké Británie, Kostelec nad Černými lesy, 2004, ISBN 1-86134-255-1, str.17

[67] Žáková, M.: Ministerstvo mládeže a tělovýchovy, říjen 2006,

<http://www.getsemany.cz>

[68] Sociální práce, 4/2006, ISSN 1213-62

[69] Informační leták FEANTSA, in Hradecký, I., Definice a typologie bezdomovství,
Naděje, Praha 2007, ISBN 978-80-86451-13-8, str.

[70] Mareš, P.: Sociologie nerovnosti a chudoby, Praha 1999, ISBN 80-85850-61-3

[71] Kolektiv: Mechanismy sociální soudržnosti , stratifikace a role sociálního státu,
Ministerstvo práce a sociálních věcí, 2004, ISBN 80-86552-85-3

[72] Hradecký, I.: Definice a typologie bezdomovství, Naděje,
Praha, 2007, ISBN 978-80-86451-13-8, str. 10

[73] David, I.: Radioforum, Radiožurnál, Český rozhlas, 27.2.2009

[74] Musil, J.: Stará otázka se vrací: co drží společnost pohromadě, Sociologický časopis
2/2008, ISSN 0038-0288, str. 272

[75] Musil, J.: Stará otázka se vrací: co drží společnost pohromadě, Sociologický časopis
2/2008, ISSN 0038-0288, str. 273

[76] Mareš, P.: Sociologie nerovnosti a chudoby, Sociologické nakladatelství Praha
ISBN 80-85850-61-3

[77] Musil, J.: Stará otázka se vrací: co drží společnost pohromadě, Sociologický časopis
2/2008, ISSN 0038-028

[78] Fitzpatrick, S., Kemp, P., Klinker, S.: Bezdomovství - přehled výsledků výzkumů

z Velké Británie, Kostelec nad Černými lesy, 2004, ISBN 1-86134-255-1, str.39

[79] Fitzpatrik, S., Kemp, P., Klinker, S.: Bezdomovství - přehled výsledků výzkumů

z Velké Británie, Kostelec nad Černými lesy, 2004, ISBN 1-86134-255-1, str.47

[80] Hradecký, I, Hradecká, V.: Bezdomovství, extrémní vyloučení, Naděje, Praha 1996

ISBN 8090-2292-0-4

[81] Novotná, E.: Základy sociologie Praha, Grada 2008,1. vydání,

ISBN 978-80-247-2396-9

[82] Mareš, P.: Sociologie nerovnosti a chudoby, Sociologické nakladatelství Praha 1999,

ISBN 80-85850-61-3

[83] Mareš, P.: Sociologie nerovnosti a chudoby, Sociologické nakladatelství Praha 1999,

ISBN 80-85850-61-

[84] Sociální práce 4/2006, str. 79, ISSN 1212-624

[85] Ellias, J., in Keller, J.: Úvod do sociologie, vydání první, Praha 1992

ISBN 80-901059-3-9

[86] Hradecký, I. a kolektiv: Definice a typologie bezdomovství, Naděje, Praha 2007,

ISBN 978-80-86451-13-8

[87] Girtler, R.: Okrajové sociální kultury, Masarykovy universita, Brno 2001

ISBN 80-210-2728-2

[88] Mareš, P.: Sociologie nerovnosti a chudoby, Sociologické nakladatelství Praha 1999,

ISBN 80-85850-61-3, str. 2

[89] Girtler, R.: Okrajové sociální kultury, Masarykovy universita, Brno 2001

ISBN 80-210-2728-2 str. 5

[90] Girtler, R.: Okrajové sociální kultury, Masarykovy universita, Brno 2001

ISBN 80-210-2728-2 str. 52

[91] Žáková, M. ICM NIMD MŠMT říjenu 2006, [http // www.getsemany.cz](http://www.getsemany.cz) 10 2006

[92] Girtler, R.: Okrajové sociální kultury, Masarykovy universita, Brno 2001

ISBN 80-210-2728-2

[93] Fitzpatrik, S., Kemp, P., Klinker, S.: Bezdomovství - přehled výsledků výzkumů

z Velké Británie, Kostelec nad Černými lesy, 2004, ISBN 1-86134-255-1

[94] Fitzpatrik, S., Kemp, P., Klinker, S.: Bezdomovství - přehled výsledků výzkumů

z Velké Británie, Kostelec nad Černými lesy, 2004, ISBN 1-86134-255-1 str. 3

[95] Gabura, J., Pružinská J.: Poradenský proces, Praha, Sociologické nakladatelství 1995

ISBN 80-85850-10-

[96] Dunovský, J., Dytrych, Z., Matějček, Z.: Týrané, zneužívané a zanedbávané dítě,

Grada, Praha, 1995, ISBN 80-7169-192-

[97] Huizinga, J.: Homo ludens, Dauphin, Praha 2000, ISBN 80-7272-020-

[98] Vondrová, A.: Právo, 3.11.2009, ISSN 1211-211

[99] Dunovský, J., Dytrych, Z., Matějček, Z.: Týrané, zneužívané a zanedbávané dítě,

Grada, Praha, 1995, ISBN 80-7169-192-

[100] Katrňák, T.: Třídní analýza a sociální mobilita, ČDK Brno, vydání první,

2005, ISBN 80-7325-067-5

- [101] Kolektiv autorů: Mechanismy sociální soudržnosti, stratifikace a role sociálního státu,
MPSV, Praha 2004, ISBN 80-86552-85-
- [102] Fitzpatrik, S., Kemp, P., Klinker, S.: Bezdomovství - přehled výsledků výzkumů
z Velké Británie, Kostelec nad Černými lesy, 2004, ISBN 1-86134-255-1
- [103] Dunovský, J., Dytrych, Z., Matějček, Z.: Týrané, zneužívané a zanedbávané dítě,
Grada, Praha, 1995, ISBN 80-7169-192-5
- [104] Huizinga, J.: Homo ludens, Dauphin, Praha 2000, ISBN 80-7272-020-
- [105] Dunovský, J., Dytrych, Z., Matějček, Z.: Týrané, zneužívané a zanedbávané dítě,
Grada, Praha, 1995, ISBN 80-7169-192-5
- [106] Sirovátka, T.: Menšiny a marginalizované skupiny v České republice, Brno 2002,
ISBN 80-210-2791-6
- [107] Sirovátka, T.: Menšiny a marginalizované skupiny v České republice, Brno 2002,
ISBN 80-210-2791-6
- [108] Zákon o sociálních službách 108/2006 Sb.
- [109] Fitzpatrik, S., Kemp, P., Klinker, S.: Bezdomovství - přehled výsledků výzkumů
z Velké Británie, Kostelec nad Černými lesy, 2004, ISBN 1-86134-255-1
- [110] Fitzpatrik, S., Kemp, P., Klinker, S.: Bezdomovství - přehled výsledků výzkumů
z Velké Británie, Kostelec nad Černými lesy, 2004, ISBN 1-86134-255-1
- [111] Katrňák, T.: Třídní analýza a sociální mobilita, ČDK Brno, vydání první,
2005, ISBN 80-7325-067-5

Seznam příloh

1. Bydlení v propusti pod komunikací u Tesca v Českých Budějovicích
2. Střecha nad hlavou
3. Odpočinek navzdory dunící dopravě
4. Život tři metry od silnice E 55 - most u Boršova nad Vltavou
5. Pod mostem v horku i mrazu
6. I takto žijí naši bližní

"klíčová slova": bezdomovectví, marginalizace, sociální stratifikace, sociální vyloučení, vertikální a horizontální mobilita

